

Ш К І Л Ь Н А Б І Б Л І О Т Е К А

— 3 —

ГРИГОРІЙ
СКОВОРОДА

світлий

САД ПІСЕНЬ

Central

-3-

Ольга

3

Лавренкова

Вашенко

-3-

35753/1379 - Мс'

over

ГРИГОРІЙ
СКОВОРОДА

-3-

САД ПІСЕНЬ
Вибрані твори

Сейдман

Київ 1972

Видавництво
дитячої
літератури
«ВЕСЕЛКА»

У1

С44

7-6-3

14-БЗ-26-71М

Редакційна колегія:

Андрущенко В. Я., Бичко В. В.,
Коваленко Н. Д., Острик М. М.,
Панч П. Й., Шевченко М. Є.

Переклади

МИКОЛИ ЗЕРОВА, ПЕТРА ПЕЛЕХА,
ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА

Вступна стаття, упорядкування та примітки

ВАСИЛІЯ ЯРЕМЕНКА

Портрет Григорія Сковороди
та малюнки художника

СЕРГІЯ АРТЮШЕНКА

- 3 -

Благословенні ви, сліди,
Не змиті вічності дощами,
Мандрівника Сквороди
З припорошілими саквами,
Що до цілющої води
Простує, занедбавши храми.

М. Рильський, «Слово про
рідну матір»

Історія народу, а відтак і історія його письменства — це не суцільна рівнина, що веде від сивої давнини до сучасності. Трапляються на тому шляху урвища й тернисті яруги, чисті колодязі й давно полишені криниці, з яких віками пили люди джерельну прохолоду, а з часом пішли іншими стежками, стали тамувати спрагу з інших джерел... Замулюючись, джерела волали до живих, нашіптували легенди-спогади про те, як колись припадали до них спрагло, зіпершись дужими руками на цяминня, могутні вої й уклінно схиляли чубаті голови. Щиро вірили: вся сила живого — від неї, води.

Минали віки... Інші приходили воїни і, борючись з новими ворогами, відшукували залишені предківські стежки та замулені криниці. Так було в усіх народів, у всі віки...

На межі двох періодів історії українського письменства — давнього й нового — височить постать Григорія Савича Сквороди. Те, що залишив він нам у спадок, — це цілюще, життєдайне джерело, з якого черпатимуть наснагу ще десятки нових поколінь.

У різні часи інтерес до Сквороди був різний. Його життєпис складали письменники, історики, філософи, а особіно від них із розрізнених переказів і легенд творила привабливий образ поета-любомудра багатюща поетична уява народу.

Від покоління до покоління, із уст в уста, із книжки в книжку передаються оповіді про Григорія Сквороду. В ньому завжди вражала й вражає подиву гідна цільність природи й принципівості. Ще в 1753 році Г. С. Скворода посів у Переяславському колеґіумі посаду викладача піітики. Єпископ вимагав пояснити, чому Скворода викладає свій предмет не як кожний

«порядочний чиновник», а по-новому. Григорій Савич відповів, що про те можуть судити спеціалісти: «Одна справа — архієрейський посох, а інша — смичок», що значило «знай швець своє шевство, а в кравецтво не мішайся». Це був виклик, якого не могла знести єпископська пиха,— і Сковорода пішов геть з училища.

Пізніше Білгородський єпископ Йосип Миткевич запропонував Сковороді прийняти духовний сан, чернецтво. Той, не бажаючи втратити особисту волю й незалежність, зухвало відповів: «Хіба ви хочете, щоб я збільшив число фарисеїв? Їжте жирно, пийте солодко, одягайтесь м'яко та чернецтуйте! А для мене чернецтво — в житті несутяжному, в задоволенні малим, у помірності, у відмові від усього непотрібного, щоб придбати найпотрібніше; в зреченні від усіляких примх, аби зберегти себе самого в цілості; в загнuzданні самолюбства... в пошукуванні слави божої, а не слави людської».

Зверталися до Сковороди ченці Києво-Печерської лаври, знаючи його як ученого: «Доволі блукати по світу! Час причалити до гавані: нам відомі твої таланти, свята лавра прийме тебе, як мати своє чадо, ти будеш стовпом церкви і прикрасою обителі». У відповідь — виклик: «Ох, преподобні! Я стовпотворіння собою умножати не хочу, доволі і вас, стовпів неотесаних, у храмі божому... Риза! Риза! Як небагато ти опреподобила, як багато окаянствувала!»

Сковороду спокушали високими світськими посадами, все з тим же наміром — ізолювати його від людей. Харківський губернатор пропонував: «Чесний чоловіче! Чому ти не візьмеш собі якогось певного стану?» У відповідь — сквородинське: «Шановний пане! Світ подібний до театру. Щоб грати в театрі з успіхом і похвалою, беруть ролі за здібностями. У театрі актора хвалять не за знатність діючої особи, а за те, як він вдало грає її. Я довго міркував про це і після великого випробування себе побачив, що не можу представляти в театрі світу жодної особи вдало, крім низької, простої, безтурботної, самотньої. Я обрав собі цю роль — і задоволений».

Та що губернатор!.. Приручити Сковороду робила спробу сама цариця Катерина II, запрошуючи на постійне проживання при дворі. У відповідь знову виклик: «Я не покину батьківщини. Мені моя сопілка і вівця дорожчі царського вінця». У спокливі ситі заради «панства великого», заради «лакомства нещасного» Сковорода так і не дався. Він з повним правом заповідав написати на своїй могилі: «Світ ловив мене, та не спіймав».

Сковорода не дозволив завдати клопоту друзям навіть своєю смертю. Уже в останній день свого життя, за переказами, він

лишався веселим і говірким, а по обіді взявся до незвичайної роботи: сам викопав собі могилу, потім пішов до кімнати, надів чисту білизну, підклав під голову торбу з власними пожитками і навіки заснув.

Незадовго до смерті, як розповідають, Сковороду вмовляли запричаститися. «Не євхаристія єднає людину з богом, а пізнання себе», — була його відповідь.

Дивовижна послідовність у дотриманні власних принципів життя іноді ставала трагедією Сковороди. Одного разу до нього обізвалося високе людське почуття — кохання. Воно повело мандрівного філософа під церковний вінець. Та в останню мить, уявивши, що зраджує власній волі, він утік із церкви і пішов своїм шляхом-дорогою, відмовившись на все життя від інтимного щастя.

Скільки в цих напівфольклорних оповіданнях історичної достовірності, а скільки народного домислу — зараз встановити важко. Але одним з найцікавіших творів, залишених нам Г. С. Сковородою, є його власне життя; воно має виразне громадське звучання, що зобов'язує нас уважно вивчити його. Вивчити на тлі того часу, коли жив і творив найвидатніший український філософ-письменник XVIII ст.

II

Дороги йшли, врізалися з розгону
У племена, Помпеї, города...
Сивіли і відходили Платони.
І формули слідів читав Сковорода.

Б. Олійник, «Дорога»

Тільки через сто років після смерті Григорія Сковороди було зібрано і видано друком усі відомі на той час його твори. Цю неоціненну послугу нашій культурі й історії зробив 1894 року в Харкові Д. І. Багалій. До цього тільки окремі філософські й художні твори Сковороди були надруковані, а решта поширювалась серед народу в численних рукописних копіях.

Давно те діялось. Ще в школі,
Таки в учителя-дяка,
Гарненько вкраду п'ятака —
Бо я було грохи не голе,
Таке убоге — та й куплю
Паперу аркуш. І зроблю

Маленьку книжечку. Хрестами
І візерунками з квітками
Кругом листочки обведу
Та й списую Сквороду...—

згадував Тарас Шевченко. Для нього твори Сквороди були не лише підручною книгою, але й незглибимим джерелом філософської і поетичної думки, з якого повною мірою черпала допитлива душа генія. Недаром народна уява створила легенду про зустріч Сквороди і Шевченка, двох побратимів, що спільно обмірковували, як вернути народів волю.

В одній із розмов, коли згадали про Сквороду, Лев Толстой сказав: «Багато в його світогляді є дивовижно близького мені. Я недавно ще раз його перечитав. Мені хочеться написати про нього. І я це зроблю. Його біографія, мабуть, ще краща за його твори, але які гарні й твори!»¹

Григорій Скворода до самої смерті жив мандрівним життям, дав рідкісний приклад гармонії слова і діла, науки та життя. Він навчав, як жив, а жив, як навчав. У 1922 році Україна святкувала 200-річчя з дня народження Григорія Сквороди.

Двісті років не було навіть відомо, в якому місяці і якого числа він народився. Тільки в рік ювілею перекладач Петро Целех віднайшов у листі до М. І. Ковалинського від 22 листопада 1763 року розповідь про те, як провів день свого народження Г. С. Скворода. Ця автобіографічна вказівка є досі єдиним документом, що засвідчує дату народження Григорія Савича Сквороди — 3 грудня 1722 року.

Дослідники відшукали архівні матеріали, що малюють нам соціальний стан його родини. У козацькому переписі Чорнуської сотні Лубенського полку за 1745 рік записано: «двор Пелагеї Сквородыхи, сын которой Григорий обретался в певчих». Батька тут же названо не поважним ім'ям Сава, а зневажливим «Савка», що вказує на приналежність родини до малоземельних, тобто незаможних козаків.

Козацький стан усе ж давав особисту волю і формував у майбутнього філософа психологію вільної людини.

Питанням честі вважали козаки освіту для своїх дітей. Ця традиція та виняткові здібності малого Григорія до навчання спонукали батьків віддати сина в науку до дяка, а від дяка — до Чорнуської церковнопарафіяльної школи.

¹ П. М. П о л о в, Григорій Скворода. Держлітвидав, К., 1960, стор. 140.

Ще в XVII столітті Україна, виборовши державність в результаті багаторічної національно-визвольної боротьби проти татаро-польських поневолювачів, була покрита мережею шкіл, в яких вчили живою українською і церковнослов'янською мовами. Освіта і культура народу стояли дуже високо. Арабський мандрівник і вчений Павло Алеппський (Булос аль-Халебі), на авторитет якого не раз посилався В. І. Ленін, проїхавши в 1652 році Україною, писав: «Від міста Рашкова і по всій землі... козаків, ми помітили прекрасну рису, що розпалила наш подив: всі вони, за винятком небагатьох, навіть більшість їх жінок і дочок, уміють читати і знають порядок церковних служб і церковні співи, крім того, священники навчають сиріт і не залишають їх тинятися на вулиці невігласами»¹.

Щоб ввергнути Україну в морок суцільної неписьменності, царизмові знадобилося 200 літ. Уже з перших років XVIII століття російське самодержавство докладає зусиль, аби витіснити з шкіл живу українську мову, а церковнослов'янські і давні українські книги замінити російськими. В часи Сковороди народна мова в українських школах швидко зникла, книжна українська мова занепадала, була чужа народові.

У рідному селі Чорнухах Григорій затримався до 16 років — віку, що на ціле життя вкарбовує у пам'ять все розмаїття дитячих та юнацьких вражень. Тож не випадково надibuємо в листах, написаних через десятиліття, посилання на враження дитинства: «Я ще хлоп'ям вивчив баєчку» чи «я ще хлопчиком чув від знайомого персіянина таку баєчку». А слухати і запам'ятовувати було що! Тоді ще носили по Україні невмирущу народну думу, натхненну козацьку пісню сліпі лірники й кобзарі, формуючи художні смаки і уподобання своїх співвітчизників на високих народнопоетичних зразках. Того впливу зазнав і Сковорода. Рідна природа, в яку він був закоханий з дитячих літ, поетичний український народний побут завершували естетичне виховання Григорія. Тогочасна школа не могла зруйнувати народних звичаїв, хоч і мала церковний характер. Шкільна поезія — різдвяні і великодні вірші — доповнювалися щиро народними величальними піснями, щедрівками, колядками, веснянками, гаївками, купальськими і русальськими піснями. Григорій мав від природи чудовий голос і неабиякий музичний хист. Пізніше вільно грав на сопілці, флейті, скрипці, гусях, лірі,

¹ «Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном архидиаконом Павлом Алеппским». М., 1897, стор. 2.

бандурі. У Чорнуській школі був солістом у церковному хорі, що разом із винятковими здібностями до навчання відкривало йому дорогу до підготовчого класу Київської академії.

Київська академія вабила кожного, вчитися в ній — було мрією багатьох. Перед її брамою зупинився зачудовано в 1738 році 16-літній Григорій Сковорода.

Київська академія була першим вищим навчальним закладом на Україні. 1615 рік, рік відкриття Київської братської школи, вважається початком вищої освіти на Україні. У 1631 році видатний український діяч культури Петро Могила об'єднав братську школу з школою Києво-Печерської лаври в єдиний Києво-Могилянський колегіум. З 1694 року колегіум став називатися Київською академією (з 1819 року — духовною).

Вся українська культура XVII—XVIII сторіч — література, музика, живопис, архітектура — безпосередньо зв'язані з історією Київської академії.

Цікаво, що більшість козацьких воєначальників і навіть чимало рядових козаків дістали освіту в Києво-Могилянському колегіумі або ж і в європейських університетах і почували себе сильними не тільки в бою, а й у науках, у латині та філософії. Київська академія давала не лише добру світську освіту, але й високе патріотичне виховання. Тривалий час це був єдиний вищий навчальний заклад України та й усього православного Сходу. Сюди їхали вчитися з Петербурга й Москви, Вілорусії й Польщі, Молдавії та Румунії, Болгарії, Сербії, Греції й Влизького Сходу.

Вихованці Київської академії за царськими указами розсилалися по всій імперії. Вони працювали в школах і колегіумах Москви, Петербурга, Ростова, Пскова, Вятки, Твері, Коломни, Володимира, Казані, Тобольська та інших міст. Їх призначають у російські посольства майже всіх країн, запрошують для роботи професорами у вищих школах Сербії, Угорщини, Чорногорії. Так, у Московській слов'яно-греко-латинській академії в роки навчання там Ломоносова всі вчителі були з Києва, і пізніше, з початку XVIII століття і протягом наступних сорока років тут усі протектори, ректори та їхні помічники — префекти та професори — були вихованцями Київської академії.

Сковорода застав в Академії ще багато добрих традицій і кинувся у вир багатогранного студентського життя. Соліст академічного хору і початкуючий композитор, Сковорода відзначався в науках і впевнено йшов до мети. Але згідно царського указу від 10 серпня 1742 року «Про набір співаків у двірську капелу»... дев'ятнадцятирічний студент із Кисва стає «придворним уставщиком», тобто солістом придворного хору цариці Єли-

завети, що любила тішити себе слуханням співу, особливо українських пісень.

Співаки й музиканти набиралися з України. Талановитих чекали нагороди, багатство. Але інтереси Сковороди були іншими. Він тужив за рідним краєм, життя царського двору викликало у нього гнів і відразу, пізніше він згадував його з осудом та зневагою.

1744 року цариця Єлизавета перебувала в Києві, а з нею і двірський хор. Сковорода не побажав знову їхати до Петербурга і повернувся в Київську академію.

Після закінчення академії київський архієрей хотів зробити Григорія Савича священником. Почуваючи нехоть до духовного сану, Сковорода вдався до хитрощів і прикинувся навіженим, змінив голос, став затинатися. Обдурений архієрей відрахував його як «нетямкуватого», визнав непридатним до духовного звання і дозволив йому жити будь-де.

Незабаром до Угорщини за токайськими винами для царського двору виїхало з Москви російське посольство. Як людина високої освіти і знавець музики, співу та мов, Сковорода був запрошений супроводжувати посольство.

Та досить було дістатися за кордон, як Григорій Савич узяв до рук ціпка, за плечі — сакаси зі скромними пожитками — пішов вивчати Європу: «Старався знайомитися найперше з людьми, вченістю і знаннями добре відомими тоді». Мандрував по Німеччині, Словаччині, Польщі, Австрії, Північній Італії. Слухав лекції знаменитих німецьких професорів, вивчав різні філософські системи, придивлявся до життя, зіставляючи його з життям на Україні, і, домандрувавшись до ностальгії — туги за батьківщиною, — через два з половиною роки повернувся у заїнок рідних верб.

Сковороді йшов тоді 31-й рік. Це вже була людина зі сталими переконаннями і великим запасом знань, хоч і без найменших засобів до життя.

Батьки давно перебрались на цвинтар, так і не дочекавшись свого вченого сина, а єдиний брат виїхав кудись у пошуках кращої долі, і сліди його назавжди загубилися.

Як жити? Далекі мандри не привели в землю обітовану. Не зустрілось йому ні країни, в якій усі мали б щастя, ні теорії філософської, яка б відповіла на всі «чому» і «як».

Єдине багатство, яке він приніс додому, — знання, що змусили говорити про нього, як про одного з найерудованіших людей не тільки України, але й усієї Російської імперії, як про нового Сократа, як про українського Ломоносова. «На Русі багато хто

бажає бути Платонами, Арістотелями, Зенонами, Епікурами, а проте не гадають, що академія, ліцей і портик (вищі навчальні заклади в Стародавній Греції — В. Я.) вийшли з науки Сократової, як з яєчного жовтка вивертається курча. Поки не будемо мати свого Сократа, доти не бути ні своєму Платонові, ні іншому філософові», — сказав Сковорода. Він був цілком свідомий своєї місії: «Мене хочуть міряти Ломоносовим, нібито Ломоносов є казенний сажень, яким кожного повинно міряти так, як кравець одним аршином міряє й парчу, й шовк, і ряднину. Прошу панів не замовляти для мене своїх високих зразків: я виливаю не з воску, а з міді та каменю. Мені непотрібно попутників, я відважно ступаю в море не для того, щоб повертати від заводу до заводу, але щоб об'їхати землю для відкриття нового світу».

І він сміливо вирушив у плавбу по житейському морю. У нього були земляки, рідні люди, народ... І було непереборне бажання відкрити їм істину, правду життя і його суть.

Він попросився з дорогими батьківськими могилами, взяв знову до рук ціпок і сміливо та бадьоро пішов із рідного села в широкий світ, несучи певність, що всюди знайде шматок хліба у людей, воду дасть йому земля без плати, а все інше зайве...

III

I, виламавши палицю із тину,
Він темними байраками пішов
Кріпацьким дітям викладати латину,
Бентежити думками рабську кров.

Д. Павличко, «Сковорода»

Першу зупинку зробив Григорій Сковорода в Переяславі, де на запросини єпископа зайняв місце вчителя піітики в семінарії. Та семінарські схоласти і сам єпископ не змогли помиритися з Сковородою: адже він не запобігав перед ними, а у своїх лекціях відстоював нову силабо-тонічну систему віршування, яка в поезії того часу витісняла стару силабічну систему. Збереглися окремі вірші Сковороди, що служили ілюстрацією до теоретичних положень учителя.

Сковорода відкинув домагання викладати по-давньому, за що, як пише М. І. Ковалинський, «изгнан был из училища Переяславского не с честью».

Коли справа з офіційним учителюванням скінчилась, його запросив домашнім учителем до свого сина вельможний дідич Степан Томара.

Сковорода навчав свого вихованця Василя Томару думати,

а не повторювати з чужих вуст або книжок нісенітниці. Він не затуманював голову учня готовими висновками, а намагався збагнути його вроджений хист і розвинути природні здібності хлопця. Заняття вів переважно у формі розмов, весь час спонукаючи учня висловлювати власну думку. Та одного разу панські холоуї донесли гоноровитій Томарисі нешанобливі слова Сковороди. Довелося знову йти.

Зібравши свої пожитки в горбу, вирішив ще раз глянути: чи так і по всій імперії, як на Україні... Десь у кінці 1754 року мандрівник зупинився у Троїце-Сергієвій лаврі недалеко від Москви. Намісником у лаврі був вихованець Київської академії Кирило Ляшевецький. Того захопили освіченість і розум Григорія Сковороди, і він просив свого земляка залишитись у лаврі викладачем монастирського училища. Сковороді пропонували місце, гроші, славу, але, як і під час закордонної мандрівки, він затужив за батьківщиною, за її степами і садами. Наприкінці 1755 року знову він з'явився в Переяславі. Тут чатував на нього все той же дідич Степан Томара, який шкодував, що втратив незвичайного вчителя. Коли Сковорода спав, друзі Томари привезли його в Каврайський масток. Поміщик вибачився і ледве умовив Сковороду залишитися. Ще понад три роки праці віддав він своєму вихованцю — Василеві Томарі, аж доки тому настав час йти до офіційної школи, а Григорій Сковорода спробував ще раз стати офіційним учителем.

Переяславський період (1753—1758 рр.) — окрема сторінка життя Сковороди. Весь вільний час любив він проводити в полях і гаях. На сон залишав не більше чотирьох годин, а з першими променями сонця був на ногах, надівав свій простий одяг, брав сопілку, торбу з книгами, до рук ціпок і йшов, куди хотів. Був суворим вегетаріанцем: їв лише овочі, молоко, сир, та й то лише раз на день по заході сонця. Але ніколи не втрачав доброго настрою, веселості і доброзичливості, за що всі його любили і завжди шукали товариства з ним.

Біблія, яку любив читати Сковорода на лоні природи, настроювала на філософський лад. П'ять переяславських років не минули безслідно як для Сковороди, так і для української літератури, поклавши початок одній з найцікавіших поетичних збірок у давній українській літературі.

«Сад божественних пісень» створювався протягом 1757—1785 рр. «Божественні» пісні не слід розуміти буквально, хоч Сковорода і вказує, що його «Сад» проріс «із зерен священного писання». Збірка є своєрідним ліричним щоденником, в якому відбилися життєві події, роздуми, ліричний настрій їх автора.

Перші вірші збірки за жанром — панегірики, що склалися для вихваляння окремих осіб чи подій. Сковорода дещо обновив традиції панегіричного вірша. Безпосередність і простота ліричного героя, щирість і чистота почуттів стали ознакою жанру.

У серпні 1758 року до Білгорода, куди згодом перебрався і Сковорода, з Переяслава виїхав його друг отець Гервасій Якубович. Надсилаючи приятелеві панегірик «Їдеш, хочеш нас лишити», поет пише: «У пісні тих, що від'їжджають, проводжають побажаннями добра й різних благ. Правда, наша пісня майже зовсім селянська і проста, написана протонародною мовою, але я сміливо заявляю, що при своїй протонародності і простоті вона щира, чиста і безпосередня».

В поезії «Їдеш, хочеш нас лишити» нема й тіні лестоців, холодної панегіричної урочистості, — це справжня пісня. Дослідник життя й творчості Сковорода П. М. Попов твердить, що вітальні пісні співалися учнями на мотиви, створені самим Сковородою, який був і талановитим композитором.

До панегіричного жанру належить і поезія «На день народження Василя Томари».

Працюючи над перекладами з Горация, визначного античного поета-лірика, автора численних од, Сковорода створює низку оригінальних творів цього жанру.

Ода «Похвала бідності» розглядає низку морально-етичних проблем, які були предметом розмов між Сковородою та його учнем М. Ковалинським. «Нестурбований мир», «спокій нерушений і здоров'я міцне», «серце незламне», «зрівноважений дух», «мудра розсудливість», «веселість ясна» — цим супутникам людського життя співає хвалу поет. Тут Сковорода подає ідеальний образ людини, якого він усе життя прагнув. Цей ідеал протистоїть «жебракам», «захланним старцям», «що до скарбів земних так пожадливо горнутья».

Особливо цікаві в поезії Сковорода пейзажні вірші. Захоплення природою, веселковою гамою її кольорів, барв, тонів висловлено в новій для давньої української поезії формі. Вірш «Гей, поля, поля зелені» близький за ритмомелодикою до української народної пісні. З кожного поетичного образу струмує опромінена радість, веселкові блиски, наповність чистотою і прозорістю повітря. Спів жайворонка над полями, соловейкова пісня в садах зливаються в єдину гармонію із зворушливою мелодією пастушої сопілки.

Сприймання природи у поета XVIII століття сьогодні близьке і нам. У віршах Сковорода звучить сильний народний струм, лексика їх майже виключно українська, інтонації, поетич-

ні образи, характер поетичних тропів-метафор, порівнянь, епітетів,— мають багато спільного з народнописаними.

У своїх поезіях Сковорода розглядав ті ж самі проблеми, що й пізніше в філософських трактатах, тільки вірші були дохідливішими, популярнішими. В поезіях «Щастя, а де ти живеш?..», «Розпошир удаль свій зір, як і розуму коло», «Ми тебе зовсім марнуєм» та в інших Сковорода в художніх образах підносив важливі філософські проблеми свого часу.

Сатиричні вірші Сковороди представлені поезією «Всякому місту — звичай і права». Цей твір настільки подобався народові, що ввійшов у репертуар кобзарів-лірників як народна пісня. Гадають, що й музику на слова вірша створив Сковорода.

Поезія відбиває історію тогочасного суспільства, стан громадської думки. Так лише однією фразою «панські Петро для чинів тре кутки», що вже давно стала прозивною, поет відтворює психологію новонародженого лакузи і холуя. Тут відбито не окремий випадок виродження людини, яка замість боротьби за волю свідомо спрямовує свою діяльність «для чинів». Панський передпокій, де, плазуючи і обтираючи кутки, можна було розраховувати на «тепле місце», був на той час мрією багатьох.

Закріпачення народу руйнувало усталену мораль, виробляло в певній частині людей новий повторний психологічний комплекс прислужництва, холуйства, безпринципності, самозбереження ціною життя інших.

Такий широкий зміст однієї фрази, а кожна наступна узагальнює картини життя тогочасної України. Своїм викривальним пафосом, сатиричним змістом і побудовою поезія Сковороди нагадує знамениту народну пісню «Про Правду і Кривду».

У поезії Сковороди є й інші жанри, зокрема епіграми, як різновидність сатиричного вірша, байки тощо.

Його поезія служила високій меті звільнення людини від кріпацтва. Джерело людського щастя поет бачив у соціальній і національній волі.

Нові теми, нове їх розв'язання, пошуки нової форми спільно з урізноманітненням жанрів, введенням силабо-тонічної системи віршування наближають Григорія Сковороду до діячів нової української літератури.

З 1759 року Григорій Савич починає викладати піїтику у Харківській духовній колегії.

Рік минув щасливо, але вже на канікулах єпископ зробив спробу схилити Сковороду до чернецтва, що відкривало б йому дорогу до керівництва колегіумом. Та Сковорода вбачав істинне буття не в кар'єризмі, а в незахланнім житті, у вдоволенні ма-

лим, у відмові від усього непотрібного, у погамуванні самолюбства, щоб зберегти моральну чистоту. Сказав про це єпископові. Відчувши його незадоволення, одразу попросив благословення на дорогу і пішов з міста. Поселився в Гужвинському — живописному селі на околиці Білгорода. Вільшість часу проводив у зустрічах з друзями і просто цікавими людьми.

У Харкові Сковорода познайомився з учнем колегіуму — Михайлом Ковалинським. Між ними на все життя зав'язалась щира дружба. Часто-густо заради свого вихованця з'являвся він у Харкові. Допомогає вивчати мови, музику, античну літературу, філософію. Повертався в село — брався викладати на папері свої повчання, записувати думки, народжені у розмовах з юним другом. Іноді влаштував з вихованцем пізно ввечері прогулянки за місто, приводив на цвинтар і, гуляючи поміж могилами, навчав не боятися ні життя, ні смерті.

Разом з Ковалинським улітку 1764 року Сковорода їде до Києва. Він дивувався свого учня глибоким знанням історії України, історичних пам'яток. Але з Києва швидко вернувся на Слобожанщину. З огидою відкинув запитання «стати стовпом церкви» і щасливо повернувся до гаряче люблених садів, осель, балок і полів Харківщини.

Педагогічна справа, очевидно, була покликанням філософа, бо коли 1766 року йому знову запропонували викладати в Харківському колегіумі нововведений предмет — основи доброчинності, він охоче погодився і написав з цією метою посібник «Вхідні двері до християнської доброчинності для молодого шляхетства Харківської губернії». Керівники колегіуму мали намір зробити талановитого викладача «своїм», а Сковорода не хотів втрачати зв'язків з учнівською молоддю, плекаючи надію виховати в неї вільнолюбство і критичне ставлення до церкви, релігії, суспільства. Неприємності сталися вже після першої лекції, яку Григорій Савич розпочав словами: «Увесь світ спить! Та ще не так спить, як сказано: коли впаде, не розіб'ється; спить глибоко, розкинувся, наче прибитий! А наставники... не тільки не будять, а ще й погладжують, примовляючи: спи, не бійся, місце хороше... чого боятися!»

Коли зважити, що в громадській атмосфері цього часу пахло селянськими повстаннями, Коліївщиною, яка через два роки по цьому і спалахнула, то буде зрозуміло, що на Сковороду чекали нагінка і неприємності.

Своєю діяльністю Г. С. Сковорода прискорив відкриття першого університету на Україні. Коли Василь Назарович Каразін, молодий тридцятирічний дворянин, узявся за організацію Хар-

ківського університету, його заходи закінчилися в 1803 році удачею саме тому, що більшість із дворян, які внесли нечувану на той час суму в 618 тисяч карбованців сріблом, вже були підготовлені до цього. Це все були або учні, або знайомі, або друзі Григорія Савича Сковороди.

Учні й соратники Сковороди по Харківському колегіуму зробили значний внесок у справу поступу і розвою наукової і громадської думки. З їх числа вийшли широко відомі клініцист Є. Мухін, натураліст В. Двигубський, літератори М. Каченовський, М. Ковалинський, М. Гнідич, талановитий фізіолог В. Базилевич та інші.

Охоронці тодішньої офіційної ідеології вживали найрізноманітніших заходів від підсидження і шпигунського стеження до репресій над передовими викладачами, друзями Сковороди, і найздібнішими учнями, аби припинити поступ думки, вбити бажання звільнитися від релігійних догматів. Під безпосереднім впливом Сковороди багато учнів пішли вчитися до Петербурзької медико-хірургічної академії, почастишали випадки відмови учнів від духовного сану, як це зробив свого часу їхній учитель.

Можливо, випадок із першою лекцією якимось і забувся б, та Сковорода пустив по руках її рукопис. На Григорія Савича зводили наклепи, перекручували сказане, приписували такі думки, яких насправді він не висловлював. Заздрість і невігластво, ототожнюючись із офіційною думкою, з особливою запопадливістю терзали жертву. Відбулося кілька диспутів, на яких філософ дотепно і розумно висміяв своїх супротивників. І тоді Сковороду знову звільнили з роботи.

-3-

IV

Ти чуеш, Дніпре, ріко-хліборобе!
Ще перший розум наш — Сковорода
Григорій —
До тебе йшов у думнім щасті-горі...

М. Віграновський, «Індустріальний сонет»

Останні 25 років свого життя Григорій Сковорода був мандрівним учителем, заживши слави справжнього народного любомудра. За цей час він створює збірку «Байки харківські», пише основні свої філософські твори: «Наркіс. Розмова про те: знай себе», «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті», «Розмова, що зветься алфавіт, або буквар світу», «Діалог. Ім'я йому — потоп зміїний» тощо.

Своєю творчістю Сковорода підсумував найвищі досягнення давнього українського письменства. В його творчій постаті виразно виявилися риси новочасного письменника зі своїми власними поглядами на життя. За словами Івана Франка, він є найвидатнішим за своєю індивідуальністю поетом у староруській і давній українській літературі на величезному просторі часу — від автора «Слова о полку Ігоревім» до Котляревського і Шевченка.

Шевченко писав: «А Бернс усе ж поет народний і великий. І наш Сковорода був би таким, якби на нього не мала впливу латинь». Справді, більшість філософських трактатів, листів, поезій Сковороди написані латиною. Очевидно, саме відсутність добре виробленої української літературної мови змушували його віддавати перевагу латинській. Книжна українська мова на той час була далека від народної, та й ту забороняв царизм.

Щоправда, Сковорода активно вводив живу народну мову в літературу, а іноді просто вважав, що пише «народним діалектом». «Не слід би так забувати... — зауважував Франко, — що як Прокопович, Сковорода, Кониський, Гребінка належать до української літератури на основі своєї діяльності, а не мови...»

Як прозаїк Г. С. Сковорода підводив давню українську прозу до тієї межі, за якою відразу поставала нова українська література. Життя, літописні хроніки, проповіді, послання та інші жанри давнього письменства після Сковороди зустрічаються лише епізодично, та й то в оновленому вигляді, навіть без натяку на релігійний зміст. Згадати хоча б «Посланіє» («І мертвим, і живим»), «Давидові Псалми», «Осії. Глава XIV», «Ісаія. Глава 35», «Подражаніє Іезекіілю», «Козачковському А. О.» та інші твори Тараса Шевченка.

Художня проза Сковороди — це збірник «Байки харківські». Байка як жанр часто зустрічалася в давній українській літературі і фольклорі. За Сковородою, байка має сприяти у пошуках і розкритті вічної істини, його байки були спрямовані на викриття суспільних болячок, підносили дух громадянської гідності, культ розуму, картали світ зловживань, обдурювання, кар'єризму, вельможного самодурства, чинопочитання, наживи, самохвальства, тупоумства.

Поруч із використанням езопівських сюжетів у байках «Орел та Черепаша», «Жаби», «Чиж і Щиглик», «Олениця та Кабан» Сковорода створює низку оригінальних за сюжетом творів, що постали на матеріалі народного епосу, народної мудрості.

Сьогодні для нас, читачів, форма байок Сковороди дещо архаїчна. Та для свого часу вона була новаторською. Іван Франко відзначав, що байки Сковороди «писані гарною, декуди на-

віть граціозною прозою», а в порівнянні з відомими байкарями давнини вони «десять раз глибші і краще розказані».

Прозові твори Сковороди представлені також притчами «Вдячний Еродій», «Убогий Жайворонок».

Поруч із художніми творами стоять філософські трактати Григорія Сковороди.

Грецьке слово «філософія» означає любов до мудрості, любомудріє. Любомудр, чи філософ, шукає шляхи, як пізнати світ (по-грецьки — космос) і людське буття, намагається встановити взаємозв'язок усіх речей, усього, що існує, щоб дати свій загальний погляд на світ, відповісти на безліч «чому» і «як».

Філософію Григорій Сковорода вважав тією міфічною провідною ниткою Аріадни, що допомагає людині вийти із найскладнішого становища в житті. За ним «філософія чи любомудріє спрямовує усе коло справ своїх до того, щоб дати життя духу нашому, благородство серцю, якість думкам, яко голові всього».

У трактаті «Потоп зміїний» Сковорода так пояснює суть своєї філософської системи. «Є три світи. Перший є всезагальний і світ життєвий, де все народжене проживає. Цей складається з незліченних світ світів і є великий світ. Другі два є частковий і малий світи. Перший — мікрокосм, тобто — світик, світик або людина. Другий світ символічний, тобто біблія... Всі три світи складаються з двох, єдиноскладаючих сутностей названих, матерія і форма». Внутрішня сутність макрокосму і мікрокосму, за Сковородою, однакова, бо є виявом однієї й тієї ж вічної і безкінечної матерії. Звідси він робить висновок, що досить пізнати мікрокосм — людину — і можна збагнути весь світ — макрокосм. «Пізнай самого себе і ти пізнаєш весь світ».

Ці думки він часто підносить у вигляді біблійних притч, байок. Часте посилання на біблію, згадування бога, Христа хай не бентежить нас. У Сковороди бог — це синонім природи, розуму, любові і не має нічого спільного із релігійними уявленнями про надприродну силу, так званого Творця.

Сковорода ніколи не дивився на біблію як на сукупність релігійних догм, християнських моралізувань, божественних повчань, які слід розуміти буквально. Для нього біблія — збірка художніх творів, джерело істини, шедевр художнього мислення людей, де в алегорично-символічних і метафоричних образах трактуються питання людського буття. Христос — лише один з героїв цього художньо-філософського твору.

Між іншим, оскільки біблія давала змогу трактувати різні положення по-різному, вища духовна влада негативно ставилася

до поширення її серед народу, навіть рядовим священикам не обов'язково було знати цю книгу.

Часто-густо біблійні оповіді використовували художники, письменники, композитори з яскраво вираженими громадськими намірами. Біблія протягом довгого часу була якоюсь мірою джерелом духовних цінностей народу. Збагнути їх без знання біблії неможливо. Майже все XIX століття йшла боротьба за дозвіл видати біблію в українському відтворенні і, врешті, в кінці XIX — на початку XX століття її було видано в перекладі українських письменників Пантелеймона Куліша, Івана Нечуя-Левицького та Івана Пулюя. Це було помітною подією в культурному житті.

Біблію Сковорода вважав і «богом», і «змієм». «Християнський бог є біблія, — пише він у філософському трактаті «Ізраїльський змій». — Але цей бог наш, по-перше, на єврейський, потім на християнський рід незліченні і жахливі навів марновір'я, потоп. Із марновір'я народились нісенітниця, суперечки, секти, ворожнеча, міжособні і дивні, ручні та словесні війни, дитячі страхи та ін. Нема жовчніших та жорстокіших забобонів... Онімівши почуттям людинолюбства, гонить свого брата, дихаючи вбивством, і цим думає службу приносити богу. Цей семиголовий дракон (біблія), води гіркої безодні вибльовуючи, всю земну кулю вкрив марновірством. Кажуть марновіру: «Слухай, друже! Не може цього статися... Противно натурі... Але він на всю горлянку жовчно кричить... Ось! Скоро кінець світу... Бог знає, можливо, в наступному 1777 році спадуть на землю зірки».

Так, крок за кроком викриваючи суперечність (а то й безглуздість) біблійних тверджень, Сковорода висміював служителів культу, церкву, іронізував над біблією. «О душе моя! Знай, що біблію читати і брехню її щигати — те саме». «Насадив господь бог рай во Едемі на сході». «От базіка! Сад насадив у саду. Єврейське слово «Едем» є те ж саме, що сад. Звідки ж на цей, так би мовити, садовий сад дивитися, щоб він здавався на Сході?»... — глузуючи, запитує філософ у творі «Потоп зміїний»...

У своїх філософських поглядах він підносить значення розуму. Культ розуму ріднить Григорія Сковороду з французькими просвітителями XVIII віку — Вольтером, Руссо, Дідро. Український народний мислитель гідно представляв слов'янський світ перед найпередовішою філософською думкою доби.

Філософи-просвітителі XVIII століття, як указував Ф. Енгельс, «не визнавали ніякого авторитету: релігія, погляд на природу, державний лад, суспільство — все було піддано нещадній

критиці. Мислячий розум був визнаний єдиним мірилом усіх речей»¹. Ця оцінка стосується і Г. С. Сковороди.

У чому він пішов навіть далі французьких просвітителів. Так Руссо у своїй філософії «природної людини» стверджував вищість такої людини над суспільною. Тобто стверджував думку, що суспільство змушує людину вироджуватися. Герой творів Сковороди не заперечує суспільства взагалі, його не задовольняє таке суспільство, в якому існує кріпосницький гніт, національна, соціальна і духовна неволя.

Ідея «природної людини» у Сковороди поглиблюється ідеєю спорідненої праці. Людина, мовляв, тоді принесе найбільше користі людям, суспільству, коли повністю розкриє свої можливості за покликанням у своєму природному званні і стані.

Людина, як твердить Сковорода, не тремтячий раб, а «коваль свого щастя», «шумливий бурхливий дух». Сам залізної, монолітної натури, він готовий був платити життям за ідею і вважав, що шлях до щастя — «наслідування блаженній натурі»:

— Бажаєш бути щасливим?.. Для цього не треба їздити за моря, колінкувати перед сильними світу сього, щастя завжди і всюди з тобою, його тільки треба пізнати.

Про це йдеться в філософському творі «Вхідні двері до християнської доброчинності».

Є античний міф про прекрасного юнака Наркіса, чи Нарціса, сина річкового бога Кефіса і водяної німфи Ліріопи. Якось Наркіс побачив у річці своє відображення і закохався в себе. І даремно німфа Ехо намагалася звернути увагу на себе. Наркіс не відповів взаємністю на її почуття, він був закоханий у своє відображення і помер від того кохання. Боги перетворили його на самотню квітку.

У творі «Наркіс. Розмова про те, визнає себе» Сковорода по-своєму прочитав античну легенду, яка привела його до висновку: пізнати себе самого, відшукати себе самого і знайти в собі людину — одне і те ж. Стверділа байдужість і узвичаєний смак, на його думку, є причиною духовного убогства людини.

У «Розмові п'яти подорожніх про істинне щастя в житті» філософ утверджує високу мораль народу, заперечує міщанську суєту і панське неробство. Осмислюючи, в чому суть щастя, Сковорода переповідає народні притчі, байки, легенди і в цей спосіб близько стає до народного розуміння таких понять, як «премудрість», «добродійність» і «доброчесність», «щастя». Його ідеал найвищих якостей — людина з високою гідністю, яка не плазує

¹ Ф. Енгельс. Твори, т. XIV, стор. 357—358.

перед тими, хто хоче поставити її на коліна. Така людина буде завжди дбати «про тіло і душу» і буде щасливою.

Про значення спорідненої праці в житті людини, в досягненні людського щастя мовиться в творі «Кільце. Дружня розмова про душевний світ». Трудність дороги до щастя, стверджує Сковорода, не в тому, що її важко віднайти, а в тому, що «ніхто не хоче шукати, кожен своїм шляхом іде й іншого тягне,— в сім трудність».

Пошуком «нетлінної істини» людського щастя, утвердженням природи, яка, за Сковородою, «всьому початкова причина і саморушна пружина», є твір «Розмова, звана алфавіт, чи буквар світу». Філософ розумів життя як безкінечний пошук істини і себе називав ловцем «птиці-істини».

Не зв'язана з офіційною ідеологією і водночас поєднана з поступом свого часу, з найпередовішою думкою світу,— філософія Сковороди як селянського демократа-просвітителя сприяла формуванню української нації з безликої і задавленої селянської маси.

По-різному оцінюють життя і діяльність Сковороди останніх літ. Одні відзначають обважіння світогляду, навіть добачають прояви «непротилежності злу насиллям», наліт містицизму та спробу втечі від людей. Інші безоглядно проголошують його матеріалістом. Одні шукають йому вчителів, інші — учнів. Одні заперечують приналежність його до національного українського ґрунту і вбачають проповідь «космічної свідомості», «всесвітнього громадянства» (читай — космополітизму — В. Я.) супроти почуттів національної гордості та інтернаціоналізму. Ще інші пишуть про нього, як про дивака, що баламутив голови набожних і забобонних людей своїми проповідями.

Майже одностайна думка, що Сковорода не дійшов до революційного заперечення існуючого суспільства. Все ж, мабуть, правильніше говорити, що до нього він не закликав у своїх творах, але вірив у майбутнє пробудження народу. «Мудрствують: простий народ спить — хай спить сном міцним, велетенським, як у казках. Але від всякого сну прокидаються, і хто спить, той не мертвечина та не трупище. Коли виспитися, так прокинешся, коли прокинеться, то очунає і запыльнує».

Сучасник Сковороди, революційний мислитель Росії О. М. Радіщев провіщав: «О! Якщо б раби, важкими ланцюгами обтяжені, шаленіючи у відчаї своєму, розбили залізом голови наші, голови нелюдів своїх панів, що заважають їх вольності, і кров'ю нашою обагрили ниви свої! Що б від того б загубила держава?»

Скоро з їхнього оточення вийшли б великі мужі для заступлення побитого племені, але були б вони інших про себе думок і права пригнічення позбавлені. Не мрія це, але зір проникає густу завісу часу, що від очей наших майбутнє заслонює; я бачу через ціле сторіччя». В Росії за Радіщевим прийшли декабристи, виступив Герцен, а далі Чернишевський, Добролюбов, Писарєв — честь і гордість російської нації.

На Україну за Сковородою прийшло пробудження народу, з яким зв'язані імена Котляревського і декабристів, Шевченка і аж до Івана Франка і Лесі Українки — слави і гордості української нації. І якщо на утиски самодержавства Росія відповіла Пугачовим і Радіщевим, то Україна — Коліївщиною і Сковородою.

Український філософ був на рівні свого часу і кращих його мислителів. В оді «De Libertate» він привітав збройну національно-визвольну боротьбу рідного народу на чолі з Хмельницьким. Його суспільний ідеал — республіка, країна і царство любові, де нема ворогування і розбрату, а закони «зовсім протинні тиранським». Сучасне йому суспільство — це «зборище мавп філософських, які, крім ненависної машкари... ніякої суті від істинної мудрості не мали», а лише старались прохопитись до «знатніших звань, анітрохи не роздумуючи, чи рідні їм ті звання будуть і чи будуть суспільству, а по-перше, самі для себе корисними?» В результаті: «перевернулося... правління в муки; суддівство в крадіжки; воїнство в грабіж; а науки — в знаряддя злості» («Алфавіт чи буквар світу...»).

Цілком слушно про Сковороду говорять, як про попередника Тараса Шевченка в політичній сатирі. Шевченковому «Сну» передував сквородинський «Сон». Приснилося йому, що «в одному місці був, де палати царські, убрання, танці, музики», звідти якась сила повела до народу, потім — «в заїзні двори, де коні, хомут, сіно, розплата, суперечки і таке інше чув», і, нарешті, — «в храм просторий і дуже чарівний». Тут привиділась йому страшна трапеза: «Деяким пташиного й звірячого не діставало м'яса і їства, то вони одягнутого в чорну свиту до колін чоловіка з голими голінками і в подертих сандалях, уже вбитого, в руках тримаючи на вогні, коліна і литки йому смажили, відрізаючи та обгризаючи м'ясо, що спливало лобом.

Такого смраду і паскудної люті не терплячи, з жахом відвертаючи очі, я відійшов. І се робили, начебто, служителі деякі...»

Це алегорична картина того суспільства, в якому «того ріжуть, того в'язуть», де «латану свитину з каліки знімають», де розлилось «огненне море» народних сліз, де «дорога зради пахне коритом, мундиром, золотом, а дорога вірності — кров'ю.»

Давня українська література була невичерпним духовним джерелом для наступних поколінь, а Сковорода — золотим мостом між давнім і новим українським письменством. І хоч правда, що Сковорода «тікав від людей», але робив це заради людей, щоб постати перед рідним народом у високому найменні справжньої людини. «Ми створимо світ кращий,— говорив філософ.— В Горній Русі (тобто майбутній Україні — В. Я.) бачу все нове: нових людей, нове творіння і нову славу».

Сковорода не вірив у можливість служіння людям поза своєю батьківщиною. На цьому принципі зростав його полум'яний патріотизм. «Русь не руська бачиться мені диковинкою, подібно тому, коли б народилася людина з риб'ячим хвостом або з собачою головою»,— писав він. І далі: «Всяк мусить пізнати свій народ і в народі себе. Чи ти рус?.. Будь ним... Чи ти лях? Лях будь. Чи ти німець? Німечествуй. Француз? Французюй. Татарин? Татарствуй. Все добре на своєму місці і в своєму лиці, і все красно, що чисто, природно, що не є підробкою, не перемішано з чужим по роду». Він гидливо відвертається від тих, хто шукав світло правди і розуму десь-інде, відвертаючись від рідного народу. Для нього космополіт уподібнювався собаці з езопівської байки, «яка навмисне випустила шматок м'яса і плигнула в річку, щоб вловити його тінь».

Григорій Сковорода був сам патріот, прищеплював і виховував у народу священне почуття любові до своєї батьківщини. У кожному селі, яке він залишав, з'являлися його послідовники. І якщо загальноновизнаним є твердження, що «не зшитки його творів, які пересилалися від автора до мирних парафіяльних священиків і друзів його — поміщиків, а життя й усне слово Сковороди сильно діяли», то ще ніхто не вивчив, який зв'язок існує між мандрами Сковороди і низкою народних виступів. Сьогодні про це ще відомо лише те, що в місцях, по яких проліг шлях мандрівного філософа, спалахнула Коліївщина, повстали турбаївці, водив загопи відважний народний месник Семен Іванович Гаркуша. «Мандрівним університетом», «бродячою академією» називали Григорія Сковороду. Від села до села йшов він у старій свиті з відлогою, з торбою за плечима і ціпком-журавлем у руках. І скрізь його зустрічали радо. У полі, на сільських майданах, на велелюдних ярмарках, на пасіках він охоче ставав до розмови з людьми і передавав їм простими словами свої знання, говорив про правду і розум. «Якби мені можна було стільки ж писати, як і думати»,— писав Сковорода, а в розмовах часто говорив, що мусить «озиратись на задні колеса», щоб бачити, хто підслуховує, хто стежить за ним.

Один із сучасників філософа так малює його образ: «Можна назвати його безсрібним; не було в нього ніякого майна: що було на ньому, то лиш було його. Дідусь вищий середнього зросту, в сірому байковому сюртуці, в українській овечій шапці, з палицею в руці, за мовою справжній малоросіянин, здався мені стомленим і задумливим... Не стяжав він ні золота, ані срібла,— але народ не за те приймав його під свої покрівлі: навпаки, хазяїн хаги, куди він заходив, перш за все оглядав, чи не треба було щось поправити, почистити, змінити в його одезі та взутті; все те негайно й робилося. Мешканці тих, особливо, слобід та хуторів, де він зупинявся, любили його, як рідного. Він віддав їм усе, що мав; не золото й срібло, а добрі поради, умовляння, настанови, дружні докори... Втішався, що труд його мандрівного життя не був безплідний».

Кріпосники та служителі церкви силкувались брати його на кпини, викрадали і знищували його твори, вдавались до наклепів. Філософ спокійно реагував на це. Він знав, що скрізь запобігають перед багатим, а бідного зневажають, бачив, що воляють краще дурощі, аніж розум, що нагороджують блазнів, а заслуга в руку дивиться, що розпуста на перинах ніжитья, а невинність у темниці завдана. «Про мене балакають, що я ношу свічу перед сліпцями, а без очей не бачити світоча,— хай говорять, видумують дотепи, що я звонар для глухих, а глухому не до шуму — хай вигадують! Вони знають своє, а я знаю моє...»

Якось цариця Катерина II писала до одного з вельмож: «Черни не должно давать образование, поколику будет знать столько же, сколько вы да я, то не станет повиноваться нам в такой мере, в какой повинуется теперь». Це, так би мовити, класовий погляд на освіту. Ніби полемізуючи з поглядами «просвіченої імператриці», Сковорода зауважує: «Я рассуждаю, что знание не должно узить своего излишня на одних жрецов науки, которые жрут и обжираются, но должно переходить на весь народ и водвориться в сердцах и в душе всех тех, кто имеет правду сказать: и я человек, и мне, что человеческое, не чуждо».

Високим цілям пробудження народу віддав своє життя народний мислитель і справжній просвітитель народу. Його життя горіло вогнем любові, ненависті, правди і розуму. Розповідають, що Катерина II, зустрівшись з Сковородою, запитала, чому він такий чорний. Дотепна відповідь містила глибокий смисл, що вказував на суть його життя:

— Е! вельможна мати, хіба ж ти де бачила, щоб сковорода була біла, коли на ній печуть та жарять, і вона все у вогні.

Коли Григорій Савич відчув, що вже годі топтати яряст, во-

стане пішов він у далеку мандрівку до свого друга і учня М. І. Ковалинського в село Хотетове поблизу Орла. Йому заповів усі свої рукописи. Ще відвідав знайомих у Курську і швидко вернув на Україну. Останню зупинку зробив у селі Іванівка (нині Сквородинівка), в маєтку діда А. І. Ковалівського. 72-річний філософ помер тут 29 жовтня 1794 року.

Через 20 років прах його було перенесено в сад, до пам'ятника господарям маєтку. Там і нині зберігається його могила з написом на камені: «Світ ловив мене, та не спіймав».

Поет-академік Павло Тичина сказав про Григорія Сквороду як філософа, педагога й письменника: «Великий наш філософ щедрю залишив нам спадщину по собі: обсягом широку, змістовністю глибоку і щодо світогляду свого — чисту та моральну... Великий наш філософ, який був у конфлікті з царями, царедворцями й панами, багато від цих останніх у житті своїм зазнав переслідувань, заборон та обмежень. Каміння гостре, бур'ян, ще й колючки кидали вони йому під ноги. Цим пани хотіли, залякавши його, на свій бік повернути, зштовхнути його з верховин, зробити з нього філософа виключно свого, придворного, вужчого. Але ж потоки творчого мислення Сквороди такі були потужні, що вони, спадаючи із верховин у долину, ламали на своїй путі усі колючки й бур'ян, перестрибуючи через каміння гостре, і розливались широко по всім роздоллі».

V

Стоїть, сповита в цямрину віків,
На стежках праці мудрості — криниця.

Г. Кириченко

«Холодна Сквородинська криниця». Так називають на Харківщині, у селі Бабаях, одне із чистих віковичних джерел.

У народі кажуть: «Джерела б'ють з-під каменю». І чим сильніше тисне каміння, тим гомінкіші вони, чистіша і студеніша вода із них.

В оманливій тиші мальовничого лісу б'є з-під камення і спадає струмок. Колись тут віч-на-віч з природою творив Скворода, звідси в'юнкою стежкою вертав до людей... Вертав?.. Завжди, переступаючи межу із світу в світ, він іде з рідним народом.

ВАСИЛЬ ЯРЕМЕНКО

ПОЕЗІЇ

Той безперечно стигає пола,
Сей ішовмих змислєть тмилє.
Тї на лавентє го собєк,
В сїх дїк, як зуплєтудє від гудак,
Я ж у войомї нїє вєдкївх дум,
Лише одне вєдокогь мїє зїм.

Ладїть вїсто на смєх сїї права,
З дїспутїє учїю трїщїє голова,
Тїє вєдокогь Вєсєрїє амур *,
Вєдкїмє голову крутїє сїї дур,
В мєнє ж гурбєтї гїлєкї охї,
Як з вєдкїє вєдкїє вєдкїє мєнї.

* Прямїєкє мєнє у мїнї мєнєкє.

ИИЭИИ

ИИЭИИ ИИЭИИ

ІЗ ЗБІРКИ «САД БОЖЕСТВЕННИХ
ПІСЕНЬ»

Ветму Венерини.

Всякому місту — звичай і права,*
Всяка тримає свій ум голова;
Всякому серцю — любов і тепло,
Всякеє горло свій смак віднайшло.
Я ж у полоні нав'язливих дум:
Лише одне непокоїть мій ум.

Панські Петро для чинів тре кутки,
Федір-купець обдурити прудкий,
Той зводить дім свій на модний манір,
Інший гендлює, візьми перевір!
Я ж у полоні нав'язливих дум:
Лише одне непокоїть мій ум.

Той безперервно стягає поля,
Сей іноземних заводить телят.
Ті на ловецтво готують собак,
В сих дім, як вулик, гуде від гуляк,
Я ж у полоні нав'язливих дум:
Лише одне непокоїть мій ум.

Ладить юриста на смак свій права,
З диспутів учню тріщить голова,
Тих непокоїть Венерин амур*,
Всякому голову крутить свій дур.
В мене ж турботи тільки одні,
Як з ясним розумом вмерти мені.

* Примітки дивись у кінці книжки.

Х П П Знаю, що смерть — як коса замашна,
Навіть царя не обійде вона.
Байдуже смерті, мужик то чи цар,—
Все пожере, як солому пожар.
Хто ж бо зневажить страшну її сталь?
Той, в кого совість, як чистий криштал...

Ляшко одне непокоїть мій ум,
Я ж у полоні нав'язаних дум;
Ляшиї тендітні, нізачем не в'язні,
Той сводить дім свій на моїм м'якні.

Ляшко одне непокоїть мій ум,
Я ж у полоні нав'язаних дум;
Ляшиї тендітні, нізачем не в'язні,
Той сводить дім свій на моїм м'якні.

Ляшко одне непокоїть мій ум,
Я ж у полоні нав'язаних дум;
Ляшиї тендітні, нізачем не в'язні,
Той сводить дім свій на моїм м'якні.

Ляшко одне непокоїть мій ум,
Я ж у полоні нав'язаних дум;
Ляшиї тендітні, нізачем не в'язні,
Той сводить дім свій на моїм м'якні.

* * *

Всякому городу нрав и права ;
Всяка имѣет свой ум голова ;
Всякому сердцу своя есть любовь,
Всякому горлу свой есть вкус каков,
А мнѣ одна только в свѣтъ дума,
А мнѣ одно только не идет с ума.

Петр для чинов углы панскіи трет,
Федька-купец при аршинѣ все лжет.
Тот строит дом свой на новый манѣр,
Тот все в процентах, пожалуй, повѣрь!
А мнѣ одна только в свѣтъ дума,
А мнѣ одно только не идет с ума.

Тот непрестанно стягает грунта,
Сей иностранны заводит скота.
Тѣ формируют на ловлю собак,
Сих шумит дом от гостей, как кабак, —
А мнѣ одна только в свѣтъ дума,
А мнѣ одно только не идет с ума.

Строит на свой тон юриста права,
С диспут студенту трещит голова.
Тѣх беспокоит Венерин амур,
Всякому голову мучит свой дур, —
А мнѣ одна только в свѣтъ дума,
Как бы умерти мнѣ не без ума.

Смерте страшна, замашная косо!
Ты не щадиш и царских волосов,
Ты не глядиш, гдѣ мужик, а гдѣ царь, —
Все жереш так, как солому пожар.
Кто ж на ея плюет острую сталь?
Тот, чія совѣсть, как чистый хрусталь...

* * *

В гóрод не пiду багатий — на полях я буду жить,
Вiк свiй буду коротати там, де тихо час бiжить.
О дiброво! О зелена! Моя матiнко свята!
Тут веселiсть лиш для мене щиру тишу розгорта.

Бо мiста хоча й високi, в море розпачу шттовхнуть,
А ворота i широкi у неволю заведуть.
О дiброво! О зелена! i т. д.

Нi, не хочу їздить в море задля золотих одеж,
Бо вони ховають горе, сум i страх, журу без меж.
О дiброво! i т. д.

Йти гиду ю з барабаном завойовувать мiста,
Чи лякати пишним саном, щоб хилилась дрiбнота.
О дiброво! i т. д.

Дух мiй i наук не хоче, окрiм розуму свого,
Їрiм Христа святих пророчень — раю чистого мого*.
О дiброво! i т. д.

I нiчого не бажаю, окрiм хлiба та води,
Вбогiсть я за друга маю — з нею ми давно свати.
О дiброво! i т. д.

Мiй масток прежаданий — спокiй, воленька свята.
Окрiм вiчностi, для мене лиш дорога ся свята.
О дiброво! i т. д.

А коли до всього того гріх збороти до кінця,
То скажи тоді: якого ж треба прагнути вінця?
О діброво! і т. д.

Здрастуй, любий мій спокою! Ти навіки уже мій!
Добре бути нам з тобою: ти для мене, а я твій.
О, діброво! О свободо! Я в тобі почав мудріть.
І в тобі, моя природо, шлях свій хочу закінчить. ✓

1. Не пошу в горах болячий. Не буди в горах болячий.
Буду мій жоду горами. Таких горах болячий.
О дуброві! О дуброві! О дуброві! О дуброві!
В тебе жоду горами. Таких горах болячий.

2. Горах євний, висока на море, євний євний.
Ворота красні, широкі в море, євний євний.
О дуброві! О дуброві! О дуброві! О дуброві!

3. Не хочу в горах на море, не хочу в горах на море.
Под сими красні горах, не хочу в горах на море.
О дуброві! О дуброві! О дуброві! О дуброві!

4. Не хочу в горах на море, не хочу в горах на море.
Не хочу в горах на море, не хочу в горах на море.
О дуброві! О дуброві! О дуброві! О дуброві!

5. Не хочу в горах на море, не хочу в горах на море.
Крім євний, євний євний, євний євний.
О дуброві! О дуброві! О дуброві! О дуброві!

6. Нічого в не жоду, євний євний, євний євний.
Ничего в не жоду, євний євний, євний євний.
О дуброві! О дуброві! О дуброві! О дуброві!

7. Со всіх євний, євний євний, євний євний.
Крім євний, євний євний, євний євний.
О дуброві! О дуброві! О дуброві! О дуброві!

8. А естли до сих угодій и грѣх еще побѣдить,
То не знаю, сей выгоды возможет ли лутче быть.
О дуброва!.. и проч.

9. Здравствуй, мой милый покою! Вовѣки ты будешь
мой.

Добро мнѣ быти с тобою: ты мой вѣк будь, а я твой.
О дуброва! О свобода! В тебѣ я начал мудрѣть,
До тебе моя природа, в тебѣ хочу и умрѣть.

Ах когда, когда явлюсь, явлюсь яков, яков, яков, яков
Пока, пока я раскрасился, раскрасился, раскрасился, раскрасился
Ах когда, когда, когда, когда, когда, когда, когда, когда
Кружась, кружась, кружась, кружась, кружась, кружась, кружась, кружась

Ах когда, когда явлюсь, явлюсь яков, яков, яков, яков
Ах когда, когда явлюсь, явлюсь яков, яков, яков, яков
Ах когда, когда явлюсь, явлюсь яков, яков, яков, яков

Жако, жако, жако, жако, жако, жако, жако, жако
Соловейко, соловейко, соловейко, соловейко
Тот, тот, тот, тот, тот, тот, тот, тот
Летящий, летящий, летящий, летящий

А когда, когда явлюсь, явлюсь яков, яков, яков, яков
Самодет, самодет, самодет, самодет, самодет, самодет, самодет, самодет
Мудрый, мудрый, мудрый, мудрый, мудрый, мудрый, мудрый, мудрый

Только, только, только, только, только, только, только, только
Пастух, пастух, пастух, пастух, пастух, пастух, пастух, пастух
И на, и на, и на, и на, и на, и на, и на, и на

Пропалайте, пропалайте, пропалайте, пропалайте, пропалайте, пропалайте, пропалайте, пропалайте
Города, города, города, города, города, города, города, города
А когда, когда явлюсь, явлюсь яков, яков, яков, яков

Вірешати

* * *

Гей, поля, поля зелені,
Зелом-квітом оздоблені!
Гей, долини, і балки,
І могили, й пагорки!

Гей ви, вод потоки чисті!
Береги річок трависті!
Гей же, кучері які у дібров сих і гайків!

Жайворонок над полями,
Соловейко над садами,—
Той під хмарами дзвенить, сей же
на гіллі лящить.

А коли зійшла денниця,
То прокинулася птиця.
Музика звучить навкруг, у повітрі шум і рух!

Тільки сонце визирає —
Вівчар вівці виганяє,
На сопілочку свою котить трелі по гаю.

Пропadaйте, думи трудні
І міста багатолюдні!
Я й на хлібові сухім житиму в раю таким.

* * *

Ах поля, поля зелены,
Поля, цвѣтами распещренны!
Ах долины, яры,
Круглы могилы, бугры!

Ах вы, вод потоки чисты!
Ах вы, берега трависты!
Ах ваши волоса, вы, кудрявые лѣса!

Жайворонок меж полями,
Соловейко меж садами;
Тот, выпрь летя, сверчит, а сей
на вѣтвах свистит.

А когда взойшла денница, -3-
Свищет в той час всяка птица,
Музыкою воздух растворенный шумит вокруг.

Только солнце выникает,
Пастух овцы выганяет.
И на свою свирѣль выдает дрожливый трѣль.

Пропадайте, думы трудны,
Города премноголюдны!
А я с хлѣба куском умру на мѣсть таком.

* * *

1

То яка ж та слава нині? *
Глянь на бучу в сій годині!
Ізраїле! * Гідри *-звіра,
Чи велика в тобі міра,
Треба зрозуміти.

2

Булава і скіпетр сяє,
Рано вставши, — слава зляя,
Серце сповнене тривоги,
Руки зв'язані і ноги,
Як минути сіті?

3

Нині п'яна скаче воля,
Рано вставши — марна доля.
Ізраїле! Того звіра
Де ведуть мета і міра?
Треба вже прозріти.

4

Шлють сирени * з океану
Пісню солодко-оманну,
Бідне серце, щоб се чути,
Хоче назавжди заснути,
Не сягнувши землю.

Плоть і світ! О прірво люта!
 Все в тобі наскрізь отрута,
 Щелепами позіхаєш
 І усе підряд ковтаєш.
 Як минути сіті?

Ся пучина всіх ковтає,
 Ся щелепа всіх з'їдає!
 Израїле! Кита *звіра
 Де мета, і глузд, і міра?
 Плоть ту не наситиш!

Розпусти свої вітрила,
 Розуму широкі крила,
 Пливучи по буйнім морю,
 Возведи зіниці вгору —
 Шлях знайдеш правдивий.

Краще жити у пустині,
 Зачинившись у яскині,
 По безвіддях вік пробути,
 Знадних голосів не чути.

Будь мені Іраклій * тщивий
 Будь Іона * прозорливий.
 Голови всічи зміїні,
 З китової блювотини *
 Скочить дай на кёфу *

* * *

1

Коликая слава нынѣ?
Зри на буйность в сей годинѣ!
О Израиль! Гидры звѣря,
Коль велика в оном мѣра,
Нужно разумѣти.

2

Нынѣ — скипетр и булава,
Утро вставши — худа слава,
Сердце пробуждает сквозѣ,
Руцѣ связанны и нозѣ.
Как избѣгнуть сѣти?

3

Днесь пїяна скачет воля,
Утро вставши — тщетна доля.
О Израиль! Водна звѣря
Камо цѣль ведет и мѣра?
Нужно что прозрѣти.

4

Сирен лестный окіана
Сладким гласом обаянна,
Бѣдная душа на пути
Хочет навсегда уснути,
Недоплывши брега.

Плоть, мір! О насытый аде!
 Все тебѣ яд, всѣм ты яде!
 День, ночь челюстями зѣваеш,
 Все без взгляду поглощаеш.
 Кто избѣжит сѣти?

Се пучина всѣх есть жруща!
 Се есть челюсть, всѣх ядуща!
 О Израиль! Кита звѣря —
 Се тебѣ толк, мѣть и мѣра,
 Плоть не насыщает.

Ах, прости бодро вѣтрила,
 И ума твоего крила,
 Пловуци по бурном морю,
 Возведи зѣницы вгору,
 До путь потечет прав.

Лутче жити во пустынь,
 Затворившись во яскинь,
 Пребывать в мѣстах безвѣстных
 И не слышать гласов лестных.

Будь ты мнѣ Ираклій тщивый,
 Будь Иона прозорливый,
 Главы попали зміины,
 Китовой из блевотины
 Выскочь мнѣ на кефу.

✧ * *

Вже хмара пройшла *. Райдуга в небі грає.
Нудьга пропливла. Цілий світ любо сяє.
І весело серцю на сю чисту погоду,
Коли світу злого стиха лютий подув.

Звабливий наш світ, та для мене — пучина,
Пітьма, хмари, лід, повна суму година.
Проте вже веселка мені ясно заграла,
І щира голубка мені мир здарувала.

Печале, прощай! Прощавай, зла утробо!
Вже кволості край, бо воскрес я із гроба.
Давидова воле! Для мене кефа, земля ти,
Веселка і світло, олива, верем'я й життя ти.

* * *

Прошли облака. Радостна дуга сіяет.
Прошла вся тоска. Свѣт наш блистает.
Веселіе сердечное есть чистый свѣт вѣдра,
Если миновал мрак и шум мірскаго вѣтра.

О прелестный мір! Ты мнѣ — окіан, пучина.
Ты — мрак, облак, вихр, тоска, кручина.
Се радуга прекрасная мнѣ вѣдро блистает,
Сердечная голубочка мнѣ мир вѣщает.

Прощай, о печаль! Прощай, прощай, зла утроба!
Я на ноги встал, воскрес от гроба.
О отрасли Давидовска! Ты брег мнѣ и кифа,
Ты радуга, жизнь, ведро мнѣ, свѣт, мир, олива.

✓ * * *

Бачачи життя осьього горе,
Що кипить, немов Червоне море,
Вихором напасті, туги, бід,
Я розслабнув, і жахнувсь, і зблід.
Горе суцим у нім!

Припинив я, бідний, біг свій скоро,
Щоб не впасти з фараоном в море.
Вже до пристані біжу я, мчу,
Плачем, криками кричу
І здіймаю руки.

Боже! У вогні не дай згоріти!
В місті дай мені твоїм пожити —
Хай у свій не втягне слід
Блудний світ, сей темний світ!
О милості бездна!

* * *

Видя житія сего я горе,
Кипящее, как Чермное море,
Вихром скорбей, напастей, бѣд,
Разслаб, ужаснулся, поблѣд.
О горе сущим в нем!

Возвратил я бѣдный бѣг мой вскорѣ,
Чтоб не скрытись с фараоном в морѣ.
Се к пристани тихой бѣжу
И воплем плачевным глашу,
Воздѣв горѣ руцѣ.

О Христе! не даждь сотлѣть во адѣ!
Даждь мнѣ в твоём жить небесном градѣ,
Да не повлечет мя в свой слѣд,
Блудница мѣр, сей темный свѣт!
О милости бездна!

* * *

Гей ти, пташко жовтобоко,
Не клади гнізда високо,
А клади лиш на лужку,
На зеленім моріжку.
Яструб ген над головою
Висить, хоче ухопить,
Вашою живе він кров'ю,
Глянь же! Пазури сталить!

Стоїть явір над горою,
Все киває головою,
Буйні вітри повівають,
Руки явору ламають.
А вербички шумлять низько,
Заколишуть мене в снах,
Тут тече потічок близько,
Видко воду аж до дна.

Нащо ж думати-гадати,
Що в селі родила мати?
То у тих хай мозок рветься,
Хто високо вгору пнеться.
А я буду собі тихо
Коротати милий вік,
Так мені мине все лихо —
Щасний буду чоловік.

* * *

Ой ты, птичко жолтобоко,
Не клади гнѣзда высоко!
Клади на зеленой травкѣ,
На молоденькой муравкѣ.
От ястреб над головою
Висит, хочет ухватить,
Вашею живет он кровью,
От, от! кохти он острит!

Стоит явор над горою,
Все кивает головою.
Буйны вѣтры повѣвают,
Руки явору ламают.
А вербочки шумят низко,
Волокут мене до сна.
Тут течет поточок близко;
Видно воду аж до дна.

На что ж мнѣ замышляти,
Что в селѣ родила мати?
Нехай у тѣх мозок рвется,
Кто высоко вгору дмется,
А я буду себѣ тихо
Коротати милый вѣк.
Так минет мене все лихо,
Щастлив буду человек.

* * *

Гей ти, нудьго проклята! * Ся докучлива печаль
Гризе мене затята, як міль плаття чи ржа сталь.
Гей ти, скуко, гей ти, муко, люта муко!
Де не буду, я з тобою завжди всякий час,
Ми — як риба із водою, хто розлучить нас?

Гей ти, скуко, гей ти, муко, люта муко!
Звіряку злу заколеш, як візьмеш гострий ніж,
Нуди ніяк не збореш, хоч меч свій і сталиш.
Гей ти, скуко, гей ти, муко, люта муко!

Добросердечне слово лиш може врятувать,
Що завсігди готове думки всі обійнять.
Гей ти, скуко, гей ти, муко, люта муко!
Христé, ти — меч верховний, а піхви — наша плоть *,
Почуй наш крик, сліз повний, дай думи прополоть.

Гей ти, скуко, гей ти, муко, люта муко!
Твій голос рідний з неба нам буде провіщать,
Що блискавкою, громом треба полк нуди прогнать.
Геть ти, скуко, геть ти, муко, з димом-чадом!

• * *

Ах ты, тоска проклята! О докучлива печаль!
Грызеш мене измлада, как моль платья, как ржа сталь.
Ах ты, скука, ах ты, мука, люта мука!
Гдѣ ли пойду, все с тобою вездѣ всякій час.
Ты, как рыба с водою, всегда возлѣ нас.
Ах ты, скука, ах ты, мука, люта мука!

Звѣряку злу заколеш, естли возмеш острый нож,
А скуки не побореш, хоть мечь будет и хорош.
Ах ты, скука, ах ты, мука, люта мука!
Добросердечное слово колет сих звѣрей,
Оно завсегда готово внутрь твоих мыслей.
Ах ты, скука, ах ты, мука, люта мука!

Христе, ты — мечь небесный в плоти наша ножнах!
Услыши вопль наш слезный, пощади нас в сих звѣрях!
Ах ты, скука, ах ты, мука, люта мука!
Твой нам свыше глас пресладкій, аще возревет,
Как молнія, полк всѣх гадких звѣрей ражженет,
Прочь ты, скука, прочь ты, мука, с дымом, с чадом!

* * *

Чистий можеш бути собою,
То нащо тобі броня
І шолом над головою?
Не потрібна і війна.
Непорочність — ось тобі броня,
А невинність — крем'яна стіна.
Щит, меч і шолом — буде тобі бог.

Світе, світе беспорядний,
Вся надія — угорі,
Маєш сумнів — то нещадний
Вихор розмете на прі.
Непорочність — се Сігор, повір,
А невинність — ось небесний двір.
Там побувай і там почий.

Бомб се місто не боїться,
Ні підступності, ні стріл.
Хитрих мін не застрашиться,
Ні пожежі, ані стрільб.
Непорочність — ось де діамант,
А невинність — ось священний град.
Там побувай і там почий.

Ворога в сім граді люблять,
Їм віддружують тепло,
Силу для чужого гублять, —
І не відають про зло.
Де ж такий чудовий, пишний град?
Сам ти град, коли в душі є сад,
Святому духу храм і град.

* * *

Кто сердцем чист и душою,
Не нужна тому броня,
Не нужен и шлем на шею,
Не нужна ему война.
Непорочность — то его броня,
И невинность — алмазна стѣна,
Щит, мечь и шлем ему сам бог.

О міре! Мір безсовѣтный!
Надежда твоя в царях!
Мниш, что сей брег безнавѣтный!
Вихрь развѣет сей прах.
Непорочность — се тебѣ Сигор,
И невинность — вот небесный двор!
Там полещи и там почій!

Сей свят град бомб не боится,
Ни клеветничіих стрѣл.
И хитрых мин не страшится,
Всѣгда цѣл и не горѣл.
Непорочность есть то адамант,
И невинность есть святой то град,
Там полещи и там почій!

В сем градѣ и врагов любят,
Добро воздая врагам.
Для других здравіе гублят,
Не только добры другам.
Гдѣ ж есть оный толь прекрасный град?
Сам ты град, з души вон выгнав яд,
Святому духу храм и град.

* * *

Щастя, а де ти живеш? * Горлиці, скажіте!
Вівці у полі пасеш? Голуби, звістіте!

О щастя — наш ясний світ,

О щастя — наш красний цвіт!

Ти мати і дім, появися, покажися!

Щастя, а де ти живеш? Мудрії, скажіте!

Чи в небі ти пиво п'єш? Книжники, возвістіте!

О щастя — наш ясний світ,

О щастя — наш красний цвіт!

Ти мати і дім, появися, покажися.

Книжники мудрі мовчать, птицю ж не питаєш,
Де нашу матір шукать? І чи відшукаєш?

О щастя... і т. д.

Щастя нема на землі, щастя і в небі не знайти,
Не знайти й у вуглі — в іншій треба шукати.

О щастя... і т. д.

Небо і місяць, земля й зорі всі — прощайте!

Гавань ви злобна моя — більше не чекайте!

О щастя... і т. д.

Я проминув небеса — ще як полетіти?

Був у найнижчих низах — ще що повідкрити?

О щастя... і т. д.

Швидше і швидше лечу, скаче мій олень стрімко,
Вище небес хутко мчу: крин * зелениться гілко.

О щастя, світе наш ясний!

О щастя, цвіте наш красний!

Ти мати і дім, я бачу і чую тебе!

Ласощ його — се гортань, очі голубині,
Всеньке — любов і Харрань *, руки кришталінні.
О щастя... і т. д.

Перстом мене не торкай — так не впізнаєш,
Зовні мене не шукай — не відшукаєш.
О щастя... і т. д.

Гей! Наверни-но свій зір, бо він окриляє!
Вище стихії і гір мене підіймає.
О щастя... і т. д.

Сядемо ж, братику мій, сядем для бесіди,
Гарний глагол твій живий чистить усі біди.
О щастя, світе наш ясний!
О щастя, цвіте наш красний!

Ти — мати і дім, бачу і чую я нині.

Стадо пасеш ти в кринах, з полудня в горах заснеш,
Не в Гергесенських полях * — їхніх долинах —
живеш.
О щастя... і т. д.

О щастіе, мой свѣтъ ясный!
О щастіе, мой цвѣтъ красный!
Ты мати и дом, нынѣ вижу, нынѣ слышу!

Сладость его есть гортань, очи голубины,
Весь есть любовь и Харрань, руцѣ кристаллины.
О щастіе... и проч.

Не прикасайся ты мнѣ, абіе мя срящешь,
Не обрѣтай мя извнѣ, абіе мя обрящешь,
О щастіе... и проч.

Ах! Обрати мнѣ твой взор: он мя воскресит,
Выше стихій, выше гор он мя оперяет.
О щастіе... и пр.

Сядем себѣ, брате мой, сядем для бѣсѣды.
Сладок твой глагол живой, чистит мнѣ всѣ бѣды.
О щастіе, мой свѣтъ ясный!
О щастіе, мой цвѣтъ красный!
Ты — мати и дом, днесь ты вижу, днесь ты слышу.

В полдень ты спиш на горах, стадо пасеш
в кринах,
Не в Гергесенских полях и не в их долинах.
О щастіе... и проч.

* * *

Розпошир удаль зір свій, як і розуму коло *,
Про кінець, що вже близько, згадай,
Визначай свою ціль, озирнися навколо,
Спостерігши бажань власних край,—
На яких же речах ти будинок поклав?
Коли камінь — стоятиме дім,
Як пісок же під ним — то б хоч як не стояв,
Розметнеться за вітром сухим.

Всяка плоть пісок той, як у світі сім слава,
І жадоба затоплює їх,
Полюби шлях вузький, бо загал — то кугава *,
Боже серця і думань моїх!
Коли треба нараз повернути в Сіон *,
То для чого пускатись у світ?
Шлях важкий пролягає в Ієрихон *,
Град не кинь, де душі маєш цвіт.

Як пустився, буває, у сі ти дороги,
Доля шлях перепинить завжди,
Бо як ступлять хоч раз в тебе прірвисько ноги,
Розум може не стримать біди.
Ну, а ти, який дух усе той же вси,
І не всякне число твоїх літ,
Дух розбійництва в нас переміси!
І зірви з нас трипрокляту сіль!

* * *

Распрости вдаль взор твой и разумны лучи,
И конец послѣдній поминай.
Всѣх твоих дѣл в кую мѣть стрѣла улучит,
Наблюдая всѣх желаній край,
На коих вещах основал ты дом?
Естли камень, то дом соблюдет,
Естли ж на пѣскѣ твоих стать хором,
От лица земли вихр разметет.

Всяка плоть пѣсок есть и мірска вся слава,
И его вся омерзѣет сласть.
Возлюби путь узкій, бѣгай обща права,
Будь твоя господь с Давидом часть,
Естли нужно есть вернуться в Сіон,
То зачем тебѣ в мір снисхождать?
Путь опасен есть во Іерихон,
Живи в градѣ, иже всѣх нас мать.

Естли жь опустился ты в сію дорогу,
Бог скорѣ путь да преградит,
Ибо знаешь, что снѣйшовши в бездну многу,
То ум в безднѣ зол наш не радит.
О ты, иже все дух тойжде еси
И число твоих не скудѣет лѣтъ,
Ты, разбойничи в нас духи смѣси!
Пусть твоя сокрушит буря сътъ!

* * *

Ми тебе зовсім марнуєм, *
О щасливий час життя!
Мов тягар на спині чуєм,
А згадай про вороття.
Наче прожитий час та й поверне назад.
Наче річки до своїх та й повернуть струмків,
Наче зможем життю хоч би рік ще додати,
Наче вік наш з безмежної кількості днів.
Нащо, нащо ж так бажати
Жити літ до вісімсот?
Мастаки ми засівати
Бур'янами свій город.
Краще мить чесно жить, аніж день в мислях злих,
Краще в святі день пробути, аніж в будні рік,
Краще чистий рік один, аніж десять брудних,
Краще десять літ корисних, ніж безплідний вік.
Кинь, добродію, неробство,
Дорожити варто днем,
За порожнім ворохобством
Час безслідно промайне.
Не наше то вже, що пройшло мимо нас,
Не наше, що принесе і прийдешня пора,
Суций день лише наш, а не ранку час,
Не знаєм, що принесе вечорова зоря.
Як не вмієш так ти жити,
То навчись, добро одно,
Та не можуть умістити
В голову все те майно.
Знаю, що життя сповнене брехунів,
Знаю, що вельми дурний в світі чоловік,
Знаю, чим більш прожив — тим більше здурнів,
Знаю, що блазень той, хто заклада собі вік.

О дражайше жизни время,
Коль тебя мы не щадим!
Коль так, как излишне бремя,
Всюду мещем, не глядим!
Будто прожитый час возвратится назад,
Будто рѣки до своих повернутся ключей,
Будто в наших руках лѣт до прибавки взять,
Будто наш з безчисленных составленный вѣк дней.

Для чего ж мы жить желаем,

Лѣт на свѣтѣ восемьсот,

Ежели мы их теряем

На всякій бездѣлиц род?

Лутче час честно жить, неж скверно цѣлый день,

Лутче один день свят от безбожнаго года,

Лутче один год чист, неж десяток сквернен,

Лутче в пользѣ десять лѣт, неж весь вѣк без плода.

Брось, любезный друг, бездѣлья,

Пресъчи толикій вред,

Сей момент пріймись до дѣла:

Вот, вот, время уплывет!

Не наше то уже, что прошло мимо нас,

Не наше то, что породит будуща пора,

Днешній день только наш, а не утренній час.

Не знаем, что принесет вечерняя заря.

Естли ж не умѣш жити,

Так учись фигуры сей!

Ах, не может всяк вмѣстити

Разум хитрости тоей.

Знаю, что наша жизнь полна суетных врак,

Знаю, что преглупая тварь в свѣтѣ человѣк,

Знаю, что чѣм живет, тѣм горшій он дурак,

Знаю, что слѣв тот, кто закладает себѣ вѣк.

* * *

О спокою наш коханий! Де тебе знайти в наш час? *
Ти усім нам прежаданий, врізнобіч розкинув нас.

За тобою ген вітрила розгорнули кораблі,
Щоб могли тебе ті крила на чужій знайти землі.

За тобою марширують, палять, знищують міста,
Цілі роки бомбардують, а чи зможе хто дістать?

Щонайбільші там печалі, де велично-пишний дім,
А найменше в серці жалю у будиночку малім.

Невдоволені завжди ми — то печалей джерело!
Помислами повні злими — ось бунтарства де зело!

Потримаймо дух неситий! Годі мучити свій вік!
Не шукай край знаменитий! Будь звичайний чоловік.

Бо ж печаль ускрізь літає, по землі і по воді,
Швидше блискавок ширяє, знайде і в добрі, й біді.

Розбивай нуду неситу, будь в житті такий, як є,
Годі червам нас точити, треба знати вже своє.

Славні прикладом герої, та побиті на полях,
Хто живе в самім спокої, той стражда в старих літах.

Бог вділив усіх грунтами — це пропасти може теж.
Жереб мій із бідняками, але з мудрістю без меж.

* * *

О покою наш небесный! Гдѣ ты скрылся с наших глаз?
Ты нам обще всѣм любезный, в разный путь разбил
ты нас.

За тобою то вѣтрила простирают в кораблях,
Чтоб могли тебе тѣ крыла по чужих сыскать странах.

За тобою маршируют, разоряют города,
Цѣлый вѣк бомбандируют, не достанут ли когда?

Кажется, живут печали по великих больш домах;
Больш спокоен домик малый, естли в нужных сыт вещах.

Ах, ничем мы не довольны — се источник всѣх скорбей!
Разных ум затѣв полный — вот источник мятежей!

Поудержмо дух несытый! Полно мучить краткій вѣк!
Что ль нам дать край знаменитый? Будеш тоже
человѣк.

Вить печаль вездѣ лѣтает, по землѣ и по водѣ,
Сей бѣс молній всѣх быстрее может нас сыскать вездѣ.

Будьмо тѣм, что бог дал, ради, разбиваймо скорбь шутя,
Полно нас червям снѣдати, вить есть чаша всѣм людям.

Славны, напримѣр, герои, но побиты на полях.
Долго кто живет в покоѣ, страждет в старых тот пѣтах.

Вас бог одарил грунтами, но вдруг может то пропасть,
А мой жребій с голяками, но бог мудрости дал часть.

* * *

Їдеш, хочеш нас лишити? *
Їдь веселий, цілий, ситий,
Хай тобі вітри погідні
Будуть у путі як рідні,
У щасливу путь хай шляхи ведуть!

Мандрівні хай зникнуть страхи,
Спіте, подорожні прахи,
А слухняні добрі коні
Хай несуть, як по долоні,
І щасливий слід — як гладенький лід!

Хмари чорні, геть, невірні!
Не плещіть, дощі надмірні.
Не печи, вар полуденний,
Місяцем будь озаренний.
У щасливу путь ночі хай ведуть!

Той твої направить ноги,
Хто дав землю і дороги
І що ген сидить високо,—
Хай твій шлях хоронить око.
Твій нехай відхід благословить вхід.

Тож радій, країно, з того!
Приймеш мужа ти святого.
Кинь же заздрісні звичай!
Щасний, хто його пізнає.
На ясний вінець добрий хай кінець.

* * *

Бдешь, хочешь нас оставить?
Бдъ же весел, цѣлый, здравый,
Будь тебѣ вѣтры погодны,
Тихи, жарки, ни холодны;
Щастлив тебѣ путь вездѣ отсель будь!

Путныи ищезнуть страхи;
Спите, подорожны прахи,
Скоропослушныи кони
Да несут, как по долонѣ,
Щастливым слѣдом, как гладеньким льдом!

Облаки, проч, вы невѣрны!
Не лійтесь, дожди чрезмѣрны!
Варь не ожжи полуденный,
Свѣтом луны озаренный;
Щастлив сей путь повсюду в ночь будь!

Той твои направит ноги,
Кой дал землю и дороги,
Бодро сидяще высоко
Путь твой хранящее око.
Щастлив сей отход благословит вход.

Радуйся, страна щастлива!
Пріймеш мужа добротлива.
Брось завистливые нравы!
Вѣрен его есть познавый.
Щастлив на степень, конец на блажен.

* * *

Підіймись на небеса — у версальський хоч би сад *,
Одягни одержу злотну,
Шапку царську добротну,
Як у серці нуда, буде скрізь тобі біда.

Проживи хоч триста літ, проживи хоч цілий світ,
Що тобі те помагає,
Коли серденько ридає?
Як у серці нуда, буде підлість і біда.

Хоч всю землю завоюй, над усім хоч зацарюй,
Що тобі те помагає,
Коли вся душа ридає?
Як у серці нуда, буде підлість і біда.

Тож про місяць знать дарма, є там люди чи нема,
Кинь Коперникові сфери *,
В серця свого глянь печери!
Як знання в нутрі твоїм — то веселий будеш з ним.

Бог найкращий астроном і найкращий економ.
Вічная природа-мати
Зайвини не може мати.
Найпотрібніше тобі ти знайдеш лиш у собі.

Подивися, як живеш: друга у собі знайдеш,
Стрінеш там ти іншу волю,
Стрінеш в злій блаженну долю:
У тюрмі твоїй там світ, у болоті твоїм — цвіт.

Правду Августин * трима: пекла не було й нема,
Воля — пекло переключте,
Воля — піч пащекувата.
Тож візьми її до рук — і ні пекла, ані мук.

Воле! О неситий ад! * Трута ти, а всі — то ядь.
Пащею ти позіхаєш
І підряд усіх ковтаєш.
Вбий же знак глупоти — пекло здужаєш ти.

Боже! Слів живих улий! Хто без тебе не смутний?
Радість ти життя єдина,
Рай, солодкість безупинна!
Вбий ти волю злу у нас, твій зцілить нас чистий глас!

Дай нам силу своїх слів! Славимо царя царів!
Всесвіт весь співа про тебе,
Створений законом неба,—
Що потрібне, те легке, непотрібне ж є важке!

* * *

Возлети на небеса, хоть в версальскіи лѣса,
Вздѣнь одежду золотую,
Вздѣнь и шапку хоть царскую;
Когда ты невесьол, то всьо ты нищ и гол;

Проживи хоть 300 лѣт, проживи хоть цѣлый свѣт,
Что тебѣ то помогает,
Естли сердце внутрь рыдает?
Когда ты невесьол, то всьо ты мертв и гол.

Завоюй земный весь шар, будь народам многим царь,
Что тебѣ то помогает,
Аще внутрь душа рыдает?
Когда ты невесьол, то всьо ты подл и гол.

Брось, пожалуй, думать мнѣ, сколько жителей в лунѣ!
Брось Коперниковски сферы.
Глянь в сердечныя пещеры!
В душѣ твоей глагол, вот будеш с ним весьол!

Бог есть лутчій астроном, он наилутчій економ.
Мать блаженная натура
Не творит ничто же здура.
Нужнѣйшее тебѣ найдеш то сам в себѣ.

Глянь, пожалуй, внутрь тебе: сыщеш друга внутрь себе,
Сыщеш там вторую волю,
Сыщеш в злой блаженну долю:
В тюрьмѣ твоей там свѣт, в грязи твоей там цвѣт.

Правду Августин пѣвал: ада нѣт и не бывал,
Воля — ад, твоя проклята,
Воля наша — пещь нам ада.
Зарѣжь ту волю, друг, то ада нѣт, ни мук.

Воля! О несытый ад! Всѣ тебѣ ядь, всѣм ты яд.
День, ноц челюстями зѣваешь,
Всѣх без взгляда поглощаешь;
Убій ту душу, брат, так упраздниш весь ад.

Боже! О живой глагол! Кто есть без тебе весьол?
Ты един всѣм жизнь и радость,
Ты един всѣм рай и сладость!
Убій злу волю в нас, да твой владѣет глас!

Дажь пренужный дар нам сей; славим тя, царя царей.
Тя поет и вся вселенна,
В сем законѣ сотворенна,
Что нужность не трудна, что трудность не нужна.

* * *

Осінь нам приходить, а весна пройшла *,
Кози діти родять, як весна прийшла.
Ледве літо запалало, а козля вже цапом стало,
Цап бородатий!
Гей, забудемо печалі! Вік утіхи дасть нам мало,
Засолоджуйсь, життя!

Хто журбу приховає хоч би і на дні,
Зразу й умирає — губить свої дні,
Гей-но, радосте, втіхо, серце спить собі тихо,
Пряме ж ти, життя!
Не красне довготою, а красне добротою,
Як та пісня, життя!

Бог мій милосердий, я його люблю,
Бо то камінь твердий, сум, прецінь терплю.
Він живий, не вмирає, бо живе з ним, палає
І душа моя.
А кого забуває, той печалі хай має,
Бо ото сирота!

Солодощів бажаєш? Вбий ти завидь усю,
Вдовольняйся, чим маєш, — і осягнеш красу.
Плюнь на гробні прахи й на дитячі страхи,
Смерть — то спокій лише.
Жив отак у Афінах, жив отак в Палестині
Епікур * — Христос.

* * *

Осѣнь нам проходит, а весна прошла,
Мать козленка родит, как весна пришла.
Едва льто запало, а козля цапом стало,
Цап бородатый.
Ах, отвержем печали! Ах, вѣкъ наш краткій, малый!
Будь сладкая, жизнь!

Кто грусть во утробѣ носит всегда,
Тот лежит во гробѣ, не жил никогда.
Ах, утѣха и радость! О сердечная сладость!
Прямая ты жизнь.
Не красна долготою, но красна добротою,
Как пѣснь, так и жизнь.

Жив бог милосердый, я его люблю.
Он мнѣ камень твердый; сладко грусть терплю.
Он жив, не умирая, живет же с ним живая
Моя и душа.
А кому он не служит, пуцай тот бѣдный тужит
Прямой сирота.

Хочеш ли жить в сласти? Не завидь нигдѣ.
Будь сыт в малой части, не убойся вездѣ.
Плюнь на гробныя прахи и на дѣтскія страхи;
Покой — смерть, не вред.
Так жывал афинейскій, так жывал и еврейскій
Эпикур — Христос.

ІНШІ ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

ФАБУЛА

Як тільки сонце вечір запалило
І небо скрізь прозоро затремтіло,
На ньому зорі блиснули прекрасні,
Як камені коштовнії, алмазні,
Фалес тут крикнув: «Гей-но, бабо люба!»
«Чого,— це баба,— розпустив ти губи?»
«Набридло, бабо, на одному місці,
Хотілося б до зір мені полізти».
Потюпала вперед стара із хати,
А слідом мудрість суне дурнувата.
Зійшли угору, стали на просторі,
Звідкіль дивитись зручно і на зорі.
Та мудрість впала і забила вухо.
«Ой бабо,— вже гукає,— чути туго!»
«Чого тебе понесло туди, діду?
Поліз сюди, то вже тримайся сліду,
Не може і канали розпізнати,
А лізе в небо зорі рахувати».
Додому баба повела старого,
А вуха він таки позбувся одного.

ФАБУЛА ПРО ТАНТАЛА *

Цар Тантал якось на бенкет великий
Цехмістра з богів до себе покликав.
Йовиш добре знав політичні нрави,
Кличе Тантала на небесні страви.
І що було там! Небеснеє зало
Зовсім Тантала перехверцювало.
Йовиш тоді свого дорогого гостя
Не хотів пустити без дарів, так просто.
«Проси,— каже він,— що хоч по відході».
«Дозволь мені їсти тут вічнії годи»,—
Відповів Тантал. Йовиш аж образивсь:
Тантал аж таке просити наваживсь.
Та знав він і силу шляхетному слову.
«Хай буде,— сказав,— прихось сюди знову».
Став Тантал відтоді їжу в небі мати,
А там — що лиш хочеш, все можна взяти.
Нектар там солодкий, вина чудесні,
Тут горло смаки солодять небесні,
Тут буйнеє свято, страв різні види,
Що проти них усі панські обіди!
Скрізь тут троянди розкішно пашіють,
Чудні фіміями в повітрі мліють.
У залах тих музи солодкогласні,
Все сам підносить Ганімед прекрасний.
Бахуса момсик танцює пресмішно,
Блазні тут пики корчать превтішно.
І хоч у тім хорі не бував Далольо,
Однак за таких тут кращий Аполло.
Коротко сказавши: чуття тілесні
Тішили млостью ласощі чудесні.
Тантал на все те дивиться свято,

Зітхає тяжко, хоч всього багато.
Корчиться з муки, страхом залитий,
Трясцю наче лютою битий.
Що ж таке сталося? Зверху, крізь хороми,
Спущений камінь завис до сіроми.
Висить важезно над головою
І не дає посидіти в спокою.
Боїться Тантал — як тільки він зрушить,
Зірветься на нього тягар і роздушить.

АКАТАНАТ ОЧІ АКУНАФ

Тантал тяжко зітхає, хоч всього багато.
Корчиться з муки, страхом залитий,
Трясцю наче лютою битий.
Що ж таке сталося? Зверху, крізь хороми,
Спущений камінь завис до сіроми.
Висить важезно над головою
І не дає посидіти в спокою.
Боїться Тантал — як тільки він зрушить,
Зірветься на нього тягар і роздушить.

ФАБУЛА

Філарет старенький колись у пустині
Доживав віку в лісовій хатині.
А один юнак, Філідоном звався,
До нього у пуцу якомсь пробрався.
Чув він багато про діда старого,
Що той святий, ще й мудрий до того.
Прийшов він, схилив перед дідом спину.
«Здоров був, — сказав старий, — і ти, сину!»
«Не прогнівися, отче милосердий,
Скажи, — шлях в житті який свято-твердий?
Померла мати, і батько преставивсь,
По них я давно вже служби відправив.
Будь же мені наче батько-родитель,
Будь мені також і наче учитель».
«Я, сину, й сам не вельми вже й мудрий,
Знаю лише, що життєвий шлях трудний».
«О голова сива, будь же ласкавий —
Пам'ять у мене, повір, не дірява!»
«Важко, — сказав дід, — прожити несхибно,
Поки живеш, то й боротись потрібно.
Спробуй-но, сину, не з горя свого
Зло й добро пізнати, а із чужого.
Наприклад, он бачиш — злодія мучать,
Красти — то лихо, це тебе учить.
Братайся не з тими, зло хто ховає,
Знай: лише добрий добро в серці має.
Паче роби не те, що вітрогони,
А те, що кажуть розуму закони.
Завжай: той, хто візьме дух сей свобідний,
Може у світі бути лиш бідний».
Філідон побачив, що це не на руку

Меле старий, тут відчув нараз скуку.
«Дякую красно, мій отче, за раду».
«З богом, мій сину». Поплентавсь нерадо.
«Свята сяс мудрість, проте що із того?» —
Сам собі дума й подався в дорогу.
Друга знайшов і разом в світ учений
В мандри пустились по розум спасенний.
Взяли юнака силоміцьки до прусса,
Коли той ішов у війну на француза.
А як із десяток літ прокотило,
Нашого хлопця додому прибило.
Пішов той відразу у ліс до старого,
Згадавши колишні вчення святого.
«Добрідень, отче!» — «Ти що за персона?»
«Згадай-но, отче святий, Філідона!»
«Гей, що се стряслося з тобою, сину?»
«Буря світова зігнула мені спину».
«На правому оці що за затула?»
«Влучила мене шаленая куля».
«А звідки на лобі страшні ті ями?»
«Трісла рушниця». — «А тії два шрами
На щоці?» — «У бійці одержав ці рани».
«В бою?» — «Ні, в шинку, був дуже вже п'яний».
«А звідки он в тебе шматочок носа
Приліплений?» — «Се також від францоza».
«Мушки по всьому лиці?» — «Се короста».
«Гадаю, французька, також не проста?
Ти тепер, сину, і ходиш відмінно!»
«Впав із коня і поранив коліно.
А ще, крім усього, лікарі лічили —
Здавалося, витягне хворість всі жили!»
«Чого ж ти заплакав? Плач не допоможе
Нітрохи тепер». — «Ой боже мій, боже!
Псможи ж, мій отче, все-бо ти знаєш!»
«Не можу, мій сину, що хтів, те і маєш».
Не слухав раніш ти моєї поради,
Лиш смерть тобі може нині зарадить».

ДУКА, МАНДРУЮЧИ, СПІВАЄ ПІСНЮ

Хай я у світі пес — лише б маєтний був.
Совість не в моді вже, золота б лише набув.
Як нажив, хто пита? Тільки б жирний був гріш.
Це багатий всім брат, він усім наймиліш.
Що у світі найгірш? — зовсім легкий гаман.
Ніж злиденно прожить, краще смерті туман.
Буде мила і смерть, в кого грошей є тьма.
Золото пресвяте! Краще за тебе нема.
Не так любі дітки, не так мати моя,
Не так батько мене у житті звеселя.
І коли такий чар — у Венери красі,
Хто дивує на те, що закохані всі.

✓

ОБЛУДНИКИ, ЩО МОЛЯТЬСЯ,
СПІВАЮТЬ

Боже, встань, чому заснув,
Чом про нас зовсім забув?
Шлях злодіїв — наче цвіт,
Їм не криють злидні світ,
Ми ж тобі свічища ставим,
Кожнодень молебні правим,—
І усіх ти нас забув.

Постимо, мов у пустелі:
В піст не тонемо у хмелі,
Ходимо в святі міста,
Молимося і вдома, й там.
На псалтир хоч не зважаєм,
Та напам'ять його знаєм,—
І усіх ти нас забув.

Вчуй же, боже, крик наш, гук,
Дай маєтки нам до рук,
Ми тоді тебе прославим,
Злєті свічечки поставим,
І всі хмари взолоченні
Зашумлять пісні священні,—
Лише дай грошви на вік!

DE LIBERTATE¹

Що є свобода? Добро в ній яке?
Кажуть, неначе воно золотее?
Ні ж бо, не злотне: зрівнявши все злото,
Проти свободи воно лиш болото.
О, якби в дурні мені не пошитись,
Щоб без свободи не міг я лишитись.
Слава навіки буде з тобою,
Вольності отче, Богдане-герою!

¹ Про свободу (лат.).

* * *

Все лице морщиш, журний завсігди ти,
Чи можна ще тут про життя говорити?
Живе лиш по правді веселий з виду,
Хто має світло, а темряви — й сліду.
Того ж, хто сумує, без просвітку тужить,
Постійна зла смерть приповільнено душить.

Пістимо мов у...
В ніст на голуби у...
Ходимо в селі міста.
Мовчимо і вдома, й там
На дивані жет не лягаєш,
Та накин'ять твої завіси,
І усіх ти нас забує.

Вчуй же, боже, крик наш гук,
Дай масти нам до рук,
Ми тоді тебе прославим,
Велі свічки поставим,
І всі хуари золочені
Вангулять вісім святчених,
Лише дай гроши на сіні

ПОХВАЛА БІДНОСТІ*

О блаженна й свята — уділ мій, бідносте,
Справжня мати серцям, рідна і лагідна!
Всім, хто в морі зазнав горя і пагуби,
Супокійная гаване!

О щасливий, хто зміг заприятити тебе,
Зрозуміти, як втіхи незмірені
Ти приносиш усім, хто вшанував тебе
Серцем щирим і радісним.

О щасливий, хто зміг заприятити тебе,
Хто на ласку твою здався без огляду
І кого на бенкет свій допустила ти,
Ввівши в хату низьку й тісну.

Всяка слабість тіка геть від твоїх осель...
Немов диму бджола, так уникають їх
Чорна німіч, гостець і камінний недуг,
Жовчні болі й пропасниця.

Бо немилі тобі п'янство й зажерливість,
З котрих сила хвороб плине й кипить у ключ;
Бо немила тобі розкіш неправедна,
Люта мати тривоги лихих.

Ні турбота грузька, ні тії клопоти
До пенатів твоїх не наближаються,
Ні амбітність, ні шум слави порожньої,
Ні погибельні пристрасті.

Не лякає тебе полум'я блискавки,
Не страшить глибочінь моря бурхливого,
Бо ж оселя твоя в тихому падолі,
Човен твій на мілкім брідку.

В твій куток не зорить острах і хитрощі,
І пекельних богинь погляди заздрісні
Не спроможні поїняти дім твій — і Тартаром *
В тиху пристань повіяти.

Нестурбований мир, спокій нерушений
І здоров'я міцне, і призначасне
До побожних трудів серце незламнеє
Славлять твій гостелюбний дах.

Зрівноважений дух, мудра розсудливість
Та веселість ясна, що з верховин своїх
На глупоту людську дивиться з осміхом —
От супутники бідності.

Але ті жебраки — як я прославлю їх?
Що на серці у них прагнення золота,
Ті захланні старці, що до скарбів земних
Так пожадливо горнуться.

Ні, покіль іще ти оком пожадливим,
Мов злидений той Ір *, рвешся до золота,
То й без скринь золотих ти не наблизишся
До правдивої бідності.

Був убогий Христос — бо зневажав скарби,
Павел був нуждарем, бо не жадав утіх,
Не в старчачих торбах, бідносте, ти живеш
В серці чистім і праведнім.

Ось вона, молодість року! Природи лице оновилося;
Радо підняв хлібороб звичної праці тягар.
Передбачаючи зиму прийдешню, в турботі хазяйській,
Саду пильнує свого, ниви свої засіва.

Скажеш, щасливий оратай. Але щасливіший од нього,
Хто залюбки обробив ниву душевну свою.
І нерозумний не раз утішається благом тілесним,
Старість немудра, проте щастя не може дознати.
Ти ж наглядай за душею, яке в ній зело проростає,
І не барися полоть, як де недобре зійшло.
Все повиполой мерцій, де ожина і терен пробились.
Знай, що багатство глушить слова правдивого ряс.

Де проростають свиріпа й часник, висмикуй з корінням,
Правди вовік не узрить, хто засмітив почуття.
Де височіє кедрина, сокирою там поорудуй,
Знай: відкидає господь горді від себе серця.
Ще ж уважай: і на доброму дереві, бува, наростає
Пагоння вовче, лихе — геть пообрубуй його! —
Бо хто багато священних книжок прочитає, у того
В серці несита пиха і славолюбство росте.
Все непутяще поли, а добрі рослини викохуй
І щонайперше плекай квітку святу чистоти.
Як він горить, променіс, той вицвіт незаймано чистий!
Відай: найбільше Христа тішить його аромат.

ЕПІГРАМА *

Музам колись дев'ятьом * на шляху з'явилась Венера;
З нею — її Купідон; слово зухвале — в устах:
«Музи, шануйте мене, я найперша з усіх олімпійців,
Всі перед берлом * моїм хиляться люди й боги».
Мовила. Музи на те: «А над нами, богине, не владна,
Наша святиня не ти, наша любов — Гелікон» *.

НА ДЕНЬ НАРОДЖЕННЯ ВАСИЛЯ ТОМАРИ

Круг годовий довершився і знов розпочався. Сьогодні
Маємо першу добу, року нового почин,
Доля судила тобі, обдарований хлопче Василю,
В цей народитися день. Добра то провість тобі.
Першим ти пагонцем, хлопче, на світ од батьків
народився,
Перший чеснотою скрізь, перший і славою будь,
Перший і розумом сильним і перший тим даром
природним,
Що потребує його врода тілесна твоя.
Благословення тобі, первакові, послала природа,
Що для молодших дітей мачуха гостра була...
Так і спорудник всесвітній, створивши Адама
найперше,
Єву потому створив, меншу в любові його.
Радо вітаю тебе, що стільки добра тобі дано:
Досить на частку твою бог милосердний поклав.
Тільки ж гай-гай! Як багато тобі доручив сотворитель,
Згодом немало і сам схоче від тебе узять.
Отже, науки і всякої праці берись, не цурайся,
І не з наймення лише, будь і ділами Василь *.

РОЗМОВА ПРО ПРЕМУДРІСТЬ

Л ю д и н а.

Сестрице люба, чи інакше звешся ти?
Ти мати стрункості, а також доброти,
Скажи своє ім'я, скажи мені сама,
Бо хто без тебе думку упійма?

М у д р і с т ь.

Софією по-грецьки звали в давній вік,
А мудрістю зове всяк руський чоловік,
Та римлянин мене Мінервою назвав,
Християнин Христа імення мені дав.

Л ю д и н а.

Скажи, живеш і в хінській стороні?

М у д р і с т ь.

Там інше ім'я надано мені.

Л ю д и н а.

Так ти і серед варварів живеш?

М у д р і с т ь.

Ну що це за дурноту ти плетеш?
Без мене навіть рисці не бувають,
Чому ж між хінцями мені не існують?
Де ніч і день живе, де літо і весна,
Із батьком правлю я ускрізь сама одна.

Л ю д и н а.

А батько хто?

Питаю з дурноти.

М у д р і с т ь.

Пізнай мене, то й батька визнаєш ти.

Л ю д и н а.

А з хінцями живеш ти як, відкрий?

М у д р і с т ь.

Так само, як і тут: дивлюсь, хто мій, то мій.

Л ю д и н а.

Адже самі загиблі там живуть?

М у д р і с т ь.

Сестра вам бреше, геть-но, як і тут.

Л ю д и н а.

Хіба у тебе є сестра?

М у д р і с т ь.

Увіч!

Звичайно ж, є, як в дня сестрою ніч.

Л ю д и н а.

І бреше, хоч з тобою і в рідні?

М у д р і с т ь.

Один в нас батько, діти ж не одні.

Л ю д и н а.

А ймення як?

М у д р і с т ь.

Йй сто імен. Вона

У росіян є безтолковщина.

Л ю д и н а.

А роги є?

М у д р і с т ь.

Дурний!

Л ю д и н а.

Чи борода?

Чи в клубуці?

М у д р і с т ь.

Покинь! Вона склада

І суть тебе, як хочеш. Гей-но! Зникни пріч!

Я біля тебе, наче біля світла ніч.

Л ю д и н а.

Зникни краще ти! Біжи з очей моїх,

Дурна сама ти, здурена на сміх.

Про все, чого нема ніде, плетеш,

І, прямо кажучи, дурноту ти верзеш.

Зродився тут народ і навчений не так,

Тож дикі брехні слухать не мастак.

Бо може віднайтись один лише такий,

Щоб уподобав дикий змисел твій.

ЕПІГРАМА

Скажи, яке для мужа мудре діло! —
Май світло в розумі й здорове тіло.

БАЙКИ ХАРКІВСЬКІ

Я й сам не люблю мислятих настрє тах людей і опрак, про які мажиий ськазати українською приказною: «Стукають, шумять, чиркають... А що там? Кобалитча мертва голова біжить». Кажуть і розкази: «Начала писюко, а сіла медведко», — про тих, що багато та кресно говорять, а стухати нічого. На любі моїи би нерожки зарозумілість і шкани пустеля, а мало те, де зверху нічого, а під сподом — ш о с ь, земні брехня, а збередні істина. Така річ і людина завбавя у тренді

ХАРИБСКИ
БАНКИ

Люб'язний приятелю!

На сьомому десятку нинішнього століття, полишивши вчительську посаду й усамітнівшись у лісах, полях, садах, селах, хуторах та пісках, що лежать докуч Харкова, навчав я себе доброчинству і студіював біблію; тоді ж добропристойними забавками розважаючись, написав півтора десятка байок, ще не маючи з тобою знайомості. А сього року в селі Бабаях примножив їх до половини. Поміж тим як писав додаткове, здавалося мені, що ти завжди присутній, схвалюєш мої думки і разом до них зі мною причащаєшся. Дарую ж тобі три десятки байок — тобі й подібним до тебе!

Батьківська кара має в гіркоті своїй солодощі, а мудра іграшка таїть в собі силу.

Нерозумну бундючливість зустрічають по зовнішності, випроводжають по сміху, а розумний жарт добрий вінчає кінець. Немає смішнішого, як розумний вигляд з порожнім нутром, і немає нічого веселішого, як смішне обличчя з прихованою поважністю. Згадайте прислів'я: «Хвалився гриб гарною шапкою, та що з того, коли під нею голови нема».

Я й сам не люблю мінливих масок тих людей і справ, про які можна сказати українською приказкою: «Стукотить, шумить, гримотить... А що там? Кобиляча мертва голова біжить». Кажуть і росіяни: «Літала високо, а сіла недалеко», — про тих, що багато та красно говорять, а слухати нічого. Не любі мені ся порожня зарозумілість і пишна пустеля, а миле те, де зверху нічого, а під сподом — що сь, зовні брехня, а всередині істина. Така річ і людина звалася у греків

сілінос — картинкою, що зверху смішна, а всередині — красою велична.

Друже мій! Не зневажай байкарства! Байка і притча — одне й те ж. Не по гаману цілуй скарб — праведним судом осуджуй. Байка тоді буває погана й дурна, коли в підлій та смішній шкаралуці своїй не містить зерна істини; схожа тоді на порожній горіх... Іноді в купі сміття ховається перлина... Як обряд є без сили божої порожнеча, так і байка без істини. Коли ж вона з істиною — хто посміє назвати її брехливою? Отже, все чисте чистим, а оскверненим і невірним ніщо не чисте, бо осквернилися їх розум і совість... Сим хворим, позбавленим страху божого, а з ним і доброго смаку, будь-яка їжа здається гидкою. Не їжа гидка, а осквернені в них розум і совість.

Сей цікавий і складний рід писання був звичайним у найкращих стародавніх мудреців. Лавр і взимку зелений. Так мудрі і в забавках розумні, а в брехні правдиві. Істина їхньому гострому зорові не здаля бовваніла, як підлим розумам, а ясно, як у свічаді, виставлялася, і вони, забачивши добре живу її подобу, вкладали її в різноманітні форми.

Ніякі барви не передають краси троянди, лілеї, нарциса настільки жваво, наскільки величне у них незримо... Звідси народилися символи, притчі, байки, подоби, приказки... І не дивина, що Сократ, коли його внутрішній янгол — керманіч у всіх його ділах — повелів писати вірші, вибрав Езопові байки. І як найвправніша картина здається неукам брехнею, так і тут виходить...

Сонце всіх планет і цариця — біблія — з тайнотворених картин, притч і подоби склалася. Вся вона ліплена з глини, але в сю глину вдихнутий дух життя і ховається мудрість усього смертного. Відобразити, приєднати, уподобити — означає те саме.

Прийми ж, люб'язний приятелю, щирим серцем від твого друга сю небезсмаковиту думок його воду. Не мої се думки і не я їх вигадав: істина — безначальна. Але ж люблю — з тим і мої, люби — і будуть твої. Знаю, що твій тілесний образ дуже різниться від мого опудала, але дві різні посудини хай наповняться одним напоєм, хай будуть єдина душа і єдине серце! В єдності думок і полягає справжня дружба. Все не

наше, все загине. І самі тіла наші. Самі лише думки завжди з нами, сама лише істина вічна, а ми в ній, як яблуна в своїм зерняті, затаїмося.

Будьмо ж дружні! Прийми і споживай моїх чотириногих звірів, зміїв та птахів. Хай тебе бог благословить!.. Вони ніщо інше, як образи, що прикривають, як полотном, істину...

Люб'язний приятелю! Твій вірний слуга...
Григорій Сковорода

1774 р.,
с. Бабаї

Б а й к а 1

П С И

В селі у господаря жили два пси. Довелося якось повз ворота проїздити незнайомцеві. Один пес вискочив, погавкав, доки чоловік не зник з очей, і повернувся до двору.

— Що ти з цього маєш? — спитав другий.

— У всякому разі не так нудно, — відповів той.

— Але ж не всі переїжджі, — сказав розумний, — такі, щоб їх мати за ворога нашого господаря. Коли б так, то і я б служби своєї не занедбав, гавкав, хоч іще з минулої ночі мене непокоїть пошкоджена вовчими зубами нога. Собакою бути — це річ непогана, а от даремне брехати на кожного — зле.

С и л а *:

Розумний чоловік знає, що ганити, а дурний базікає без пуття.

Байка 2

ВОРОН І ЧИЖ

Неподалік від озера, з якого визирали жаби, сидів на гілці й виспігував Чиж. Поблизу нього крякав собі й Ворон, та, бачачи, що Чиж не полишає співати, сказав:

— Чого ще й ти сюди пнешся, жабо?

— А чому це ти мене звеш жабою? — спитав Чиж Ворона.

— Тому що ти так само зелений, як та жаба.

— Коли я жаба, — мовив на те Чиж, — тоді ти сам справжнісінький жабур, бо спів твій дуже схожий на жаб'ячий.

С и л а :

Серце і звичаї людські, а не зовнішні якості мають свідчити за те, хто ти є. Дерево по плодах пізнається.

Ж А Й В О Р О Н К И

У давнину, коли ще черепахи вчилися в орлів літати, молодий Жайворонок сидів недалеко від того місця, де одна зі згаданих черепах, як у байці мудрого Езопа розповідається, навчаючись літати, впала з великим шумом і грюкотом на камінь. Жайворонок злякався і, тремтячи всім тілом, сказав своєму батькові:

— Батечку! Біля тієї гори, мабуть, сів орел, про якого ти мені розповідав колись, що то найстрашніший і найсильніший з усіх птахів...

— А чому тобі так здалося, синку? — спитав старий.

— Батечку! Коли він сів, я такої швидкості ще не бачив і шуму та гуркоту такого ніколи не чув.

— Любий мій синку, — сказав старий, — ти маєш молоденький розумець... Знай, друже мій, і завжди співай отаку пісеньку:

Не той орел, що високо літає,
А той, що легко сідає...

С и л а :

Багато людей без природи починають великі справи, та погано кінчають. Добрий намір і кінець — всякій справі є вінець.

Байка 4

ГОЛОВА І ТУЛУБ

Тулуб, зодягнутий у розкішну, франтовиту, з дорогими прикрасами одіж, величався перед Головою і дорікав їй тим, що на неї і десятої частки не припадає з того багатства, яке має він.

— Слухай-но, дурню! Коли може вміститися розум у твоєму череві, то затам, що так робиться не з великої твоєї вартості, а з того, що годі тобі обійтися таким малим, як це можу я,— відповіла Голова.

Фабулка ся для тих, хто честь свою на самій пишності заснували.

ЧИЖ І ЩИГЛИК

Чиж, вилетівши на волю, зустрівся з давнім своїм приятелем Щиглем, і той спитав його:

— Як ти, мій друже, звільнився? Розкажи мені!

— Дивом,— відповів полонянин.— Багатий турок приїхав з послом у наше місто і, прогулюючись задля цікавості по торговиці, зайшов у пташиний ряд, де нас біля чотирьохсот висіло в клітках одного господаря. Турок довго дивився із співчуттям, як ми одне перед одним виспівували, і спитав нарешті нашого хазяїна:

— А скільки хочеш за всіх?

— Двадцять п'ять карбованців,— відповів той.

Турок, не кажучи й слова, заплатив гроші, звелів подавати собі по одній клітці і, випускаючи кожного з нас на волю в різні боки, тішився і задоволено позирив, як ми розліталися.

— А що ж тебе замануло в неволю? — спитав товариш.

— Солодкий харч і гарна клітка,— відповів щасливець,— але тепер, доки житиму, дякуватиму богові такою пісенькою:

Краще вже сухар з водою,

Аніж цукор із бідою.

С и л а :

Хто не любить клопоту, мусить навчитися жити просто й убого.

Байка 6

ГОДИННИКОВІ КОЛЕСА

Колесо годинникової машини спитало у Другого:
— Скажи мені, а чого ти гойдаєшся не так, як ми, а в інший бік?

— Мене,— відповіло Друге,— так зробив мій майстер, і сим я вам не лише не заважаю, але ще й допомагаю, аби наш годинник мав єдиний шлях по сонячному колу.

С и л а :

У людей з різними природними нахилами і життєві шляхи різні. Одначе всім один кінець — чесність, лад і любов.

ОРЕЛ І СОРОКА

Сорока Орлові казала:

— Скажи мені, чи тобі не набридло невпинно ви-
хором шугати у безкраїх небесних просторах — то
вгору, то вниз, наче по гвинтових сходах?..

— Я б нізачо на землю не спустився,— відповів
Орел,— коли б тілесна потреба не приневолювала ме-
не до того.

— А я б нізачо не залишала міста, коли б була
орлом,— сказала Сорока.

— Я б теж так робив,— мовив Орел,— коли б був
лише Сорокою.

С и л а:

Хто народжений до того, щоб бавитися вічністю,
тому приємніше жити в полях, гаях і садах, аніж
у містах.

— Солодкий хліб і гарна клітка,— відповіли щасли-
вці,— але тепер! Довіж злитому, дядькувину богами
такою місьчанкою:

Краще все сухар і корки,
Аніж хліб і Бісеп.

С и л а:

Хто не любить клопоту, мусить рачитися життя
просто й убого.

Байка 8

ГОЛОВА І ТУЛУБ

— Як би ти жила,— спитав Тулуб Голову,— коли б з мене не витягувала для себе життєвих соків?
— Це так,— відповіла Голова,— але ж у нагороду тобі мое око як світло, а я допомагаю радою.

Сила:

Народ повинен служити керманичам своїм і годувати їх.

МУРАШКА І СВИНЯ

Свиня з Мурашкою сперечалися, хто з них двох багатший. А Віл був свідком і побічним суддею.

— Чи ж багато у тебе хлібного зерна? — спитала з гордовитою посмішкою Свиня.— Ану-бо, поясни, шановна пані...

— В мене повнісінька жменя найчистішого зерна.

Як тільки сказала це Мурашка, зареготали раптом щосили Свиня й Віл.

— Хай буде нам за суддю пан Віл,— мовила Свиня.— Він двадцять з лишком років справляв судійство у великій славі, і не гріх сказати, що між усієї своєї братії — наймайстерніший юриста і найгостріший арифметик і алгебрик. Його благородіє зможе нашу суперечку легко вирішити. Окрім того, він, здається, досить вправний і в латинських диспутах.

Віл опісля таких слів, мовлених мудрою звіриною, відразу скинув на рахівницю і за допомогою арифметичного множення зробив таке визначення:

— Понеже бідна Мурашка дійсно одну жменю зерна має, як сама призналася об тім добровільно, і, окрім зерна, більше нічого не споживає, а, напроти того, у пані Свині є цілий кадуб, у якому жмень мається триста з третиною, то за всіма правилами здорового глузду...

— Не те ви рахували, пане Віл,— обірвала його мову Мурашка.— Надіньте окуляри та витрати проти прибутків киньте на рахівницю...

Д В І К У Р К И

Випало якось Дикій Курці залетіти до Домашньої.

— І як це ти, сестрице, в лісах живеш? — спитала Домашня.

— А точнісінько так, як інші лісові птахи, — відповіла Дика. — Годує мене той самий бог, що й диких голубів.

— Вони ж можуть добре літати, — проказала господиня.

— Се так, — згодилася Дика, — однак і я можу літати й цілком задоволена своїми крильми.

— Ось у се, сестрице, я ніяк не можу повірити, — сказала Домосида, — бо я ледве-ледве можу перелетіти он до того сарая.

— Не перечу, — каже Дика, — але зважте, голубонько моя, на те, що ви змальства, як тільки народились, zvolите на подвір'ї гній гребти, а я щодень мушу набувати досвіду літати.

С и л а :

Багато хто, не маючи сили щось зробити, не вірить, що можуть те інші. Безліч є таких, хто через розніженість відучені мандрувати пішки. Се свідчить, що практика без природженості безглузда, а природженість утверджується практикою. Яка користь знати, як робиться діло, коли ти сам його не зробиш? Взяти не важко, важче зробити. Наука та досвід — се одне і те ж, вона не в знанні самім живе, а в діянні. Як і робота без природженості, так і знання без роботи — мука. Ось у чому різниця між знанням та наукою.

Байка 11

ВІТЕР І ФІЛОСОФ

— А щоб тебе чорти забрали, проклятий!..

— За що ти мене ласш, пане Філософе? — спитав Вітер.

— За те, — відповів Мудрець, — що як тільки я відчинив вікно, аби викинути часникове лушпиння, ти так війнув своїм проклятим вихором, що все розсипалося по столу і світлиці. Окрім того, ти перекинув і розбив останню чарку з вином, не кажучи вже про те, що, видмухнувши з папірця тютюн, засмітив усю страву, яку я збирався по праці з'їсти...

— Та чи знаєш ти, — сказав Вітер, — хто я такий?

— Ще б пак не знав такого! — вигукнув Фізик. — Хай про тебе селюки байки складають. А я після вивчення небесних планет навіть не зверну на тебе уваги. Ти лише порожня тінь...

— А коли я, — каже Вітер, — тінь, то є при мені й тіло. Се достеменно, що я тінь, а невидима в мені сила — є справжнє тіло. Як же мені не віяти, коли мене рухає наш всезагальний творець і невидиме всевмістиме єство.

— Знаю, — сказав Філософ, — що в тобі є живе єство і воно невинне, оскільки ти всього-на-всього вітер.

— І я знаю, — мовив Вітер, — що в тобі стільки ж розуму, скільки у тих двох селюків, з яких один нахилився, задерши одержу, і привітав мене за те, що я роздував пшеницю, коли він віяв її. Другий такий же

комплімент зробив мені, коли я не давав йому ви-
вершити стіг сіна. Ти в них годен бути головою.

С и л а :

Хто на погоду чи на врожай сердиться, той замі-
ряється на всеосяжну природу.

Байка 12

ОСЕЛКА¹ І НІЖ

Ніж розмовляв з Оселкою:

— Звичайно, ти нас, сестро, не любиш, коли не хочеш у нашу стать вступити і бути ножем.

— Якби я гострити не годилась,— сказала Оселка,— то скористалася б вашою порадою. Але нині люблю вас саме тим, що не хочу бути з вами. Бо як не кажіть, а, ставши ножем, ніколи стільки сама не переріжу, скільки всі ті ножі і мечі, які я за своє життя нагострю. А в наш час на оселки дуже су-
тужно...

¹ Оселка — брусок.

ОРЕЛ І ЧЕРЕПАХА

На дубі, що похилився до води, сидів Орел, а поблизу Черепаха проповідувала своїй братії:

— Гори воно вогнем оте літання! Покійна наша прабаба, дай боже їй царство небесне, згинула, як видно з переказів, за те, що почала вчитися в Орла сеї гіблої науки. Сам Люципер * таке вигадав!..

— Слухай-но, дурепо! — обірвав її проповідь Орел. — Не тому загинула премудра твоя прабаба, що літала, а тому що взялася не за свою справу. Літати не гірше, ніж повзати.

✓ С и л а :

Прагнення насолод і слави багатьох збиває у проти-природний стан. Се тим шкідливіше для них буває, чим більша така невідповідність. І зовсім небагатьох мати зродила, приміром, до філософії і доброславного життя.

Байка 14

СОВА І ДРІЗД

Тільки побачили Сову пташки, як почали її навипередки скубити.

І не пориває вас досада, пані,— спитав Дроздик,— що на вас, невинну, нападають? Чи не дивно се?

— Анітрохи,— відповіла та.— Вони й поміж себе завжди чинять так само. А щодо досади, то вона для мене терпима, бо хоч мене сороки й ворони з граками скубуть, проте Орел з Пугачем не чіпають, та й афінські громадяни * поважають мене.

С и л а :

Ліпше в одного розумного і доброго бути у любові та шані, ніж у тисячі дурнів.

З М І Я І Б У Ф О Н ¹

У час, коли весною Змія скинула линовище, її побачив Буфон.

— Боже, пані,— гукнув здивовано,— відмолоділи! Що за причина? Розкажіть...

— Я вам залюбки дам пораду,— відповіла Змія.— Ходіть за мною!

І повела Буфона до тої щілини, крізь яку вона нещодавно ледве продерлась і скинула з себе усю стару одежину.

— Ну ось, пане Жабо, пролізьте крізь цей прохід. А як пролізете — вцент оновитесь, лишивши по сей бік весь непотріб.

— Ти що, хочеш мене задавити тут? — скрикнув Буфон.— Та хоча мені й пощастить пролізти, то усю шкуру з мене здере...

— Не гнівайтесь,— відказала Змія.— Це єдиний шлях зробити те, що вдалося мені.

С и л а :

Чим краще добро, тим більшим трудом, наче ровом, воно обкопане. Хто труда не докладе, той до добра не прийде.

¹ Б у ф о н — жаба.

Ж А Б И

Коли висухло озеро, жаби пострибали шукати собі нове житло. Нарешті усі загукали:

— Ох, яке величезне озеро! Буде воно нам довічним житлом!

І стрибнули разом у нього.

— А я,— сказала одна з них,— вирішила жити в одному із джерел, що наповнюють ваше озеро. Онде бачу зарослий лісом горб, який посилає сюди багато струмків, сподіваюся знайти там для себе джерело.

— А навіщо, тітонько? — спитала молоденька жаба.

— А тому, голубонько моя, що струмочки можуть потекти в інший бік, а ваше озеро може так само висухнути. Джерело ж для мене завжди надійніше од калюжі.

С и л а :

Всяка розкіш може зубожіти і висухнути, як озеро, лише чесне ремесло забезпечить непишне, але спокійне існування... Скільки багатіїв щодня стають жебраками. В цьому єдиним спасінням є ремесло.

...Найбідніші раби нерідко походять від предків, що жили в калюжі великих прибутків.

ДВА КОШТОВНІ КАМЕНІ — ДІАМАНТ
І СМАРАГД

Високої якості Смарагд, що жив у славі при королівському дворі, пише своєму приятелю Діамантію таке:

«Люб'язний друже!

Шкодую, що ти не дбаєш за свою честь і живеш схований у попелі. Твоя вартість мені відома. Ти гідний чесного і видного місця, але нині ти схожий на свічник, що світить сокровеним світлом, але схоронений під спудом. Нічого не варте світло, що не дивує і не звеселяє людське око. Сього тобі й бажаю, з пошаною — твій друг Смарагд.

Дорогий мій друже! — відповів Діамант. — Наше світло живить лише людське марнославство. Хай вони дивляться краще на сяюче небо, ніж на нас. Ми лише кволий його відблиск. А ціна наша й честь завжди лишається в самих нас. Шліфувальники не надають її нам, а відкривають. Від того, що люди похвалять нас, цінність наша не збільшиться, а зневага, забуття і хула від того не зменшаться. Лишаюся з такими ось думками — твій друг Діамантій».

С и л а :

Ціна і честь — одне і те ж. Пустець прибирає блискучого вигляду, прибирає подобу фальшивого діаманта і злодійської монети. Освіченість, милосердя, великодушність, справедливість, постійність і цнотливість — ось ціна наша і честь! Давня приказка говорить: «Дурень шукає видного місця, а розумного і в кутку видко».

СОБАКА ТА КОБИЛА

Кобила, що привчена була носити ношу, дуже сим чванилась. Вона страшенно не любила Меркурія, — так звали мисливського собаку, — і, прагнучи його забити, щоразу намірялась на нього задніми копитами.

— Чим я завинив, пані Діано? — говорив собака кобилі. — Чому я вам такий бридкий?

✓ Негіднику!.. Тільки я починаю носити при гостях ношу, як ти найголосніше від усіх регочеш. Хіба тобі моє вміння смішне? ... X

✓ Перепрошую, пані, я не ховаюся у своїм гріху, що мене завжди смішить навіть добре діло, коли воно не природжене. Григорій

— Чого ж це ти чванішся природою? Ти, невігласе! Хіба не знаєш ти, що я навчалася в Парижі? І чи тобі втямити те, що кажуть вчені: *Ars perficit naturam*?¹ А де і в кого вчився ти?

— Матінко! Коли вас учив славний патер Піфікс *, то мене навчала сама природа, наділивши до сього хистом, а хист породив бажання, бажання — знання та звичку. Можливо, саме тому заняття моє не смішне, а похвальне.

Діана хотіла була хвицнути собаку, та мисливський пес подався геть.

С и л а :

Без природи — як на манівцях: чим далі йдеш, тим більше заплутаєшся. Природа є вічне джерело бажання. Ся ж воля (за прислів'ям) гірша всілякої неволі.

¹ Мистецтво вдосконалює природу (лат.).

Вона спонукує до досвіду. Досвід — батько мистецтву, знанню та звичці. Звідси пішли усі науки, і книги, і вправності. Ця головна і єдина навчителька вірно вчить птаство літати, а рибу плавати...

Так само як сіль без солону, як цвіт без свого природного духу, а око без зіниці, так і неприроджене діяння завжди позбавлене чогось таємного. Але се тайне є розум... тобто благодать чи краса, і не залежить від науки, а навпаки: наука залежить від нього. Пані Діана, як надмір навчена, але не досить розумна тварина, зволила спитати:

«А коли немає природженості, тоді скажи, будь ласка, що може зробити навчання досконалим?» Слово *perficit* означає: веде до досконалості чи завершення. Адже кінець, як у кільці, завжди з'єднаний зі своїм початком, залежить від нього, як плід від свого насіння. Треба знати те, що світлицю без основи і стін покрівлюю крити не годиться.

Б а й к а 19

НЕТОПИР¹ І ДВОЄ ПТАШАТ—ГОРЛЕНЯ
ТА ГОЛУБОК

Великий підземельний звір, що живе в землі так, як кріт, коротко кажучи, великий кріт, писав солодко-мовне послання до повітряних птахів і звірів, котрі живуть на землі. Сила була така:

— Дивуюся з забобону вашого: він у світі знайшов те, чого ніколи ніде нема й не було; хто вам нав'язав таку нісенітницю, начебто в світі є якесь там сонце? Воно у творах ваших прославляється, керує в ділі, вершить кінці, всолоджує життя, оживляє тварин, просвічує темряву, випромінює світло, оновлює час. Який час? У світі є лише одна тьма, лише один час, а іншого часу навіть і бути не може — то дурниця, нісенітниця, небилиці... Ся одна ваша дурість плодить й інші недоладності. Скрізь у вас брешуть: світло, день, вік, промінь, блискавка, веселка, істина. А найсмійніше — вшановуєте химеру, що зветься око, начебто воно свічадо світу, світла товариш, вмістилище радості, двері істини... Ось де варварство!

Любі мої друзі! Не будьте дурнями: скиньте ярмо забобону, не вірте нічому, доки не помацаєте. Покладіться на мене: не в тому життя, щоб бачити, а в тому, щоб мацати.

Від дня 18 квітня 1774 року. Із підземельного світу.
N. N.

Сей лист сподобався багатьом звірам та птахам, наприклад, Сові, Дремлюзі, Сичу, Одуду, Яструбу, Пугачу,

¹ Нетопир — кажан.

окрім Орла та Сокола. А найбільше од усіх вполюбав се Нетопир і, забачивши Горленя та Голубка, намагався ошчасливити їх сею високоштильною філософією. Але Горленя сказало:

— Батьки наші кращі за тебе для нас вчителі. Вони народили нас у тьмі, але для світла.

А Голубок відповів:

— Не можу повірити дурисвіту. Ти мені й раніше розповідав, що сонця на світі немає. Але я, народжений у похмурі дні, першої ж неділі побачив зрана схід прегарного всесвітнього ока. Та й сморід, який чути від тебе й Одуда, свідчить, що живе всередині вас недобрий дух.

С и л а :

Світло і тьма, тління і вічність, віра й нечестя складають весь світ і потрібні одне одному. Хто тьма — хай буде тьмою, а син світла — хай буде світлом. З плодів їх пізнаєте їх.

ВЕРБЛЮД І ОЛЕНЬ

Африканський Олень часто живиться зміями. Навівшись досхочу їх і терплячи спрагу від отрути, що пекла його всередині, швидше за птиць помчав до гірських водяних джерел на високі гори. Там побачив він Верблюда, що пив з потічка каламутну воду.

— Куди поспішаєш, пане Рогачу? — обізвався Верблюд. — Напийся зі мною у цім струмку.

Олень відповів, що він не може пити каламутної води з насолодою.

— Отож-бо ваша братія дуже вже ніжна і метикована, а я навмисне каламучу: для мене каламутна вода солодша.

— Вірю, — сказав Олень. — Але я народився пити найпрозорішу воду з джерела. Сей потічок доведе мене аж до своєї голови. Лишайся щасливий, пане Горбачу!

С и л а :

...Хто верблюд, той каламуть потопних слів п'є, не досягаючи до тієї джерельної голови... Слово, ім'я, знак, шлях, слід, нога, копито, термін — то є тлінні ворота, що ведуть до нетління джерела. Хто не поділяє словесні знаки на плоть і дух, той не може відрізнити воду від води, красот небесних і роси... Описувачі звірів пишуть, що верблюд, перед тим як пити, завжди каламутить воду. А олень — любить чисту.

Байка ця писана на великдень після полудня 1774, в Бабаях.

З О З У Л Я Т А Д Р І З Д

Зозуля прилетіла до чорного Дрозда.

— Чи тобі не нудно? — питає його. — Що ти робиш?

— Співаю, — відказує Дрізд. — Хіба не чуєш?

— Я співаю частіше від тебе, проте однаково нудно...

— Так ти ж, пані, тільки те й робиш, що, підкинувши в чуже гніздо свої яйця, з місця на місце перелітаєш, співаєш, п'єш та їси. А я сам годую, бережу і вчу своїх дітей, а працю свою полегшую співом.

С и л а :

Багато хто, занедбавши споріднену їм роботу, лише співають, п'ють та їдять. У сім гультайстві вони терплять їдучішу нудьгу, ніж ті, хто працює без ослабу. Співати, пити та їсти — не робота, а лише крихітний хвостик з головного, призначеного нам діла. А хто для того їсть, п'є та співає, щоб охочіше після відпочинку взятися до роботи, як до покликання свого, тому ніколи нудьгувати: щодня він і працює, і відпочиває, і се про нього приказка: «Добрій людині щодня свято». Робота наша — джерело радості. А коли кого своя робота не звеселяє, той, звичайно, їй не родич, і не її вірний приятель, але щось біля неї любить, і як не спокійний, так і не щасливий. Але немає нічого солодшого, як спільна для нас усіх робота. Вона є голова, світло і сіль будь-якого окремого заняття... Щасливий той, хто поєднав любе собі заняття із загальним. Воно є справжнє життя. І тепер можна зрозуміти таке Соократове слово: «Дехто живе для того, щоб їсти й пити, а я п'ю й їм для того, щоб жити».

ГНІЙ І ДІАМАНТ

Отой самий Гній, у якому в давнину Езопів півень вирив дорогоцінний камінчик, дивувався Діаманту і з цікавістю питав:

— Скажи мені, будь ласка, звідки увійшла в тебе ціна така велика? І за віщо тебе так вшановують люди? Я удобрюю ниви, сади, городи і є, власне, творець краси й користі, але при всьому тому ні десятої частки не маю шаноби в порівнянні з тобою.

— Сам не знаю,— відповів Діамант.— Я так само, як і ти, є земля і значно гірший за тебе. Вона є перепалена сонцем жужіль. Але в сухих моїх водах величною красою відбивається блиск сонячного світла, без сили якого всі твої удобрення надаремні, а рослини мертві...

СОБАКА І ВОВК

У Тітира, пастуха, жили Левкон та Фірідам, два пси, у великій дружбі. Вони прославились і серед диких, і серед домашніх звірів. Вовк, від заздрості на їхню славу, вишукав хвилию і став набиватися до них у друзі.

— Прошу мене любити та жалувати, панове мої,— казав Вовк з удаваною чемністю.— Ви мене надзвичайно вщасливите, коли дозволите мені бути третім вашим товаришем. Вважатиму це собі за велику честь.

Потім понарозказував їм про славних і багатих предків своїх, про модні науки, в яких стараннями батьків був вихований.

— Коли ж,— додав Вовк,— родом та науками хвалитися серед розумних вважається за дурість, то маю кращі гідності, щоб ви мене оцінили і полюбili. Я на обох вас схожий, а голосом і волосом — на пана Фірідама... В одному лише не криюся, що маю хвіст лисячий, а погляд вовчий.

Левкон відповів, що хоч Тітир на них зовсім не схожий, однак є третім для них другом, що він без Фірідама ніякого діла не починає. Тоді Фірідам сказав таке:

✓ — Голосом і волосом ти справді на нас схожий, але серце твоє далеко стоїть. Ми стережемо вівці, задоволені вовною і молоком, а ви з овець шкуру здираєте і їсте їх замість хліба. Найбільше ж не подобається нам дзеркало душі твоєї — хитрий погляд твій, що скося на баранця позирає, який онде ходить неподалік.

С и л а :

І рід, і багатство, і чин, і споріднення, і тілесні
принади, й науки не спроможні утвердити дружбу. Ли-
ше серця, думками єдині, й однакова чесність людя-
них душ, що у двох чи трьох тілах живуть,— ось де
справжня любов і єдність...

С и л а :

К Р І Т І Ч Н І С Т Ь

В казон, звір Шиник має настільки гострий від-
но сенно на кілька віщинух пропадає. Завсучу він
німоє у землі Крота і товпа намохити над його
Силотою;

— Коли б ти ніколи не гварико, має моє провор-
нікоти хоть соу масту, то мить бь іроникити дрі-
сакий центр землі. А твоя усе майже, сакий, як
твоя нія.

— Будь ласка, не казати, казати — відно-
Сит — Шип гострий, та бозу — соу сакий.
Казно тоді дано те, що мене небагато, та і в ка-
те, що не має у тебе. Коли хвалити своїм гострим

судом, не забувай про мій не менш гострий саух. І в
данно має бь оці, коли б були вони мені гострий. Ві-
на правда бажанної природи нікого не кривить. Во-
на ріну в усюму вірності бодляк, у гостроті мо-
сауху вистига саух оці.

О н а :

Дуріть у бачити віншесть і ласка, а в ка-
лах оціє і каже у мій. Бона в обох долах не-
шася. Там біжучеся, як у гварі божеліла, а тут
а ні вартіє, як старо.

Сайна дуріть оліє кає в усюму бачити. Дак
єгоє стотіє над стотієм відноє, каєд віше
народу. Незовоєні ні своїм ством, ні кривіє, ні
віком, ні спорідненіє, ні доє, ні кривіє, ні ка-
роє, ні смєрє, ні життє, ні ствєрє, ні мєрє.

К Р І Т І Л І Н К С

З казок, звір Лінкс має настільки гострий зір, що землю на кілька аршинів проглядає. Забачив він якомсь у землі Крота і почав насміхатись над його сліпотою:

— Коли б ти, нікчемна тваринко, мав моєї прозорливості хоч соту частку, то міг би проникнути крізь самий центр землі. А тепер усе мацаєш, сліпий, як темна ніч.

— Будь ласка, не хвались вельми,— відповів Кріт.— Зір твій гострий, та розум — зовсім сліпий. Якщо тобі дано те, чого мене позбавлено, то і я маю те, чого немає у тебе. Коли хвалишся своїм гострим зором, не забувай про мій не менш гострий слух. І я давно мав би очі, коли б були вони мені потрібні. Вічна правда блаженної природи нікого не кривдить. Вона, рівну в усьому нерівність роблячи, у гостроті мого слуху вмістила силу очей.

С и л а :

Дурість у багатстві пишається і лається, а в злиднях осідає і впадає у відчай. Вона в обох долях нещасна. Там біснується, як у гарячці божевілля, а тут з ніг валиться, як стерво...

Сліпа дурість одне лише зло в усьому бачить. Для сього століття над століттям підносять, народ вище народу. Невдоволена ні своїм станом, ні країною, ні віком, ні спорідненістю, ні долею, ні хворобою, ні здоров'ям, ні смертю, ні життям, ні старістю, ні юністю,

Байка 25

ЛЕВ ТА МАВПИ

Лев спить горілиць, а сплячий вельми схожий на мертвого. Юрба всіляких Мавп, вважаючи його за мертвого, наблизилась до нього і почала стрибати та лаятись, забувши страх і повагу до царя свого. А коли настав час прокинутись від сну, поворухнувся Лев. Тоді Мавпи, прийшовши до нього одним шляхом, сімома дорогами розсипались. Старша з них, отямившись, сказала:

— І предки наші ненавиділи Лева, та Лев і донині Лев, і навіки віків...

Сидя:

Дурість у багатстві пишеться і дурість, а в аристократичній осідлі і знанні у міській Волі в обиді дурість не пишеться. Там фокуситься, як у гарячій божовіллі, а тут з нею відливають, та стереться.

Сидя дурість одне життя або з убою бачить. Для цього стоїть над століттям відносність, народи ванди народу. Не відносність ні своїм станом, ні країною, ні віком, ні спорідненістю, ні долею, ні твороботою, ні адоромом, ні смертю, ні життям, ні старістю, ні юністю.

ЩУКА І РАК

Щука, натрапивши на солодку поживу, жадібно її проковтнула. Та раптом відчула заховану у ласощах удку, що застрягла у її нутрощах. Рак се здаля примітив і на ранок, побачивши Щуку, спитав:

— Чого се ви, пані, сумні? Де подівся ваш кураж?

— Не знаю, брате, чогось сумно. Думаю, щоб розвеселитися, поплисти з Кременчука в Дунай. Набрид Дніпро.

— А я знаю джерело вашого суму,— сказав Рак.— Ви проковтнули удку. Відтепер вам не допоможе ні швидкий Дунай, ні плодоносний Ніл, ні веселовидий Меандр *, ні золоті крильця.

С и л а :

Рак точну правду мовить. Без розуму й за морем погано, а мудрому чоловікові весь світ — рідний край: скрізь йому і завжди добре. Він добро не збирає по місцях, а носить його в собі. Воно йому — сонце у всі часи і як скарб у всіх країнах. Не місце його, а він оживлює місце, не вигнанець, а подорожній, і не вітчизну кидає, а лише змінює її; куди прийшов — тої землі і син, бо несе в собі народне право...

Б Д Ж О Л А Т А Ш Е Р Ш Е Н Ь

— Скажи мені, Бджоло, чого ти така дурна? Чи знаєш ти, що плоди твоєї праці не стільки тобі самій, як людям корисні, а тобі часто і шкодять, приносячи замість нагороди смерть; одначе не перестась через дурість свою збирати мед. Багато у вас голів, але всі безмозкі. Видно, що ви без пуття закохані в мед.

— Ти поважний дурень, пане раднику,— відповіла Бджола.— Мед любить їсти й ведмідь, а Шершень теж не проти того. І ми могли б по-злодійському добувати, як часом ваша братія й робить, коли б ми лише їсти любили. Але нам незрівнянно більша радість збирати мед, аніж його споживати. До сього ми народжені і будемо такі, доки не помремо. А без сього жити, навіть купаючись у меду, для нас найлютіша мука.

С и л а :

Шершень — се образ людей, котрі живуть крадіжкою чужого і народжені на те тільки, щоб їсти, пити і таке інше. А бджола — се символ мудрої людини, яка у природженому ділі трудиться. Багато шершнів без пуття кажуть: нащо сей, до прикладу, студент учився, а нічого не має? Нащо, мовляв, учитися, коли не матимете достатку?.. Кажуть се незважаючи на слова Сіраха *: «Веселість серця — життя для людини» — і не тямлять, що природжене діло є для неї найсолодша втіха. Погляньте на життя блаженної натури і навчітеся. Спитайте вашого хорта, коли він веселіший? — Тоді,— відповідь вам,— коли полюю зай-

ця.— Коли заєць смачніший? — Тоді,— відповідь ми-
сливець,— коли добре за ним полюю.

Погляньте на kota, що сидить перед вами, коли він
куражніший? Тоді, коли всю ніч бродить або сидить
біля нори, хоча, зловивши, й не їсть миші. Замкни в
достатку бджолу, чи не помре з туги, в той час, коли
можна їй літати по квітоносних лугах? Що гірше, ніж
купатися в достатку і смертельно каратися без приро-
дженого діла? Немає гіршої муки, як хворіти думка-
ми, а хворіють думки, позбавляючись природженого
діла. І немає більшої радості, аніж жити за покликан-
ням. Солодка тут праця тілесна, терпіння тіла і сама
смерть його тоді, бо душа, володарка людини, втішає-
ться природженим ділом. Або так жити, або мусиш
умерти. Старий Катон * чим мудрий і щасливий? Не
достатком, не чином тим, що йде за натурою, як вид-
но з Ціцеронової * книжечки «Про старість»...

Але ж розкусити треба, що то значить — жити за
натурою. Про се сказав древній Епікур таке: «Подяка
блаженній натурі за те, що потрібне зробила неваж-
ким, а важке непотрібним».

О Л Е Н И Ц Я Т А К А Б А Н

У польських та угорських горах Олениця, забачивши домашнього Кабана, стала вітатися:

— Доброго здоров'я, пане Кабан. Радію, що вас...

— Що ж ти, негіднице, така непоштива! — крикнув, набурмосившись, Кабан.— Чому звеш мене Кабаном? Хіба не відаєш, що я підвищений у Барани. Маю про це патент, що рід мій походить від найшляхетніших бобрів, а замість опанчі * я для характеру ношу на людях здерту з вівці шкуру.

— Перепрошую, ваше благородіє,— сказала Олениця,— я цього не знала! Ми, прості, судимо не по одягу та словах, а по справах. Ви ж так само, як і колись, ристе землю і ламаєте тини. Дай вам боже бути й конем!

С и л а :

Не можна начудуватися з дурнів, які зневажили і зганьбили найчесніший і неоціненний бісер добродійства лише задля того, щоб продертися до чинів, зовсім невідповідних до їхніх нахилів. Який нечистий їм нашептав на вухо, що ім'я та одяг змінять їхнє буття, а не життя чесне, гідне чину? Ось достеменно Езопові граки, що вдягаються в чуже пір'я! З такого зшите існування життя нагадує човен, у якому їхали морем зодягнуті по-людському мавпи, і жодна не вміла кермувати. Той, хто має освічене око, яку безліч бачить він ослів, убраних у лев'ячу шкуру! А для чого вбрані? Для того, щоб вільніше могли рабські свої виба-

БАБА ТА ГОНЧАР

Баба купувала горщики. Любощі молодих літ ще й тоді їй згадувалися.

— Почому сей гарненький?

— За того візьму хоч три шаги,— відповів Гончар.

— А за того гидкого (онде він), звичайно,— шаг?

— А за того менше двох копійок не візьму...

— Що за диво?

— У нас, бабо,— відповів майстер,— не очима вибирають, а слухають, чи чисто дзвенить.

Баба хоч мала непоганий смак, однак нічого на те не змогла відповісти, а лише сказала, що й сама вона давно се знала, але зараз не подумала.

С и л а :

Звичайно, ся премудра Єва — прабаба усіх тих штукарів, котрі людину цінують по одежі, по тілу, по грошах, по хоробах, по імені, а не по її плодах життя. Ці правнуки, маючи однаковий з нею смак, достоменно доводять, що вони — плід цієї райської яблуні. Чисте і незаздрісне серце, милосердне, терпеливе, куражне, прозорливе, стримане, мирне, — ось чистий дзвін і чесна душа нашої ціна!

Відомо, що в царських хоробах є посуд, порцеляновий, срібний і золотий, за який, звичайно, чесніший глиняний і дерев'яний, проте з їжею... Мудра російська приказка ця: «Не красна изба углами, красна пирогами».

Довелося мені в Харкові бачити між премудрими емблематами * і таке: намальований там схожий на черепаху гад з довгуватим хвостом, посеред черепа, прикрашаючи його, сяє велика золота зірка... Але під ним написано таке: «... під сьйвом виразка»...

СОЛОВЕЙ, ЖАЙВОРОНОК ТА ДРІЗД

Серед широкого степу стояв сад — оселя солов'їв та дроздів. Жайворонок, прилетівши до Солов'я, сказав йому:

— Добридень, пане співець.

— Вітаю й тебе, пане Соловей, — відповів йому співець.

— Пощо ж ти мене своїм ім'ям кличеш? — спитав Жайворонок.

— А чому ти мене звеш співаком?

Ж а й в о р о н о к. Я тебе недаремне назвав співаком: твоє ім'я у стародавніх греків було співак.

С о л о в е й. А твоє ім'я у стародавніх римлян було *alauda*, тобто славій, бо *laudo* означає славлю.

Ж а й в о р о н о к. Коли так, я починаю тебе більше любити і прилетів просити твоєї дружби.

С о л о в е й. О, простаче! Хіба можна випросити дружбу? Треба родитися для неї. Я часто співаю ось цю мою пісеньку, котру вивчив іще від батька мого: «Подібного до подібного веде бог».

Ж а й в о р о н о к. І мій батько цюю пісеньку співає. А я до тебе, як у іншому, так і в сьому подібний; ти співаєш пісню природі, усьому живому, а я славлю природу, і в сьому, власне, весь наш глузд.

С о л о в е й. Гаразд, я з тобою потоваришую, якщо ти в саду житимеш.

Ж а й в о р о н о к. А я буду щирим твоїм прихильником, коли ти оселишся у степу.

С о л о в е й. Ой ні, не тягни мене в степ: степ — се для мене смерть! Як ти в ньому живеш?

Жайворонки. Ой ні, не тягни ж мене в сад: сад — це моя смерть, як ти в ньому живеш?

— Годі вам, браття, дуріти, — промовив Дрізд, що сидів недалеко. — Бачу, ви народжені для дружби, але не тямите любові. Не шукай те, що тобі до вподоби, а те, що принесе користь твоєму другові, тоді і я ладен бути третім вашим другом.

Потім, кожен по-своєму заспівавши, затвердили вічну дружбу.

С и л а :

Сими трьома птахами визначається добра дружба. Дружбу годі випросити, купити чи силою вирвати. Ми любимо тих, кого любити нам природою дано, — се так само, як споживаєм те, що природі дано... І як не можна коня з ведмедем, а собаку з вовком впрягти у віз, так годі сподіватися, щоб не відірвалося старе сукно, пришите до нового, і гнила дошка, приклеєна до свіжої. Така ж незгода є між двома людьми різної вдачі, а найбільша неспорідненість між добрим і злим серцем. Жайворонки з дроздом і соловейком можуть приятелювати, але з яструбом чи нетопиром — ніколи. Одне лише неможливе для жайворонка — жити в саду, так само як соловейкові жити в степу. Се у греків звалося Антипатія. А в усьому іншому між ними однакова вдача — Симпатія.

Не слід приневолювати друга до того, що тебе звеселяє, а його мучить. Багато хто згаданій приказці перечить: треба, мовляв, і ворогів любити. Безперечно, але дружба така само, як і милостиня; багато ступенів оточують центр престолу її. Усім добродійником бути можеш, але не повірником. Інакше благодіємо ми до домашніх та родичів, інакше — до гостей і сторонніх...

Щасливий той, хто хоча б тинь доброї дружби зумів здобути. Нічого немає дорожчого, солодшого і кориснішого за дружбу. В Росії добре про се кажуть: «В поле пшеница годом родится, а добрый человек всегда пригодится». «Де був?» — «У друга». — «Що пив?» — «Воду, краще ворожого меду». Є й на Україні приказка: «Не май сто рублів, а май одного друга». Але не гідний дружньої любові той, хто підносить щось вище за дружбу і не кладе її за наріжний камінь

і пристановище всіх своїх справ і бажань. Соловей ім'я своє преславне віддає добровільно другові. Солодка вода з товаришем — слава з ним і безособність. Катон сказав: «Пропав той день, що минув без користі». Але Траян * (чи, може, Тіт *) іще ясніше: «О друзі! Згинув день мій — я нікому не приніс користі!»

Будь-якій владі, званню, чинові, стану, ремеслу, наукам початок і кінець — дружба, основа, спілка і вінець суспільству. Вона сотворила небо і землю, зберігаючи світ світів у красі, порядку і в злагоді...

...Нащо тягнути труби водогону туди, де б'є чисте джерело — батько й голова всіх струмків... Недаремне каже приказка: «Добре братство краще багатства».

А що мовлено про дружбу, те ж розуміється і про статні. Як для тієї, так і для сеї вірним вождем є природа: щасливий той, хто наслідує його.

...Скажи мені, що таке друг? Слуга і добродійник. Яка є краща послуга, ніж привести до знання? Все — брехня, тобто непостійне й нетверде, окрім природи... Хто знає природу, той знає план і шлях свого життя. Що таке життя? Се сніп усіх справ і рухів твоїх. Бачиш, що той, хто пізнав природу, все своє розуміє. Ось для чого сказано: «Друг вірний — захист міцний...»

...І як той, хто має очі, все бачить, так той, хто відчуває природу, все розуміє і одержує від неї усе, що йому потрібне. Коли черепаха не має крил, чи се горе для неї? Крила птахам потрібні. Не в тому найвища мудрість, щоб увесь світ пізнати. Кому се під силу? А неможливе і непотрібне — одне і те ж. Проте, коли знаєш усе, що тобі необхідне, — се й означає найвищу мудрість. Передивившись усі планети і всі світи, не маючи і не знаючи, що потрібне тобі, будеш бідний, невеселий і лишишся невігласом, так само — сходивши всі дороги, але не побачивши своєї, нічого не знатимеш, і не матимеш, і не збадьоришся. Та й хіба можеш ти бути бадьорим, коли позбавлений найнеобхіднішого? А як знайдеш, не знаючи, що потрібне тобі?..

ПІЗНЕ

PISE

УРИВКИ З ФІЛОСОФСЬКИХ ТВОРІВ

РОЗМОВА ПЯТИ ПОДОРОЖНІХ ПРО ІСТИННЕ ЩАСТЯ В ЖИТТІ.

ДРУЖНЯ РОЗМОВА ПРО ДУШЕВНИЙ СВІТ

Особи: Афанасій, Яків, Григорій

Афанасій. Люди в житті своїм працюють, метушаться, щось від когось утаюють, а нащо — багато хто й сам не тямить. Коли помислити, то в усіх людських діл, скільки їх там тисяч різних не є, буде один кінець — радість серця. Чи не для сього вибираємо ми за нашим смаком товаришів, аби мати задоволення від спілкування з ними; дістаємо високі чини, аби пиха наша від догідливості інших розпалювалася; вигадуємо всілякі напої, страви, закуски для всолодження смаку; вишукуємо різні музики, створюємо безліч концертів, мінуєтів, танців і контратанців для звеселення слуху; споруджуємо гарні будинки, насаджуємо сади, тчемо золототкані парчі, матерії, вишиваємо їх різними шовками і приємними для ока квітками й обвішуємося ними, щоб було приємно оку і ніжно тілу; складаємо запашні спирти, порошки, помади, духи і ними задовольняємо свій нюх. Одне слово, всіма способами, які лише вигадати можемо, намагаємося звеселяти дух наш. О, якими великими веселощами користуються вельможні й багаті персони! В їхніх палацах живе розчинений у radoцax і задоволенні дух. О, яка дорога ти, радосте сердечна!

За тебе царі, князі і дуки платять безліч тисяч, а ми, біднота, що не має статків, начебто живимося тими крихтами, що падають з їхніх столів. Погадай

же нині, якими гульбищами охоплені всі славні європейські міста?

Як і в. Достеменно великими. Однак я чув, що ніде немає більше веселощів та розваг, аніж у Парижі й Венеції.

Афанасій. Певно, багато їх там, та допоки ти нам їх з Венеції перевезеш, то помремо тут з нудьги.

Григорій. Годі пащекувати, любі друзі, високі посади, веселе місто, всілякі грища та розваги і всі ваші витівки безсилі потішити дух і тим вигнати нудьгу, що заволоділа вами.

Як і в. А що ж зможе?

Григорій. Лише знання того, що складає щастя і як його віднайти.

Афанасій. Се так, ми народилися для справжнього щастя і мандруємо до нього, а життя наше — шлях, що тече, як річка.

Як і в. Здавна вже шукаю я щастя, але ніде його знайти не можу.

Григорій. Коли достеменно хочете його віднайти, то скажіть мені, що для людини найкраще?

Як і в. Бог його знає, і взагалі, нащо питаєш про те, чого великі мудреці не змогли вирішити і розійшлись у своїх гадках, як подорожні на шляху? Адже те, що найкраще, — те й найвище, а що найвище — всьому голова і кінець. Се найкраще добро звалось у стародавніх філософів завершенням усіх доброт і верховним добром; хто ж тобі дасть відповідь, що таке є край і пристанище всіх наших бажань?

Григорій. Тихіше, друже мій! Дуже далеко ти забрів. Я спитаю простіше: чого ти у своєму житті бажаєш найбільше?

Як і в. Ти наче палкою покопирсав мурашник — так несподівано розворушив мої бажання.

Афанасій. Я бажав би знайти високий чин, щоб мої підлеглі були міцні, як росіяни, а добродішні, як стародавні римляни; щоб будинок мій був венеціанський, сад флорентійський; бажав би бути розумним, вченим, шляхетним і багатим, як бик на шерстину...

Григорій. Що ти брешеш?

Афанасій. ...дужим, як лев, гарним, як Венеро...

Я к і в. Прийшла й мені на згадку Венера, так зва-
на собачка.

Г р и г о р і й. Прошу, кажіть.

Я к і в. ...Хвостатим, як лев, головатим, як ведмідь,
вухастим, як осел...

Г р и г о р і й. Маю сумнів, щоб могли увійти у ву-
ха божі такі безглузді бажання. Ти зі своїми вигад-
ками подібний до дерева, яке хоче бути водночас і ду-
бом, і кленом, і липою, і березою, і фігою, й оливою,
і явором, і фініком, і трояндою, і рутою... сонцем і мі-
сяцем... хвостом і головою... Дитинча, що сидить на
материних руках, часто хапається за ніж, за вогонь,
але премилосердна наша мати природа краще знає,
що нам корисне. Хоч і плачемо, й пориваємося, вона
соска́ми своїми всіх нас уміру харчує й зодягає, і сим
добре маля задоволене, а злорадне хвилюється саме й
інших турбує. Скільки ж мільонів сих нещасних дітей
день і ніч волають, нічим не задоволені: одне їм да-
дуть у руки, — вони плачуть за чимось іншим. Годі
нам бути нещасливими.

А ф а н а с і й. Чому ж?

Г р и г о р і й. Не можемо знайти щастя.

Я к і в. Бо що?

Г р и г о р і й. Бо не бажаємо і бажати не можемо.

А ф а н а с і й. Чому?

Г р и г о р і й. Тому що не знаємо, в чому воно по-
лягає. Початок справі — знаття, звідки йде бажання,
від бажання — пошук, потім отримуємо результат, ось
і задоволеність, тобто те, що отримуємо і що для лю-
дини благо. Затям відтак, що таке премудрість.

Я к і в. Я часто чую се слово: премудрість.

Г р и г о р і й. Сенс премудрості в тому, щоб осмис-
лити, в чому полягає щастя, — ось праве крило, а доб-
рочесність прагне до пошуку. Через се вона в греків
та римлян мужністю й силою зветься — ось і ліве
крило. Без сих крил годі вибратись і полетіти до га-
разду. Премудрість — се гостре, далекозоре орлине
око, а добродійність — мужні руки і легкі оленячі но-
ги. Про таке верховне подружжя є цікава байка.

Я к і в. Ти вгадав мої думки. Звичайно, се байка
про безногого та сліпого!

Г р и г о р і й. Так.

А ф а н а с і й. Розкажи детальніше.

Григорій. Мандрівник, обходячи всілякі землі і держави, позбувся ніг. Тут спало йому на думку вернутися додому, в батьківський дім. З великими труднощами, спираючись на руки, подався мандрівник в дорогу. Нарешті доповз він до гори, з якої вже було видно і батьківську стріху, але тут позбувся й рук. Звідси дивилося живе око його через ріки, ліси, яруги, через пірамідальні верхів'я гір, з веселою пожадністю осягаючи сяйливий здаля замок, — батькову оселю і всього їхнього миролюбного роду, — кінець і вінець усіх їхніх мандрівних труднощів. Але біда була в тому, що наш обсерватор * не мав уже ані рук, ані ніг, а лише мучився, як євангельський багатій, дивлячись на Лазаря *.

Поміж тим, озирнувшись, побачив він раптом дивне й сумне видовище: бреде сліпець, прислухається, мацає палицею на всі боки і, наче п'яний, з дороги збивається, підходить ближче, зітхає: «Зникають у метушні дні наші...». «Шляхи твої, господи, повідай мені...» «Горе мені, мандри мої триватимуть далі». Та й інші такі слова сам собі каже зітхаючи, часто спіткається і падає.

— Боюся, друже мій, злякати тебе, але хто ти такий? — питає прозорливий.

— Вже тридцять чотири роки подорожую, а ти перший на шляху моїм стрівся, — відказує сліпий. — Мандрування моє по різних світах скінчилось ось так. Страшна жаркота сонячного проміння в Аравії позбавила мене зору, і я, сліпий, повертаюся в отній дім.

— А хто ж твій батько?

— Живе він у нагірнім замку, що зветься Миргород. Ім'я йому Ураній, а моє — Практик.

— Боже мій, що я чую? Та ж я твій рідний брат, — вигукнув прозорливий, — я Обсерватор!

Несподівана радість завжди завершується слізьми. Після сього сліпець із вологими очима сказав своєму братові:

— Любий мій брате! Чув я вже про тебе з розмов, а тепер маю щастя стріти тебе. Змилосождься, заверш мої біди, будь мені навчителем. Правду кажучи, мене праця звеселяє, але доводиться весь час спіткатися, і се знищує мою наснагу.

— Широ шкодую,— каже світлоокий,— що безсилий тобі служити, люб'язна душе моя. Я подорожній, що обійшов пішки всю земну кулю. Ноги мене скрізь носили легко, але кам'яністі гори, що часто стрічались мені, позбавили мене ніг, і я, спираючись на руки, продовжував свій шлях, але зараз втратив і руки. Більше ані ходити, ані повзти по землі я не здатен. Багато хто хотів мене використати, але, позбавлений можливості повзати, я був їм безкорисний...

— За сим діло не стане,— сказав сліпий,— ти мені тягар легкий і жаданий: візьму тебе, скарбе мій, на себе. Чисте око твоє хай буде тіла мого вічним володарем і всіх моїх пут головою. Припини муки безпросвітної темряви, що жорстоко ганяє мене по порожніх шляхах; я твій кінь, сідай на рамена мої і керуй мною, любий мій пане і брате!

— Сяду, брате мій, із задоволенням, аби довести істину: «Брат, що від брата має допомогу,— як місто, тверде і високе, укріплюється, як новозасноване царство».

Нині ж погляньте на дивне твориво: з двох людей складена одна, одне обличчя мандрівника складене з двох спорідненостей без усякої мішанини, але й без розділу, взаємно існуючих. Іде небувалий подорожній головним шляхом, ні праворуч, ні ліворуч не ухляється, вправно переходить річки, ліси, рови й яруги, переходить високі гори, вступає з веселим серцем у мирне місто, обливає його світле й запашне повітря; виходить спокійна юрба жителів, що дихають миром і любов'ю, плескають у долоні, а ген очікує на ганку і вже приймає синів у ніжні свої обійми ветхий днями Ураній.

Я к і в. Отже, що тобі сказати?

Г р и г о р і й. Зголосіть головне ваше бажання.

Я к і в. Наше найбільше бажання — бути щасливими.

Г р и г о р і й. Хіба ж ти бачив звіра або птаха без сих думок? Скажи лишень, де і в чому те щастя, яке шукаєш? А без сього, рідний, ти сліпець: він шукає батьківський замок, але не знає, де він. Знає, що шукає щастя, але, не тямлячи, де воно, впадає в нещастя. Премилосердна природа всім без винятку відкрила шлях до щастя...

А ф а н а с і й. Стривай! Се слово, здається, схоже на ересь * — всім без винятку!

Я к і в. Мабуть, не заважай, пане православний марновірнику: все народжується на добрий кінець. А добрий кінець — оце і є щастя...

* * *

...Скільки ми витрачаємо праці на дрібні справи, а часто й задурно, не раз і на шкоду? Важко зодягати і жити тіло, але потрібно, і не можна без сього. В тому й полягає тілесне життя, і ніхто на сю працю нарікати не мусить, бо потрапить у тяжке лихо, холод, голод, спрагу і хорості.

Але чи не легше тобі жити самим зіллям суворим і при тому мати злагоду й утіху на серці, ніж над розкішним столом сидіти гробом повапненим, повним жеровитої черви, що день і ніч безнастанно гризе душу? Чи не ліпше покрити тіло найзлизденнішою одежиною і з тим мати серце, в ризу спасіння й убрання веселоців одягнуте, ніж носити золоткані шати і тим часом терпіти геєнний вогонь * у душі, що бісівською печаллю спопеляє серце? Яка утіха від статків чи від гарної обстави, коли серце занурене в найтемніший морок невдоволення...

Чому ж мені так важко? Коли хто втрапив у рив чи прірву водяну, не повинен думати про важкоту, а про звільнення. Коли ставиш дім, будуй його для обох частин свого єства — душі і тіла. Коли вдягаєш і прикрашаєш тіло, не забувай і про серце. Дві хлібини, два будинки і дві одежі: два роди всього є, всього є по двоє...

КІЛЬЦЕ.

ДРУЖНЯ РОЗМОВА ПРО ДУШЕВНИЙ СВІТ

* * *

...Кілька іноземців мандрували по Індії. Встали якось зранку і питають у господаря дороги.

— Два шляхи,— каже їм щиросердий дідок,— ось вам два шляхи, що слугують вашому наміру: один навпростець, а другий манівцями. Раджу йти манівцями. Не поспішайте — і пройдете далі, будьте обережні, не забувайте, що ви в Індії.

— Батечку, ми не боягузи,— вигукнув один шукар,— ми європейці, їздимо по всіх морях, а земля нам, озброєним, не страшна.

Ішли вони кілька годин і знайшли шкіряний міх з хлібом і такий самий з вином, наїлися і напилися доста. Відпочиваючи біля каменя, промовив один:

— Чи не подарує нам бог іншої знахідки? Здається, щось бачу на путівці попереду, гляньте, он по той бік прірви щось чорніє...

Один каже: «Шкіряний лантушисько»; другий гадав, що обгорілий пнище; іншому марився камінь, іншому — місто, а ще одному — село. Останній мав рацію: вони там посіли, натрапивши на індійського дракона,— всі загинули.

Врятувався один, що був дурніший та обережніший. Сей за деякими ознаками і жакким передчуттям лишився, начебто за нуждою, по сей бік глибочезної яруги і, почувши страшне виття вмираючих, швидко звернув набік, ствердивши сим стародавню приказку: «Матері боязкого сина плакати нічого».

Не перечу: ся байка немудра, але вона точна подобизна життя людського.

На землі народжений найшвидше потрапляє в нещастя через своє поспішливе нахабство, і скажу на додаток, що той, який не радиться, терпить найбільшу біду; міцні-бо для людини її слова, і потрапляє вона в полон глаголів вуст своїх. Погляньте на людську юрбу і побачите, що не лише літні, але й наймолодші улещують себе, що вони озброєні рогом однорога, який рятує їх від нещастя, і вважають, що, як очам їхнім не потрібні окуляри, так і світло й порада не потрібні їхньому серцю.

Ся думка зробила їх необачними, нахабними на шляхах своїх і впертими.

А що, коли мій мудрагель-молокосос зробиться двох чи трьох мов папугою, побуває у вельможних компаніях і у славних містах, коли озброїться арифметикою і геометричними кубами, пройшовши через десятки любовних та громадянських історій і проковтнувши певну кількість коперникових пілюль? Тоді Платони, Солони, Сократи, Піфагори, Ціцерони * і все стародавнє здаються йому метеликами, що над землею літають, порівняно з нашим високолетним орлом, який аж до сонця незрушного злітає і перераховує всі острови в океані.

Ось тут і вигулькують хвалителі, що дивуються з новонародженої премудрості цього мудрагеля, прихованої од усіх старих, начебто неосвічених століть, без якої, проте, зовсім непогано жилося. Тоді ж бо великий сей Дій переосмислює всіх стародавніх століть діяння і, наче ювелір камінці, за своїм смаком то схвалює, то знецінює, стаючи таким чином всесвітнім суддею. А щодо Мойсея і пророків — говорити зайве; він навіть оком не кине на сих нетямкуватих і нудних балакунів; співчуває начебто нічним птахам і кажанам, що в нещасний морок марновірства закохані. Все те в нього марновірство, що зрозуміти і прийняти гарячка його не може.

Достеменно: чи можливо, щоб ці мудрагелі могли щось тямити про мудрість, щастя, душевний світ, коли їм і не марилось, що земля — се планета, що і біля Сатурна є місяць, а може, й не один? Люб'язні приятелі! Оці-от молодецькі розуменята, полонені своїми здогадами, мов улесливою блудницею, і начебто шаленіючи з розуму несамовитою гарячкою, позбавле-

ні чатівників своїх, безпутно і безрозсудно прагнуть до погибелі... З такими думками продовжує шлях до старості безмежне мноство сердець, заражаючи людей своїми виразками, нахабні порушники заповіту кесаря Августа *: «Поспішай повільно!»

* * *

...Доки Олександр Македонський розмовляв у домі живописця про споріднену і знайому йому працю, всі зі здивуванням його слухали; потім він став по-суддівському говорити про живопис, але як тільки художник шепнув йому на вухо, що навіть фарботери почали з нього сміятися, Олександр відразу ж замовк. Розумний чоловік відчув, що йому не було часу ввійти в малярські таємниці, хоч малярам і не достає Олександрового розуму.

Дуже часто той, хто в якусь науку залюблений і встиг уже й славу здобути, надаремно мріє, що вже всі знання віддані йому, як посаг нареченої. Художник, наприклад, про всі ремесла виголошує суддівську сентенцію *, не тямлячи, що й однієї науки добре навчитися ледве стане цілого людського життя.

Про жодну науку не судять частіше та відважніше, як про ту, що робить людину щасливою, і це тому, я гадаю, що вона кожному потрібна, як кожному і жити випадає.

Достеменно, говорити і спитувати — гідне похвали, але присвоювати знання — се погано і згубно. Одначе вважають, що кожен легко може все взнати.

Не дивина шлях свій віднайти, але ніхто не хоче шукати, кожен своїм шляхом іде й іншого тягне, — в сім і трудність. Проповідує щастя історик, благовістить хімік, провіщають шлях до благості фізик, логік, граматик, землемір, воїн, відкупник, годинникар, вельможний і низький, багатий і убогий, живий і мертвий... Всі сіли на сідало вчителів; кожен науку сю собі привласнив.

Але чи їхня справа вчити, судити, знати про блаженство?..

Стародавній мудрець Едіп, помираючи, лишив малому синові на спадок історію під назвою «Сфінкс»: «Люб'язний сину, ось тобі найкраща по мені згадка. Прийми невелику сю книгу з правиці моєї; люби її, коли хочеш любити батька свого,— пошануєш мене, шануючи її. Носи її з собою і май у серці своєму лягаючи і встаючи. Вона тобі той же плід принесе, що й мені, тобто блаженний кінець життя. Не будь нахабою і вискочнем, ступай потихеньку, життя — то шлях небезпечний; привчай себе задовольнятися малим, не наслідуй розтратників свого серця для зовнішніх приваб. Вчись збирати розкидані думки свої і повертати їх усередину себе. Щастя твоє в тобі самому: пізнавши себе, пізнаєш усе, а не пізнаєш себе — ходитимеш у темряві і боятимешся там, де страху й не було. Пізнати себе вповні, пізнати і здружитися з собою — се невід'ємний світ, правдешне щастя і досконала мудрість. О, коли б я міг накреслити в серці своєму пізнання самого себе! Але се світло починає сяяти в пізні літа, коли хто щасливий... Будь добрий до всіх. Не образиш і ворога свого, коли хоч трохи спроможешся себе пізнати... Звичайно, пізнаєш самого себе, коли вникатимеш міцно всередину себе,— міцно-міцно... Лише це врятує тебе від щелеп лютого ката».

Він багато говорив, та хлопчик нічого не міг зрозуміти. Зросивши батькову руку слізьми і приймаючи книгу, притискав її, мов батька, до свого серця; а батько, радіючи як синовому завзяттю, так і тому, що він розлучається з тілом своїм, заснув навіки із виразом радості на смертному лиці. Добрий син, часто читаючи сю малу книжечку, майже напам'ять її знав. Написано в ній було, що найлютіша і найстрашніша потвора, на ім'я Сфінкс, коли ще був живий його батько, всіх, хто стрічався їй, без огляду катувала і вбивала. Лице Сфінкс мав дівоче, а все інше — лев'яче. А вбивав за те, що ніхто не міг розв'язати задачу чи загадку, що заховувала поняття про людину. Хто б не трапився йому, загадка була одна: «Зранку — чотириногий, в полудень — двоногий, ввечері — триногий; скажи мені, що за звір?» Вкінці було написано, що

Едіп розгадав сю загадку, потвора щезла, і засяяли у днях його радість і злагода. Розповідь сю тримав син мудреця у своїм серці.

Подорослішав він, пристрасті його посилились, а світські приятелі допомогли йому розбеститися. «Сфінкс — яка дурість, — казали йому, порожня байка! Забобон!..» Та й сам він мав уже не дитячий розум, знав, що сих звірів ані в Америці, ані в Африці самій, ні на Японських островах природа не творить, а в Європі їх і не бувало. Жодна історія про них не згадувала; все вже він добре розумів, аби бути прозорливим кажаном. Кажану — гострий зір уночі потрібен, а неробі — у злі. Розгульне життя зовсім позбавило його сердечних утіх. І тоді перший засів безглуздої історії про потвору зогнив у серці його, як гниє старе пшеничне зерно, поховане на ниві.

Тридцяти літ почав він входити у себе і пізнавати. «От нещастя! — казав він сам собі. — Я зовсім змінився. Де поділася радість моя? Хлопчиком був я веселий, нині маю усього з надлишком, одного немає — веселощів. Вони, правда, начебто і є, мене за веселого всі вважають, але то зовні, всередині ж я сам почуваю руїни, чогось боюся і весь повен сумнівів. Одне лише знаю твердо — убогий я. Яка мені користь із доброї в людей думки про мене? Ось правдивий плід зневаженого мною заповіту і поради батькової! Прибутки подвоюють у мені жадобу, а мої насолоди столицею віддаються гіркотою. Сфінкс!.. Дивна річ... Звичайно, тут є якась таємниця... Мій батько був мудрий і людинолюбний, не брехав і жартома, бо не мав до того нахилу, — не може бути, щоб він мене одурив. Звичайно, все те правда. І чи не піймався я вже звірові тому: мучить мене щось, і я не можу зарадити цьому. Одне лише диво, що караюся тим, чого не бачу, і від того — кого не знаю... Нещасна заблуда! Докучлива тьма! Ти цілиш якраз у мене, в саму душу мою, перекинувши, як вихор, хату, як буря, кедр. Безглуздий світе, привабний і зваблений! Отрута порад твоїх — се сім'я смерті сердечної, а твій ласощ — се найлютіший звір; він нерозумних стрічає лицем дівочим, але пазури його — пазури лева, що вбивають душу, і такими вбивствами кожне століття, кожна країна переповнена.

Продовжувати не хочу. Почав проростати з фальшивої історійки новий і всекорисний дух. Добрий син, всередині якого зайнялась вже осяйна зоря, мало-помалу пізнавши себе, з часом став наступником високого батьківського світу, вмовившись на храмі нетлінної істини, як шанувальник своїх батьків...

РОЗМОВА, ЗВАНА АЛФАВІТ, ЧИ БУКВАРСВІТУ.

ДРУЖНЯ РОЗМОВА ПРО ДУШЕВНИЙ СВІТ

* * *

...Моя розмова стосується лише людинолюбних душ, чесних станів і благословених видів промислу, які не суперечать божому і людському законові, а складають плодоносний церкви, ясніше кажучи, суспільства, сад, як окремі частини складають годинниковий механізм.

Мова моя тоді спокійніша, коли кожна людина не лише добра, але і споріднену собі всіма сторонами знаходить роботу. Се і є бути щасливим, пізнати себе чи свою природу, взятися за своє споріднене діло і бути з ним у злагоді з загальною потребою. Така потреба — се благодійство і послуга. Не дивно, що в стародавніх римлян як потреба, так і благодійство означалося словом *officium*, тобто моральний обов'язок.

Найдобріша людина тим неспокійніша і нещасніша, чим більшу посаду вона займає, але до неї не народжена. Та й як їй не бути нещасною, коли загубила той скарб, що дорожчий за все на світі: «Веселощі серця — життя для людини, і радість людська — є довгоденність» (Сірах).

Як же не згубити, коли замість добрих послуг лише ображає друзів і родичів, близьких і далеких, співвітчизників і чужоземців? Як не ображати, коли вона суспільству приносить шкоду? Як не зашкодити, коли погано виконувати обов'язки? Як не буде погано, коли немає завзятості і невтомної праці? Звідки ж з'явиться працелюбність, коли немає бажання і старанності? Де ж візьмеш бажання без природи?

Природа — всьому початкова причина і рушійна сила. Вона і є матір'ю бажання. Бажання ж — започаткування, схильність і рух. Бажання, за приказкою, сильніше неволі. Воно прагне до праці і радіє з неї, як зі свого сина. Праця — живий і невсипущий рух усієї машини, доки не довершиться справа, що сплітає творцеві своєму вінець радості. Коротко кажучи, природа наснажує до діла і зміцнює до праці, роблячи її солодкою...

Скажу тобі: коли бажаєш, щоб син твій охоче й безпомилково виконував свої обов'язки, мусиш сприяти йому під час вибору звання, відповідно до його якостей. Сто спорідненостей — сто звань, а всі почесні, як законні.

Хіба не знаєш, що маєтність — від чесно виконаних обов'язків, а не обов'язки від маєтності залежать? Чи не бачиш, що низьке звання часто віднаходить маєтність, а високе — губить?

Не дивись, хто вище і хто нижче, хто видніше і незнатніше, багатше і убогіше, але дивись на те, що з тобою споріднене. Вже ми казали, що без спорідненості все ніщо...

Коли володар маєтків живе щасливо, не тому він щасливий, що володіє ними: щастя до маєтків не прив'язане.

Коли казати про володіння за спорідненістю, слід розуміти і види всіх зовнішностей. Зовнішнє те, що лежить поза людиною: ґрунт, рід, чин тощо. Шукай, що хочеш, але не загуби світу. Шляхетний список * лежить поза тобою, а ти поза ним цілком можеш бути щасливий. Він без світу ніщо, а світ без нього — щось, без чого не можна бути щасливим і в едемському раю.

Байка про котів

Кіт із пасіки, за давньою дружбою, зайшов у село до свого приятеля і був щедро пошанований. За вечерею дивувався багатству свого друга.

— Дав мені бог посаду, — сказав господар, — від якої я маю щодоби по 20 тушок добірних мишей. Мушу сказати, що в селі я нині — великий Катон *.

— Саме тому я й прийшов побачитися з вами, — відказав гість, — довідатися про ваше щастя і, окрім

того, потішитися ловитвою. Чував, що у вас з'явилися гарні пацюки.

По вечері залягли спати. Господар уві сні почав кричати і збудив тим гостя.

— Вам щось страшне снилося? — спитав той.

— Братіку! Здавалося мені, начебто я втопився у прірві. А була се звичайнісінька ловитва. Видалося, що я спіймав чистокровного сибірського пацюка.

Гість знову заснув, виспався і прокинувся. Почув, що господар тяжко зітхає.

— Вже виспались, пане Катоне?

— Ні, я опісля того страшного сну і не спав.

— Отакої. Се ж чому?

— Таку вже маю натуру, коли прокинуся, більше не засну.

— Через віщо ж? Яка тому причина?

— Маю таємницю... Гей, друже мій! Не знаєш, що я визвався бути рибалкою для всіх котів на селі. Отож, як згадаю човен, сітку та воду, тяжко стає на душі...

— Нащо ж ви взялися за те рибальство?

— Аякже, братчику! Треба ж якось харчуватися. Окрім того, я і сам до риби смак маю.

Гість, похитавши головою, відказав:

— О шановний! Не знаю, якої сили для тебе слово природа. Але коли б ти робив те, що дано нам природою, яку безневинно звинувачуєш, був би цілком задоволений однією тушею на добу. Прощай із твоїм щастячком! Мої злидні ліпші.

І кіт повернув у свій лісок.

Звідси пішла отся притча: *Catus amat pisces, simul odit frumen aquarum* — «Кіт охочий до риби; та води боїться». Се лихо переслідує кожного, хто ласий не на звання, а до прибутків. Чи не нещасне осе судження — люблю від господаря платіж, а виноград копати не охочий? Звичайно, той не охочий, хто не зроджений до сього. Справжньому мисливцеві більше радості дає ловитва та праця, ніж смажений заєць на столі. На вишуканий живопис кожному любо дивитися, але до малювання охочий той, хто любить день і ніч висловлювати свої думки в картинах, помічаючи пропорції, пишучи і наслідуючи натуру.

Ніхто не погне твердої слави від будь-якого мистецтва, коли працюватиме без насолоди і нахтнення. Той найвірніший приятель званню своєму, коли і прибутків мальство, і злидні, огуда, гоніння не можуть пригасити його любові. Але без природи праця ніяк не може бути солодка.

Багато хто, потоптавши природу, вибирає для себе ремесло наймодніше і найприбутковіше, але сим вони лише ошукують себе. Прибуток не є утіха, але мусить слугувати для задоволення тілесних потреб, а коли се й утіха, то не для серця; утіху для серця матимете у спорідненій праці. Тим ся справа приємніша, чим спорідненіша. Коли б утіха була від розкоші, то чи було б так мало багатих? Але спокійних і бадьорих серед них мало.

Багатством живиться лише тіло, а душу звеселяє споріднена праця. Ось де зала солодкого її бенкетування. Тут вона, наче хитра машина, що обертається на повний хід, тішиться і, обходячись лише житнім хлібом та водою, не заздрить на царські хорони.

Картина, що зображує біса, званого смутком,
тугою і нудьгою

Коли відняти від людини споріднене діяння, тоді їй — смертельна мука. Сумує і непокоїться, мов бджола, замкнена в світлиці, коли сонячний світлий промінь, який пронизує вікна, кличе її на медоносні луки. Ся мука позбавляє людину здоров'я, тобто злагоди, забирає бадьорість і розслаблює. Тоді людина усім невдоволена, гидує і становищем своїм, і місцем прожиття. Мерзенними здаються їй сусіди, нецікави ми — розваги, докучливими — розмови, неприємними — стіни помешкання, немилими — всі домашні; ніч — нудною, а день — осоружним; влітку хвалить зиму, а взимку — літо; подобаються лише минулі Авраамові чи Сатурнові часи*; хочеться зі старості вернутися в молодість, з молодості — в підліткові літа, з підліткових літ — у дитячі, з дитячих — у підліткові, з підліткових — у зрілі; ганить свій народ і звичаї свого краю, гудить природу й сама на себе гнівається. Те для неї приємне, що неможливе; бажає те — що проминуло, і завидне — що віддалене. Там

лише добро, де її нема і коли її нема. Хворому всякий харч гіркий, послуга — набридлива, а постіль — тверда. Жити не може і вмерти не хоче.

Нудьга для лікарів — найперша ознака всіх тілесних хвороб і збурень. А душевне невдоволення — двері до всіх пристрастей і внутрішніх хвилювань.

Не побачиш вітер, що спінує море, не побачиш і нудьгу, що хвилює душу; не відчутна, але мучить, мучить, але не відчутна.

Вона — дух болісний, думка нечиста, буря люта.

Ламає все і збурює, літає і сідає на позолочені дахи, проникає крізь світлі горниці, добирається до престолів сильних, нападає на вояцькі стани, досягає й на кораблях, знаходить на Канарських островах, заглиблюється в дику пустелю, гніздиться в душі.

Туга люта скрізь літає
На землі і на воді;
Дух сей, наче грім, шукає
Нас у щасті і в біді.

Один лише верховний стець може бурю сю перетворити на тишу, направити до гавані, а душу спорідненою працею, наче вудилом і вуздою буйну худобу, втримати може.

А ф а н а с і й. О брате! Дивину вкладаєш у вуха мої... А люди мають нудьгу за ніщо і, щоб прогнати сього ворога, вважають найкращою зброєю гроші, вино, сади, музику, жарти, карти, прогулянки...

Г р и г о р і й. Друже мій! Не може бути нічим те, що виростає у велике. Не вважай за мале те, що викликає велике. Мала шпара в кораблі впускає всередину страшну течу. Не гадай, що невидне і безсилне — одне і те ж саме. А люди лише те цінують, що можна затиснути в кулак, бояться того, чого не слід боятися, і навпаки.

Вексель не папером і чорнилом страшний, але зобов'язанням, захованим там. Бомба небезпечна не чауном, а порохом і здатністю того пороху горіти.

Все невидиме сильніше за видиме, і видиме залежить від невидимого.

Нудьгу стародавні християнські письменники називали бісом зневіри. Чого ся лиха іскра не витворює?

ВДЯЧНИЙ ЕРОДІЙ

* * *

...Народженого до добра неважко навчити добру,— навчити, чи принатурити, чи призвичаїти. Навчений, принатурений, призвичаєний — се одне і те ж. Від природи, яко від матері, легесенько сама собою розвивається наука. Вона всерідна, справжня і єдина навчителька. Сокола досить швидко навчиш літати, але не черепаху. Орла за хвилину призвичаїш дивитись на сонце і мати з цього задоволення, але не сову. Оленя легко скеруєш на Кавказькі гори, легко привчиш пити з найчистіших джерел, але не верблюда і не вепра.

Коли все буде премудра природа, чи не єдина вона і вигоєє і навчає? Усяка справа має успіх, коли природа сприяє. Не заважай лише природі і, коли можеш, знищуй перепони, очищаючи їй шлях; воістину все вона чисто і вдало зробить. Клубок сам собою покотиться з гори, забери лише камінь, що лежить на перепоні. Не вчи його котитися, а лише допомагай. Не вчи яблуню родити яблука: вже сама природа її навчила. Загороди її лише від свиней, зріж будяки, почисть гусінь, стеж, аби на корінь не потрапляла сеча і т. ін.

Вчитель і лікар не є вчитель та лікар, вони лише служники природи, єдиної справдешньої і лікувальниці, і навчительки. Буде так: хто захоче чомусь навчитися, повинен до того зродитися. Не від людини, а від природи — суть усього. А хто зважиться без природи навчати чи навчатися, хай затямить приказку: «Вовка в плуг, а він у луг». Доки кільце висить

у свинячій ніздрі, доти вона не рив. Вийми — споганить землю.

Се не виховання і не навчання, а угамування за допомогою людини, що правує всіх беззаконників. Виховання ж іде від природи, що вливає в серце сім'я доброї волі. Вирісши без перепон, самостійно й охоче ми робимо все те, що святе і бажане... Яка користь з янгольської мови, коли в ній нема доброї думки? Чи є плодом тонка наука, коли недобре серце? Хіба не знаряддя злості, меч скаженству, притчею кажучи — «крила та роги свинячі».

Гляньмо, пані моя, на весь рід людський! Тут науки, як на торжиськах купівля, киплять і бентежаться. Одначе вони хижіші за птиць, нестримніші за худобу, злостивіші за звірів, лукавіші за гадів, неспокійніші за риб, невірніші за моря, небезпечніші за африканські пустелі... Чому так? А тому, що злими народжуються. Природа блага — всьому початок, а без неї ніколи не бувало благості. Дякую ж невимовно природі в образі її святим — в батькові моїм, що від нього я народився. Друга ікона божа для нас — матір наша. Отже, головні обдарування — від батьків моїх, все інше: чин, багатство, науки і всі вітроносні їх блонди і пуклі з кучерями * вкладаю у хвіст, без якого голова і живе, і шанується, і веселиться, але не хвіст без голови.

Голова і хвіст — це єдине ціле. Якщо хвіст відокремиться від голови, то він не може жити. Точно так само і душа, якщо відокремиться від тіла, то вона не може жити. Природа блага — всьому початок, а без неї ніколи не бувало благості. Дякую ж невимовно природі в образі її святим — в батькові моїм, що від нього я народився. Друга ікона божа для нас — матір наша. Отже, головні обдарування — від батьків моїх, все інше: чин, багатство, науки і всі вітроносні їх блонди і пуклі з кучерями * вкладаю у хвіст, без якого голова і живе, і шанується, і веселиться, але не хвіст без голови.

Голова і хвіст — це єдине ціле. Якщо хвіст відокремиться від голови, то він не може жити. Точно так само і душа, якщо відокремиться від тіла, то вона не може жити. Природа блага — всьому початок, а без неї ніколи не бувало благості. Дякую ж невимовно природі в образі її святим — в батькові моїм, що від нього я народився. Друга ікона божа для нас — матір наша. Отже, головні обдарування — від батьків моїх, все інше: чин, багатство, науки і всі вітроносні їх блонди і пуклі з кучерями * вкладаю у хвіст, без якого голова і живе, і шанується, і веселиться, але не хвіст без голови.

ВБОГИЙ ЖАЙВОРОНОК

Притча

* * *

...Тетервак, налетівши на мисливську сітку, почав щосили жерти пишну наживку. Нажершись по вуха, ходив надимаючись, вельми задоволений з себе, як задерикуватий, модно вдягнений юнак. Ім'я йому було Фридрик. Родове ж, чи фамільне, чи, як у народі кажуть, прізвище — Салакон*.

Якось пролітав Сабаш* (жайворонкове ім'я) на прізвище Сколар. «Куди поспішаєш, Сабаше?» — вигукнув надутий тетервак.

С а б а ш. О коханий Фридрику! Мир тобі!

С а л а к о н. Фе! Тут тхне школою.

С а б а ш. А мені милий сей дух.

С а л а к о н. По губах салата, як співається в притчі.

С а б а ш. Радію, що нюх ваш вилікувався. Раніше ви скаржилися на нежить.

С а л а к о н. Потершись, брате, між людей, нині я вже все розумію. Не втече від нас ніщо.

С а б а ш. Тетерваковий розум гострий, а нюх ще гостріший.

С а л а к о н. Тихше, друже мій. Адже я тепер неабиякий чин.

С а б а ш. Перепрошую, ваша милість! Їй-бо, не знав. Тому-то і хвіст ваш, і чубик ваш нині роздуті новомодними буклями і кучерявими завертасами.

С а л а к о н. Звичайно. Шляхетний дух від моди не відстає. Прошу, голубчику, зі мною потрапезувати.

Дав мені бог статок. Чи не бачиш, що я ходжу по хлібу? Хіба се не божа милість?

С а б а ш. Смачного вам! Їжте на здоров'ячко, а мені ніколи.

С а л а к о н. Як ніколи! Чи ти здурів?

С а б а ш. Мене послав у справах батько.

С а л а к о н. Облиш! Поїси, потім справишся.

С а б а ш. Заради черева хіба можу знехтувати батьківську волю, окрім того, стережуся споживати чуже добро. Батько мій змолоду проказує мені сі слова: «Що не поклав — не руш!»

С а л а к о н. О боягузе!

С а б а ш. Є приказка: «Мати боязкого сина не плаче».

С а л а к о н. Але се ж нині моє. У нас співають: «Гей, що бог дав, тягни у свій кошіль».

С а б а ш. І у нас співають, але наша пісенька різниться від вашої, ось вона: «Все зайве відсікай — от і не кашлятимеш». Окрім того, моя убогість мені до вподоби.

С а л а к о н. Ха-ха-ха! Убогість свята... Ну її зі святістю її! Бувай, брате! Тягни за собою на мотузі й укохану наречену свою. Дурневі добра зичиш, а він комизиться. Гордого жебрака ненавиджу гірше за пекло.

С а б а ш. Прощайте, ваша милість! Відлітаю ось, а вам зичу усякого добра!

С а л а к о н. Чи бачиш — полетів! Не надивуюсь і досі розуму школярському: «Блаженні, мовляв, жебраки». Добре собі блаженство, коли нічого кусати! Правда, і багато жертви, можливо, зле, але все ж таки краще, ніж терпіти голод. В селі Ровеньках * прегарну чув я приказку: «Не ївши — легше, поївши — краще!» А що ж бо є краще, коли не те, що спокійніше? «Не руш, мовляв, чужого». Як не зачепити, коли саме на очі пливе? За приказкою: «На ловця і звір біжить». Я ж не дурень. Черепок знайшов — обходжу, хліб трапився — ніяк не обмину. Ось так спокійніше. Так мислю я. І не помиляюся. Не вчора я народжений та й між людей потерся, слава богу. Мода і світ — то найліпший учитель і найліпша школа з усіх шкіл. Правда, був час, коли й жебраків, але добродійних, шанували. Нині ж світ не той. Нині, коли й злидар —

тоді й бідняк і дурень, в нім пошанівку нема. Загубити ж у світі добру по себе гадку — зле. На що тоді знадобишся? Будь ти який хочеш у нутрі, хоч десятка шибениць вартий, що з того? Таємницю сю бог зна. Мав би добру славу в світі і був би шанований у числі славетних людей — не бійся, держай, не помилишся зроду! Не той правий, хто правий по суті, а той, хто неправий за істиною, але здаватися правим уміє, хитро блудячи і йдучи стежкою такого судження: кінці у воду. Ось теперішнього світу наймодніша рятівна премудрість! Коротко скажу: той лише щасливий, хто неправий за совістю, але правий за папірцем, як мудро мовлять наші юристи. Скільки я дурнів бачив — усі нерозумні. За багатством, мовляв, іде неспокій. Ха-ха-ха! А що таке неспокій, як не праця? Праця ж не всякому добру батько. Адже премудро кажуть росяни:

Спокій воду п'є,
А неспокій — мед.

А що ж дасть тобі пити винуватця всього зла — неробство? Хіба піднесе тобі на здоров'я воду, що не баламутить розуму?

Кому менше в житті треба,
Той найближ стоїть до неба.

А хто се співає? Архідурень один стародавній, що зветься Сократ. І підспіває йому весь хор дурнів. О-о! Дуже вже вони різняться від нашого хору. Ось як ми співаємо:

Схоплюй, що перед очима,
Щастя буде за плечима.
Хто несмілий, той страждає,
Хоч добув, хоч пропадає.
Так премудрий Фридрих судить,
А глузд його не заблудить.

Тим часом, як Фридрих мудрував, прилетіло семеро тетерваків і три його брати. Ся компанійка вчинила багатий і галасливий бенкет. Було се неподалік від

байрачка, де дятел вистукував собі дзьобиком харч, за давньою українською приказкою: «Всяка пташка своїм дзьобом живе».

Рухливий Сабашець пролітав чимало часу. Повернувся сюди за три години.

Його послали до рідного дядечка запросити на дружню бесіду і на вбогий обід до батька. Повертаючись додому, бавився пісенькою, якої батько навчив його ще змальства:

Не той орел, що літає,
А той, що легко сідає,
Не той бідак, що без хати,
А в кого схотінок багато.
Ласощ ловить рибу й звірі,
І птахів, що вийшли з міри.
Ліпший-бо сухар з водою,
Аніж цукор із бідою.

Летів Сабаш повз байрак. «Помагайбі, дубе!» — сказав він на вітер. Але несподівано з-за дуба пролунало:

— Де не чекаєш і не гадаєш, там тобі приятель буде...

— Ба-ба-ба! О люб'язний Немесе! — вигукнув від радості Сабаш, уздрівши дятла на назвисько Немес. — Радуйся, і знову кажу — радуйся!

Не м е с. Чолом тобі, друже мій! Благословення богів, що оберігає тебе від силкування!

С а б а ш. Що таке сильце, я розумію, а що значить силкуватися¹ — не знаю.

Не м е с. Наш брат птах, коли попадає в сильце, тоді силкується, тобто рветься, кидається і б'ється, аби вирватись.

С а б а ш. Позбав, боже, від сеї печалі!

Не м е с. А я тільки-но з того крайнього дуба дивився на печальне ганьбисько. Поглянь! Чи бачиш напнуту сітку? Не минуло й години, коли в ній, навколо неї коїлося щось страшне, як облога Бендер. Гуляла там дюжина тетеряків. Але коли найгучніш стриба-

¹ Тут гра слів «силкування — сильце — силкуватися». У Сковороди: сѣтованая, сѣть, сѣтует».

ли, горлали і танцювали, жеручи на повне горло, раптом впало на них сильце. Боже мій, який вереск, гергіт, хлеліт, стукотіння, шум, страх і борсання! Тоді вибіг ловець і всім їм попереламував шиї.

С а б а ш. Чи ж врятувався хто з них?

Н е м е с. Двійко, а решта загинула. Чи знаєш Фридрика?

С а б а ш. Знаю. Він добрий птах.

Н е м е с. Воістину тетервак він добрий. Ото він і пролетів повз мене з бенкету, гублячи в повітрі пір'я. Ледве я пізнав його: зляканий, розтріпаний, зімнутий... як миша, з якою погрався кіт; а за ним здалеку брат його.

С а б а ш. Куди ж він полетів?

Н е м е с. В глибину байраку оплакувати гріхи.

С а б а ш. Чолом тобі, любий мій Немесе! Час мені додому.

Н е м е с. А де ти був?

С а б а ш. Кликав дядька в гості.

Н е м е с. Я вчора бачився з ним і довго балакав. Лети ж, друже мій, хай господь на всіх твоїх шляхах оберігає тебе. Перекажи батьку й дядькові вітання моє.

Звістка ся невимовно налякала Сабаша. Саме тому він промовчав, що розмовляв з Фридриком перед тим, як сталося нещастя. «Ну,— казав сам собі,— вчися, Сабаше, з чужої біди. Для того й б'ють пса перед левом (є така притча), щоб лев був покірний. О боже! На очак моїх б'єш і раниш інших, достойніших за мене, щоб боявся я і тремтів перед беззаконним життям і розкошами світу сього! О розкоше! О пастка і сильце ти диявольське! Яка ж бо ти солодка, коли всі тобою полонені! Яка ж бо ти погибельна, коли мало є тих, хто рятується. Перше — всі бачать, друге — вибрані»...

З сими благочестивими думками прилетів Сабаш додому, а за ним незабаром з двома своїми синами приспішив і дядько. Закликані були й сусіди на сей убогий, але цнотливий і безпечний бенкет. У сім невеликім краї панувала простота і царювала дружба, що робить мале великим, дешеве дорогим, а просте приємним. Ся земляця була часткою тої, де істина, що мандрує між людьми, тікаючи від зла навколишнього

світу, довершувала останні дні свої на землі, дихала останнім подихом, щоби злетіти із земних у горішні країни.

Сабаш, переказавши батьку та дядькові привітання від Немеса, тут же, при гостях, сповістив про все, що скоїлося. Гостей було чималенько — з дітьми своїми, підлітками та юнаками, дружинами. Алауда * — так звався Сабашів батько — був навчений наукам світським, а серце його було столицею доброго глузду. Будь-яку справу і слово вмів він непомильно розкусити, віднайти в них шкаралущу і зерно, отруту і солодку істивність і повернути у спасіння.

Алауда в присутності багатьох мужів, юнаків та підлітків навчав сина так:

— Сину мій єдинорідний, схили вухо своє, почуй голос батька твого — і врятуєшся від сітки, як сарна від мисливця. Сину, коли будеш мудрий, чужа біда навчить тебе, що нахабний і жорстокий син уцнотивлюється власною спокусою. І се біда. Сину, хай болить тобі горе ближнього. Хто любить свою біду й уболіває на чужу, той достойний її. Не забувай притчі, яку часто я переказував: «Пса б'ють, а лев боїться».

Яка користь у читанні багатьох книг, коли ти беззаконник? Єдину книгу читай і доволі. Поглянь на сей світ. Поглянь на рід людський. Він-бо є книга, чорна книга, що тримає в собі різноякі біди, як хвилі, що постійно здіймаються на морі. Читай її завжди і навчайся, наче з високої гавані на буряний океан, поглядай і тішся. Чи всі читають сю книгу? Всі. Всі читають, але безтямно. П'ятку його бережуть, як написано, на ноги дивляться, не на самий світ, тобто не голову й серце його бачать. Тому ніколи його не можуть пізнати. З подошви людини, з хвоста птаха (як і світу всього з ніг його) не пізнаєш, хіба що з голови його, тобто з серця його. Яка таємниця тут криється?

Сину, всю свою силу зберу, аби розв'язати тобі вузол сей. Ти ж затам міцно. Тетервак бачить сітку і в сітці їжу чи наживку. Що він бачить? Бачить хвіст, ноги і п'яту сеї речі, голови ж і серця не бачить. Де ж сеї речі голова? Чи є вона чимось? Серце ловця в тілі його, захищеному за купиною. Отже, тетервак, бачачи саму п'яту в сій речі, але не бачачи в ній голови її, бачачи — не бачить, зрячий тілесно, а сліпий серцем.

Тіло тілом, а серце — серцем. Адже се сліпота, мати всілякої злості! Ось так усі нерозумні читають книгу світу сього. І не користуються ним, а в'язнуть у сітях його. Початок річок та морів — се голова, прірва ж сердечна — голова і початок усім справам і усьому світові... Ти ж, сину мій, читаючи книгу видимого і злого світу сього, дивись сердечним своїм оком на саме серце його, джерело його, тоді, пізнавши початок і сім'я його, будеш правий і суддею усякій справі, бачачи голову справи і саму суть, істина-бо збавить тебе від усякої напасті. Так само як є два роди всього живого і суті справ, так є два серця. А коли є два серця, є два духи — благий і злий, істинний і брехливий... Сими двома початками суди всяку справу. Бо коли сім'я і корінь благі, тоді благі й гілки, й плоди. Нині, сину мій, будь суддею і суди вчинок тетерваків. А коли гаразд осудиш, будеш перший суддя всьому світові. Суди ж отак.

Допався тетервак до їжі. Бачиш ти се? Як не бачити? Се і свиня бачить. Але є достеменна тінь, п'ята і хвіст. Тінь себе ані виправдає, ні осудить. Вона залежить від своєї голови та істини. Поглянь на джерело її — на серце, що започаткувало і зродило її. Від надмірності серця, тобто від прірви його, говорять уста, ходять ноги, дивляться очі, творять руки. Дивись! Коли тетервакове серце благе, звідки зродилося се його діло? Тоді й діло благе і вдячне. Та хіба не бачиш, яка гадюча голова у нього? Се діло зродилося од невдячного серця, невдоволеного своєю долею, жадібною і такого, що пожинає чуже...

Се і є остаточна істина — побачити, який у кожному ділі гніздиться дух: чи благий, а чи злий. Не судити за обличчям, як облудники. Часто під недобрим лицем і під негарною маскою притаєне божественне сяєво і блаженне серце, в обличчі ж світлим, ангельським — сатана. Відтак, бачачи неволю і полон тетервака, що гине для чужої користі, не лініся працювати і для своєї власної вигоди і творити необхідне — будеш тоді вільний. А коли не станеш собі самому рабом, змушений будеш працювати на інших і, позбуваючись легкої, потрапиш у тяжку, сторицею, працю.

Чи бачиш якусь яскраву одягу, чи славний чин, чи гарний дім, але зсередини переточений червою,

згадай слова: «Горі вам, облудні! Горі вам, що сміються нині!» і розумій як зовнішнє. Як побачиш жебрака, чи перестарілого, чи хворого, але повного надії, то заспівай Соломонову пісню: «Благіша лютість від сміху, коли в злім обличчі успокоюється серце». Чи бачиш ти паралітика? Обминай печальне, заздрісне і люте серце. Втечеш, коли не будеш заздрісний. Зітнеш голову заздрісному змієві, коли будеш за мале вдячний. Бачачи не дорогу, не пишну, але здорову їжу, заспівай: «Благіша лютість від сміху». Бачачи книгу, що не має кучерявих слівес, але сповнена духом святим, заспівай: «Благіша лютість від сміху». Коли чуєш раду, засолоджену словесним медом, за яким криється трута, заспівай: «Благіша лютість від сміху. Єлей грішного хай не помаже моєї голови». Бачачи убогий будиночок, але невинний, спокійний і безпечний, заспівай: «Благіша лютість від сміху». Ось так, сину, читай світську книгу і матимеш разом і втіху, і спасіння.

Блаженний той, хто розуміє вину кожної справи! Серце людське змінює лице її на добре чи зле. Любі мої гості! Набрид я вам своїм велемовством. Перепрошую! Ось і стіл готовий, сідайте, будь ласка, куди хто бачить. Ще раз перепрошую, що й трапеза моя убога, і прикликав вас на бідний бенкет мій у день несвятковий.

Гості заспівали притчу, в якій мовилось, що «у друга вода солодша ворожого меду».

УРИВКИ З ЛИСТІВ Г. С. СКОВОРОДИ

ДО М. І. КОВАЛИНСЬКОГО

I

Найжаданіший друже Михайле!

«У всьому найкраще додержуватися міри». Надмірність породжує пересиченість, пересиченість — нудьгу, нудьга ж — душевний смуток, а хто хворіє на це, того не можна назвати здоровим. Немає години, непридатної для занять корисними науками, і хто помірно, але постійно вивчає предмети, корисні як у цьому, так і в майбутньому житті, тому навчання — не труд, а втіха. Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не переставє учитись, хоча б зовні він і здавався бездіяльним. Хто по-справжньому що-небудь любить, той, доки улюблений предмет з ним, не відчуває, здається, від цього особливого задоволення, але як тільки цього предмета не стане, як він уже переживає найжорстокіші любовні муки. Чому це? Тому що, коли не любити всією душею корисних наук, то всякий труд буде марним. Зрештою, любов, навіть при бездіяльності, досліджує і розмірковує, і чим більше відходить від занять, тим сильніше прагне до них. Мені добре відомо, як любиш ти наукові заняття, і я зовсім не хочу сказати, що тебе треба заохочувати, оскільки ти більш ніж достатньо виявляєш завзяття на ниві науки. Особливо таке спонукування недоречно зараз, під час канікул. Я пишу про це тільки для того, щоб ти знав, що я відчуваю, а я така людина, яка ніколи не може насититися розмовою з друзями. Зваж і на те, що людям, які люблять

благочестя, особливо приємні чисті душею юнаки і отроки, від природи нагороджені щасливими здібностями. Сократ їх звичайно називає дітьми божими. Тому я шлю подяку твоєму чудовому дядечку, протоієрею, вельмишановному отцю Петру за те, що він допоміг мені зав'язати з тобою дружбу, яку я вважаю для себе щастям. А щоб у розлуці зі мною ти не тужив, я вирішив написати для тебе декілька благочестивих грецьких сентенцій як пам'ятку. Як тільки з'явиться в тебе бажання поговорити зі мною, поглянь на ці вислови, і тобі здасться, ніби ти розмовляєш зі мною; згадуй при цьому, які розмови любить вести твій друг.

Отже, перша сентенція хай буде така: 1. ...«Кращий путівник в старості — це мудрість», або... наука, бо людину в старості залишає все, крім науки.

2. ...«Прекрасна і велична любов до чесноти». Бо не можна не поважати того, в кому вбачаєш оселю чесноти; адже де любов до чесноти, там повинна бути гідність.

3. ...«Маючи друзів, вважай, що ти володієш скарбом». Ніщо, говорить Сенека *, так не радує, як вірна дружба.

4. ...«Прекрасне трудне».

5. ...«Короткий шлях до зла»...

Оце тобі на пам'ятку від мене.

Твій новий друг Григ. Ск.

Липня 9, 1762.

Здрастуй, мій скарбе! Найдорогоцінніший Михайле!

Можливо, й з тобою, найдорожчий, ці кілька днів я був грубий і обтяжливий; тоді я і сам собою був незадоволений. Бо коли я нудьгую, коли я смутний і роздратований, тоді можу не бачитись і не розмовляти з тобою, як це ми звичайно робимо, тому й не дивно, коли ти міг подумати щось недобре про мене. Але як не вболівати, мій друже, коли від мене відірвали того, хто був однією з найбільших моїх відрод і втіх. Ніхто більше за мене не радіє дружбі: це моя єдина втіха і мій скарб; що ж дивного в тому, що, віддаючись печалі, я не додержав міри? Ми вибачаємо тому, хто плаче, загубивши дорогого коня, або від-

дається печалі після пожежі. Треба вибачити і мені, бо я не бачу того, хто для мене найдорожчий, і боюся за нього. Тим більше, що людська душа і друг, безсумнівно, цінніші за все інше. Коли б він був у безпечнішому місці, я менше непокоївся б, але ж він перебуває в панському дворі — кублі обманів і злочинів. Людина в твоєму юному віці недосвідчена, легко піддається обману і впливові аморальності; я сам маю досвід і тим більше непокоюся — непокоюся і маю право непокоїтися. Бо що мені робити в житті, чим заповнити свій дух, про що піклуватися? Ні про що не турбуватися, ні за що не переживати — значить не жити, а бути мертвим, адже турбота — рух душі, а життя — це рух. Одні піклуються про одне, інші про інше; я ж турбуюся про прихильні до мене, дружні мені душі отроків і юнаків. Але де труд, там і спочинок. Де турбота, там і радість. Скупий турбується про золото, страждає через золото, але іноді і тішиться золотом і, щоб тішитись, віддається турботам і радіє, втомлений турботами. Так і я люблю тривожитися душею за благополуччя друзів, щоб коли-небудь зазнати також і втіхи, хоч я її зазнаю уже й тепер. Бо що може бути солодшим, як коли тебе любить і прагне до тебе добра душа? Що може бути приємнішим, ніж любов друга? Я не люблю ніякого дару, якщо він не пов'язаний з любов'ю і доброзичливістю. Для мене нема нічого дорожчого чи солодшого, ніж душа, яка мене любить, хоч би бракувало всього іншого. А моя турбота, і радість, і слава, і, я сказав би, життя, при тому вічне життя, — що це таке? Дружня душа, душа, що любить мене, душа, що пам'ятає про мене. Її я ціную більше, ніж піраміди, мавзолеї та інші царські пам'ятники. А що є благороднішим від благородної душі і що більш вічне? Я непокоюся тому за мого найдорожчого Яшу і турбуюся за нього, що коли-небудь і він мене полюбить, хоч він і тепер уже любить. Адже любов породжується любов'ю, і, бажаючи бути любимим, я сам перший люблю. А хто не любив би душі цього хлопчика? Уяви собі, наскільки сильніше я непокоївся б, якщо б з тобою, хоч ти і не хлопчик, а дорослий, сталося щось погане. Адже заради тебе, одверто кажучи, заради тебе одного, я залишив мій такий приємний спокій, пустився на життєві хвилі,

протягом двох років зазнав стільки ворожнечі, зіткнувся з такими наклепами, з такою ненавистю. Інакше ніякий архімандрит або настоятель монастиря не відірвав би мене від найсолодшого спокою на шкоду моїй репутації і здоров'ю, коли б значно раніше їхніх наполягань і вимог я не побачив тебе, коли б з першого погляду ти не полюбився б так моїй душі. Я думаю, ти пам'ятаєш, як я був обурений, коли тебе запрошували до панського двору, коли ти мало не зробився викладачем німецької мови,— як тоді, повторюю, я обурювався? Так буває, коли в левиці відбирають її малят або у чадолюбивої жінки віднімають її дитину. І я зазнав цих почуттів, тому що бачив, як недалеко ти був від загибелі, коли б став учителем або офіційним учителем іноземної мови в панському дворі. Всі дивувались, підозрівали, а мої вороги з мене сміялись — в чому справа, чому я піклююсь про тебе більше, ніж про рідного брата. Тому, якщо мене турбує доля мого Якова, полюбити якого ти сам дав мені нагоду і привід, і якщо я був корисним іншим, то всі вони зобов'язані цим тобі, тобі, який один лише витягнув мене з тихої пристані, або, вірніше, любов моя до тебе витягла мене; тобі, кого я так полюбив, що якби ти став навіть моїм ворогом, я не міг би ненавидіти тебе і відмовити тобі в чому-небудь корисному для тебе... Я знаю, така вже моя натура, що, будучи в стані великого гніву, я відразу стаю лагіднішим навіть до найлютіших ворогів своїх, як тільки помічаю хоча б незначний вияв прихильності до мене. Як тільки ж помічаю, що хтось мене любить, я готовий віддати йому половину днів життя мого, якщо б це було можливим і дозволеним, зрештою, хто добровільно заради другого наражається на небезпеку, той певним чином ніби витрачає своє життя для нього. Іноді може здатися, що я гніваюся на найдорожчих мені людей: ах, це не гнів, а надмірна моя гарячковість, викликана любов'ю, і прозорливість, тому що я краще від вас бачу, чого треба уникати і до чого прагнути. Отже, поки я усвідомлюю самого себе, поки душа керує тілом, я буду дбати лише про те, щоб усіма засобами здобути любов благородних душ. Це мій скарб, і радість, і життя, і слава. Любов же викликається любов'ю, яку породжує ласка і прихильність

у побднанні з чеснотою. Але ти мені з усіх найдорожчий, і я не пожалкую за моєю самотністю, хоч здоров'я моє і стало підупадати,— якщо ти залишишся моїм другом.

Бувай здоровий, найдорожчий мій друже!

Твій Григ. С.

Найжаданіший Михайле!

Тому що з усіх втрат втрата часу найтяжча, то навіть одна мить цих ангельських днів така цінна, що перевищує все, що ми маємо, навіть себе самого настільки, на скільки час перевищує все, чим ми володіємо. Бо наша внутрішня людина тепер не обтяжена плоттю, ніби, звільнившись від пут або знайшовши нові крила, піднімається високо, неначе орел, ширяє, носиться і літає в безмежних небесних просторах, як по рівнині відкритих полів, прагнучи проникнути і досягти божественної краси, де ангели безперервно дивляться на лик отця, радіючи людській долі. О приємні, як нектар, нинішні дні, яких цінність більша за всі речі й інші дні! О прикрі й важкі перші дні посту, куди ви нас ведете? Так всяка чеснота і всяке благо спочатку уявляються гіркими, а під кінець стають солодшими. О мій найдорожчий Михайле! Стережися ці деньки витрачати на пусте! Пам'ятай, що вони скарб, зрозумій, що твоя доля набагато краща долі перських царів. Чого нам боятися, якщо ми тут спочиваємо? За допомогою часу можна купити небо, навіть самого бога. Я ніколи не перестану переконувати тебе, щоб ти присвятив себе не вульгарним музам, а прекрасним ділам, які зневажає юрба, тим книгам, яких, як каже Мюре *, «рідко хто бере в руки». А для заохоти не можу не скористатися такими словами нашого Еразма *: «Пам'ятай, що ніщо не минає так швидко, як юність». Хай також завжди живе в твоїй душі і такий вислів Плінія *: «Загублений той час, який ти не використав на навчання».

Якщо б я мусив спонукати тебе, то я б швидше вмер, ніж перестав би це робити в нинішні дорожчі за золото години, незалежно від того, слушно це чи ні. Прийде час, коли, обтяжені їжею і напоями, ми схилимось до землі, не маючи сили підвести найпрекрасніші очі нашої душі. Тепер же, коли цей, як говорить

Марон *, вогонь простого дихання вільний і дійовий, чому ж перестанемо ми злітати в небо? Навпаки, нам треба вправляти наші крила, щоб коли-небудь досягти того рубежа і мети, які втоляють всяку спрагу і про які наша найдорожча родительська церква співає: «Желаній краю, вѣрних утвердження» та ін. Не хочеться кінчати, все ж кінчаю. Бувай здоров, моя душе!

7 лютого

Твій Григ. Саввин.

Найдорожчий мій Михайле!

Оскільки зараз мені нічого тобі сказати, то через моє посередництво з тобою буде розмовляти наш Плутарх * — муж, сповнений віри і чесності, найвидатніший з тих, хто присвятив себе *благородним Музам*, цим чарівним Каменам (музам) і небесному Гелікону. Але невже тобі не здається *дивним*, навіть *надзвичайно дивним* те, що в мене, друга, не вистачає слів, особливо для тебе? Щодо мене, то таку людину я вважаю *пустішою*, ніж сама філософська пустота. Але зрозуміло, коли я беруся писати тобі, то завжди мушу дбати про поміркованість у моїх почуттях до тебе, а не про їх багатство. Я належу до тих, хто настільки цінує друга, що становить його над усе і вважає друзів, як говорить твій Лелій *, найліпшою прикрасою життя.

Кожного вабить до себе своя пристрасть.

Я зневажаю Крезів, не заздрю Юліям, байдужий до Демосфенів *, жалю багатих: хай набувають собі, чого хочуть. Я ж, якщо я маю друзів, відчуваю себе не лише щасливим, але й найщасливішим. Тому що ж дивного в тому, що для мене нема нічого приємнішого, ніж вести розмови з другом. Тільки б бог зміцнив мене в своїй чесноті, тільки б він зробив мене людиною, гідною і дорогою для себе, бо добрі люди — це друзі божі, і лише серед них зберігається найвищий дар, тобто справжня чиста дружба. До всього іншого у мене *немає ніякого діла, як твердить прислів'я*.

Бувай здоров, найдорожчий, і люби разом з добримі науками чесноту — джерело всякої втіхи, і відплачуй нам любов'ю за нашу любов!

Твій Григ. Саввин.

Найдорогоцінніший друже мій Михайле!

Хто такий був цей Демонакс, для мене ще не ясно. Припускаю лише, що він був лаконцем, а цей тип людей славився не стільки красномовством, скільки дотепністю і відданістю чесності. Але що він був за людина, я бачу вже по його вислову, який мені дуже подобається. Ось він:

...«Учись на прикладах інших, не будеш знати горя». Цей вислів задля вивчення дослівно перекладаємо так: «Вчися на чужих прикладах і будеш вільний від нещастя, тобто не зазнаєш лиха». Я вважаю, що ти знаєш його перший вислів, в якому він засуджує тих, *хто дуже турбується про порядок всесвіту, а про порядок у власних справах і не думає*. Щодо першого вислову (про другий ми говоритимемо в іншому місці), то дивно, як ми всі в цьому грішні. Бо, якщо б ми, як твердить Теренцій *, вчилися на досвіді інших, виносячи з нього корисне нам, і якщо б ми вдивлялись в життя інших, як в дзеркало, то значно менш стосувалися б до нас слова: досвід — наставник дурнів. Така поведінка, крім того, що вона дуже корисна, становить також надзвичайно приємне видовище. Мудрі люди багато думають про це. Вони, як кажуть, плаваючи на кораблі, вивчають з користю для себе нещастя інших і дивляться на них згори, як гомерівські боги, які, дивлячись з *небес*, радіють не тому, що з іншими щось сталося, а тому, що бачать себе непричетними до цих нещастя і почувують себе в безпеці. Для чого ж нам розглядати ці розкішні *видовища* поганців? Хіба світ і народ — не краще видовище, до того ж безплатне, подібне до відомого Піфагорівського торжища? Ти бачиш, як один стогне під тягарем боргів, другий мучиться честолюбством, третій — скупістю, четвертий — нездоровим бажанням вивчити безглузді речі. І хто їх усіх перерахує? Розбери душевні почуття, і ти впевнишся. Я тим з більшою охотою сказав про це, що наближаються і скоро настануть канікули, підстерігає нудьга. Якщо ти не озброїшся проти неї, то бережись, щоб ця тварюка не зіштовхнула тебе не з мосту, як кажуть, а з чесноти в моральне зло.

Бувай здоров, найдорожчий! Тепер нам дуже легко буде бачитись, і поговоримо перед від'їздом.

Я визнаю твої таланти і твою ретельність до науки, а також доброчесність і дуже радію з цього...

Однак у великій справі достатньо і бажати. Невже, питаєш ти, і в чесності слід зберігати міру...

Чесноти у повному розумінні — це віра, надія і найвеличніша з усіх і безкінечна любов... Всі вони без кінця творять. Властивість віри помічати або розуміти, а чим більше хто помічає, тим більше плакає надії, а чим більше плакає надії, тим полум'яніше любить, з радістю творить добро в якнайширшому, наскільки можливо, обсязі, безмежно і безмірно. О, якщо б ти, мій друже, міг коли-небудь досягти цієї твердині! О, як небагато тих, кому вдається наблизитись до цього Корінфа! Чи хочеш досягти? Для цього потрібні підстави, які ви називаєте засобами. Які ж засоби? Вони такі: знання грецької і римської літератури, яке дається нічними заняттями (я називаю тобі уже засіб засобу), втеча від юрби і мирських справ, зневага до багатства, піст і стриманість, коротко — зневажання плоті, щоб здобути дух. Такі ж, нарешті, і звичайні чесноти, притаманні навіть непорядним людям. В них слід зберігати міру, щоб досягти тих чеснот, в яких не визнається ніякої міри. Інакше, якщо ти в одну ніч зіпсуєш очі або легені, як ти після цього зможеш читати і розмовляти із святими? Яким чином ти від них дізнаєшся про бога? Віра бачить бога і сама божественна; щоб її досягти, додержуй міри в пильнуваннях і трудах і, набуваючи духовне, бережись, як би не згубити плотське, коли це плотське може тебе привести до кращого. Хіба розумно робить той, хто, починаючи довгий шлях, в ході не додержує міри? Безперечно, цей не дійде до Іерусалима, хвороба або навіть смерть перерве його подорож. Тому дивись, щоб твоє завзяття, яке не знає міри, не довело тебе до біди. Ах! не хочеться провіщати лихого.

Ти, мій Михайле, заслуговуєш найбільш сприятливої долі. Ти уникаєш юрби? Додержуй міри і в цьому. Хіба не дурень той, хто уникає людей так, що зовсім ні з ким ніколи не говорить? Божевільна така людина, а не свята. Дивись, з ким ти говориш, з ким маєш справу. Ти постиш? Хіба не здасться тобі не сповна розуму той, хто зовсім нічого не дає тілу або подає йому лише

щось отруйне? Зменшуй зайву їжу, щоб осел, тобто плоть, не розпалювався з іншої сторони, не мори його голодом, щоб він міг нести сідока. Такі ті прекрасні речі, які без міри стають дуже поганими. В такому віці, як твій, бувають такі, що надмірно віддаються вину, і такі, які надмірно захоплюються кіньми і собаками або розкішним способом життя. Бувають, навпаки, такі, які ведуть занадто суворе життя. Звідси це найпрекрасніше і божественне правило: нічого надміру...

Весь твій в господі Григ. Саввин.

Любий Михайле!

Подібне до того, як купці вживають застережних заходів, щоб під виглядом хороших не купити поганих і зіпсованих товарів, так і нам треба найретельніше дбати про те, щоб, обираючи друзів, цю найліпшу окрасу життя, більше того — неоціненний скарб, по недбальству не натрапити на щось підроблене і мнине, що називається підлесником, і не одержати, за прислів'ям, замість *чистого золота*... підробку з міді або замість скарбів — вугілля. Перша відмінна ознака підлесника — мінливість і непостійність: він не може довго йти за одним і тим же і триматись одного й того ж правила, але, подібно до мавпи, наслідує інших доти, доки не одержить того, чого домагався. Але наведу слова самого Плутарха: «З самого початку слід мати на увазі постійність і послідовність (істинного друга): чи постійно він тому ж радіє, те ж схвалює, і чи скеровує він життя своє за одним зразком, як це властиво тому, хто любить дружбу і навик життя, які утворилися на основі подібності характерів, бо такий друг. Підлесник же, не маючи постійної підстави для своєї поведінки, не вибравши собі певного способу життя, який йому подобався б, а не іншому, наслідуючи іншого і до нього пристосовуючись, отже, не є простою людиною або людиною одного способу життя, але мінливого і різноманітного; з одного виду він раптом переходить в інший». Так говорить автор.

Мій Михайле! Скажи мені щиро і одверто, гніваєшся ти на мене чи ні? Невже ти тому не прислав мені жодного листа, що я знайшов твої вірші дещо

необробленими? Навпаки, тим частіше їх посилайте! Бо хто ж народжується митцем? Вправи через помилки ведуть нас до витонченості письма. Твої вірші, якщо їх порівнювати з бездоганними віршами, справді можуть здатися такими (як я їх оцінив), але, якщо прийняти до уваги твій вік і твої успіхи в науках, вони в достатній мірі заслуговують похвали. Вір мені, моя душе, коли я був у твоєму віці, я не міг скласти і найневправнішого вірша. Отже, ти на шляху до мети, достойної тебе, коли тебе це так хвилює. Розвій мій сумнів з самого початку. Якщо вірно те, що я підозріваю, то не бійся погрішити проти правил мови. Ах, ти не знаєш, наскільки ти перевершуєш інших у письмі! Відзнач також, чи подобаються тобі ці квіточки з Плутарха; якщо ні, то змінимо стиль листа і замість них будемо посилати тобі короткі, але мудрі вислови — грецькі чи латинські або і те, і друге. Крім того, я не знаю, як себе почуваєш, особливо, як в тебе на душі. Коли що-небудь турбує твоє серце, повідай другові. Якщо не ділом, то порадою, у всякому разі, допоможемо тому, хто страждає. Про ці три речі повідом мене в найкоротших словах. Я знаю, що в тебе не вистачає вільного часу.

Бувай здоров, мій любителю муз! Тим часом з великим нетерпінням жду твого листа.

Твій Григорій Саввин.

Здрастуй, найдорожча мені *істото*,
наймиліший Михайле!

...І справді, для повної і істинної дружби, яка єдина найбільше зм'якшує прикроці життя і навіть оживляє людей, потрібна не лише прекрасна добродішність і подібність не самих тільки душ, але й занять. І саме з цієї причини справжніми моїми друзями багато хто не може бути, бо вони не вивчали наук або ж якщо і вивчали, то такі науки, які чужі моїм розумовим нахилам, хоч у всьому іншому вони й подібні до мене.

Вельми люблячий тебе Григ. Саввин.

Здрастуй мій бажаний, турбото і віхо душі моєї,
найдорогоцінніший Михайле!

Подібно до того, як *музичний інструмент*, якщо ми його слухаємо здалеку, здається для нашого слуху приємнішим, так бесіда з відсутнім другом звичайно буває набагато приємнішою, ніж з присутнім. Особливо з тобою у мене виходить так, що я тоді більше люблю тебе і прагну твоєї *найприємнішої бесіди*, коли ти відсутній, і коли без участі тіла душа з душею *безмовно і безтілесно розмовляє і проводить разом час*. Тоді ніяка відстань і ніяке насичення не зменшує приємності, а, навпаки, її збільшує, насолода все більше зростає, бо зовсім інше положення і стан невидимого, ніж тілесного і тлінного. Ці міркування не останнє місце посідають серед тих, якими я звичайно пом'якшую прикрощі життя. Бо що може бути більш приємне, солодке і животворне, ніж любов? Хіба мені не уявляються позбавленими сонця і навіть мертвими ті, що позбавлені любові. Далі, хороша любов та, яка є істинною, міцною і вічною. Любов ніяким чином не може бути вічною і міцною, якщо породжується тлінними речами, тобто багатством і т. п. Міцна і вічна любов виникає із спорідненості вічних душ, які зміцнюються їх добродієністю і не жуються. Бо як гниле дерево не склеюється з іншим гнилим деревом, так і між негідними людьми не виникає дружби. Тому, якщо тобі моя любов дорога, то не бійся, що вона припиниться. Бо поки ти шануєш чесноту, доти і любов зростає, подібно до того, як дерево непомітно з роками росте і само стає сильнішим, ніж смерть. Постійно знаходишся ти перед очима душі моєї, і про що б хороше я не думав, і що б я не робив, мені здається, тебе я бачу лицем в лице. Ти мені являєшся, коли я лишаюсь на самоті, ти мій супутник і товариш, коли я на людях. Коли я журюся, ти відразу ж береш на себе частину скорботи; якщо я чомусь радію, ти також стаєш учасником радості, так що я не можу умерти без того, щоб образ твоєї душі я не взяв з собою, як тінь забирає тінь, якщо тільки цей розподіл може заподіяти смерть, яка руйнує тіло, душу ж робить більш вільною. Так, вільний від тіла, я буду з тобою в пам'яті, в думці, в мовчазній бесіді: до такого ступеня любов сильніша самої смерті. Це моя любов до

тебе, що постійно піклується про твоє благо, і тепер хай скаже тобі щось таке, що послужило б на користь твоєї душі і твого тіла. Але що ж мені сказати тобі?..

Вельми тобі відданий
Григ. Сав.

Здрастуй, друже!

Прохаєш дати тобі поради щодо майбутнього життя твого і становища, особливо про те, з якими друзями підтримувати тобі зв'язок. Ти чиниш розсудливо, що задалегідь піклуєшся про своє майбутнє. Але про твоє місце в житті поговоримо іншим разом... тепер же побалакаємо про друзів. З ким тобі підтримувати стосунки? — питаєш ти. Пхе! З хорошими, — відповідаю я коротко. А з хороших лише з тими, до кого в тайниках серця ти по натурі схильний. Бо це краща норма дружби. Їжа добра, але що з того, якщо вона не подобається твоєму шлункові... Не дивно, що вона шкодить. Однак, якби то у нас, мій Михайле, було так багато хороших людей, як хороших страв! Але цього можна лише бажати, мати ж — це інша справа. Істинно добра людина, тобто християнин, трапляється рідше від білої ворони. Щоб знайти таку людину, тобі потрібно буде багато ліхтарів Діогена *. Що ж робити? Слід підтримувати зв'язок з тими, які кращі, ніж інші, які звичайно вважаються просто добрими. Обирати слід щирих, постійних і простих. Про щирю душу кажуть, що вона не заздрісна, не злобна, не підла. Прості — не дурні, але відкриті, не брехливі, не облудні і пусті, бо таких людей ненавиджу більше Тартара. О, якби у нас було таких чим менше! Але що робити, якщо сей світ, тобто більшість людей, складається з таких?

«Світ — це загорожа для дурнів і балаган пороків», — як співає наш Палінгеній.

Тому найправильнішим я вважаю здобувати друзів мертвих, тобто священні книги. В числі живих є такі хитрі, спритні і безчесні пройдисвіти, що юнака у вічі обдурюють, вливаючи свою отруту невинній простоті і особливо нападаючи на простих, — коло них у цих змії є надія на здобич. Бо і собака не їсть собачого

м'яса. О, бережись таких! Скільки моральної шкоди завдали мені посланці диявола, обманувши мене. Як хитро вони вкрадаються в довір'я, так що тільки через п'ять років ти це відчуєш. Ах! Skorистайся хоч моїм досвідом! Я той моряк, що, викинутий на берег під час аварії корабля, інших своїх братів, яких чекає те ж саме, непевним голосом попереджає, яких сирен і страховищ їм треба стеретися і куди держати путь. Бо інші потонули і відійшли у вічність. Але, скажеш ти, я можу і сам стати розсудливим під ударами долі. О мій найдорожчий друже! Хіба ти не знаєш, що багато людей зазнає аварії корабля, рятується ж небагато хто — троє з ста. Чи можеш ти ручатися, що ти врятуєшся? Якщо у тебе є ліки, невже ти з власної волі повинен прийняти отруту? Досить біди, якщо ти через свою необережність її покуштуєш.

Але дзвін кличе мене до грецького класу. Тому, якщо тобі бажано буде поговорити в інший час про те ж саме, ти мені невдовзі напиши. Так ми будемо вести бесіду про святі справи, а тим часом і стиль буде вироблятися.

Бувай здоров.

Твій найбільший друг Григ. Саввин.

23 листопада, з музею.

Здрастуй, Михайле, мій найдорожчий друже!

І мені вже с к о р п і о н готує жало і замишляє мене вжалити. Але чого я не знесу з радістю, тільки б бути корисним тобі і подібним до тебе, заохочуючи вас присвятити себе красним музам? І природа прекрасного така, що чим більше на шляху до нього зустрічається перешкод, тим більше до нього тягне, на зразок того найблагороднішого і найтвердішого металу, який чим більше треться об землю, накладену на нього, тим прекрасніше виблискує. Неправда гнобить і протидіє, але тим сильніше моє бажання боротися з нею. Далі, чи знаєш ти, якими ліками користуються ужалені скорпіоном? Тим же скорпіоном натирають рану і дуже дійово і швидко виліковуються. Звідси в Індії, де у житлах повно скорпіонів, як у нас блощиць, кажуть, на столі постійно стоїть напоготові посудина, в якій

скорпіони плавають в олії і служать для лікування на випадок укусів. Про це я чув ще 10 років тому. Проте я відверто скажу, в яку частину він збирається ужалити мене, бо ми не всюди доступні жалу, тому що захищені найміцнішою бронєю невинності і нею прикриваємося. В яку ж частину він мене жалить? В ту ж, що й собака, який кусає палицю і не має сили завдати шкоди подорожньому. Ти будеш сміятися, коли я тобі розкажу про те, що я чув дома після всеношної. Отже, мені все моє життя доведеться боротися з цими потворами? Це так, мій дорогий. Наше християнське життя — це військова служба.

Бувай здоров, найдорожчий, і люби грецькі музи разом з доброчесністю!

Твій справжній друг Григ. Сав.

Найдорожчий Михайле, будь мужнім!

Твого *делосського плавця* я ледве зрозумів за допомогою словника. Таким чином ти на рівне відповів рівним, тобто за загадку ти побив мене загадкою. Але що має означати твій рак? Можливо, поета так же легко зрозуміти, як мавпу, коли вона розповідає. Зрештою дещо, що стосується тебе і мене, я зрозумів. Сказав преподобному отцю префектові. Він немало сміявся. Ну, а як ти? Не занепав духом? Я ж принаймні дуже задоволений тим, що не подобаюсь таким мерзотникам.

Повір мені: похвально не подобатися поганим. Чи лихословлять вони, чи обурюються, ти вперто продовжуй іти шляхом добра, а іншому не надавай ніякого значення і зневажай їх, як болотних жаб. Якщо вони самих себе ненавидять і щоденно вбивають, то як же ти станеш вимагати від них, щоб вони іншим робили добро? Нема нічого жалюгіднішого, ніж вони, і ти щасливий, що їх злобу бог обертає на твою користь. Можливо, і ми не з такою приємністю відчували б близькість один до одного, якби не зустрічали протидії з боку таких людей. Чим більше ти гальмуєш природу, тим більше її збуджуєш.

Бувай здоров і будь хороброю людиною!

Твій Григорій Сав.

З Ольшанської Іванівки 1790 року, вересня 26-го

Найукоханіший Михайле!

Мир тобі, пане божественних жадань!

Мати моя, Малоросія, і тітка моя, Україна, шлють тобі в дарунок малу доньку мою Авігею — «Ікону Алквіадську»*. Прийми її і, як Давид, всолоджуйся нею. Вона не зовнішнім виглядом, а серцем красуня, і вся слава — всередині її. З нею розмовляючи, розмовлятимеш зі мною. Серце моє в ній, а її — в мені. Народить вона тобі єдиного справжнього сина — се буде правдешній початок.

Лицемірний і ласолюбний рід, лаючись, зве його скаженством і буйністю. Я ж тебе, раніше юнака, нині мужа, знаходжу серцем своїм. Уся моя дума — се твоя, а твоя — се моя. Ось єдність! Любов! Дружба!..

ДО Я. ПРАВИЦЬКОГО

З Маначинівки 1785 року, жовтня
3-го дня

Хай буде з тобою той мир, що вищий всякого розуму!

Пробач мені, коли чимось скривдив тебе, перебуваючи серед Вас. Ти знаєш, що я дратівливий, але ти знаєш також, що від природи я схильний до людяності і незлобивості, які стверджують людину. Добра, тобто справжня, людина завжди виносить добре із доброго скарбу серця. І все ж більшість моїх друзів такі, що ладні, зі свого боку, дратувати мене, коли я намагаюся попередити будь-які їхні нерозумні вчинки, при цьому вони не зважають на те, що я керувався доброчливістю, коли це робив. Бо справді, людське серце і розум аж ніяк не можуть бажати зла людям. І я так само, коли роздратований або маю поганий настрій, роблю це, не бажаючи зла. Але ті, хто вважають, що мені не властива лагідність душі, помиляються або виступають проти істини. Бо як ліки не завжди приємні, так і істина часто буває сувора. І немає таких, які б завжди корисне поєднували з приємним...

З Густинської пустелі Полтавської губернії
Прилуцького повіту, 1779, лютого 19.

Люб'язний добродію, Артеме Дорофейовичу!
Радуйтеся та веселіться!

Ангел мій охоронець нині зі мною звеселюється пустелею. Я до неї народжений. Старість, бідність, смиренність, безжурність, незлостивість — ось мої з неї співжилиці. Я їх люблю, а вони мене. А що я роблю в пустелі? Не питайте. Нещодавно один про мене запитував: «Скажіть мені, що він там робить?» Коли б я в пустелі від тілесних хвороб лікувався, чи стеріг пасіку, чи працював, чи ловив звіра, тоді б Сковорода, на їхню думку, займався справжнім ділом. А без сього гадають, що я нероба, і не без причини дивуються.

Достеменно, що неробство важче гір Кавказьких. Але хіба тільки й того людині, щоб купувати, одружуватись, посягати, воювати, позиватися, кравцювати, будуватись, ловити звіра?.. Чи лише тут наше серце завжди неvistупне?.. Ось тут відразу постає причина нашої убогості: ми, втопившись серцем у нажиток світу і в море тілесних потреб, не маємо часу ввійти всередину себе, очистити і полікувати пані тіла нашого — нашу душу. Забули ми самих себе за несхитним ворогом нашим — невірним тілом, день і ніч піклуючись про нього. Схожі ми на дженджика, що турбується про чоботи, а не про ноги, про гарну шапку, а не голову, про золоті гаманці, а не гроші... Яка ж нам від цього марнота і трата? Хіба не всім ми забезпечені? І справді, всяким добром тілесним, зовсім тобі віз, як у приказці, та без коліс. Однієї лише душі своєї не маємо. Є, правда, в нас і душа, але така, які в шкарбутика і подагрика ноги чи матроський, не вартий алтина, козирок. Вона в нас розслаблена, сумна, вередлива, боязка, заздрісна, жадібна, нічим не задоволена, гнівається сама на себе, худа, бліда, саме така, як пацієнт з лікарні. Така душа коли б в оксамит одяглась — чи не гроб то був би їй оксамитний? Коли в світлих залах бенкетує — чи не пекло то для неї? Коли весь світ славить її портретами і в піснях, тобто звеличує одами,—

чи ж не жалібні для неї сі пророчі сонати: «В таїні заплаче душа ваша» (Ієремія), «Схвилюються... і почити не зможуть» (Ісайя)?

Коли сама таємниця, тобто центр душі, гниє і болить, то хто чи що звеселить його? Гей, пане мій і люб'язний приятелю! Пливіть через море і зводьте очі до гавані. Не забудьте себе серед багатства вашого. Одного хліба вже досить маєте, а чи багато іншого? Раб ваш ситий, а чи задоволена Ревека? Ось воно: «Не хлібом єдиним жива людина...» Про сей останній, янгольський, хліб денно і нічно печеться Сковорода. Він любить такий хліб понад усе. Дав би по хлібині (млинцю) і всьому Ізраїлю, коли б був Давидом, як пишеться в «Книзі Царств», але й собі замало.

Ось що він робить, перебуваючи в пустелі.

Люб'язний добродію!

Вам завжди слугою покірним...

І люб'язному нашому Степанові Микитовичу панові Курдюмову.

Отцю Борису і його синові кланяюсь, коли можна, й Іванові Акимовичу.

Милостивому добродієві панові Артему Дорофейовичу в Харків.

А Ф О Р И З М И Г. С. С К О В О Р О Д И

Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестає вчитися, хоча б зовні він і здавався бездіяльним.

Ні про що не турбуватись, ні за чим не турбуватись — значить, не жити, а бути мертвим, адже турбота — рух душі, а життя — се рух.

Що може бути солодше за те, коли любить і прагне до тебе добра душа?

Надмір породжує пересит, пересит — нудьгу, нудьга ж — душевну тугу, а хто хворіє на се, того не назвеш здоровим.

Любов виникає з любові; коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю.

Хіба розумно чинить той, хто, починаючи довгий шлях, в ході не дотримує міри?

✓
Як купці вживають застережних заходів, аби у вигляді добрих товарів не придбати поганих і зіпсутих, так і нам слід якнайретельніше пильнувати, щоб, обираючи друзів, цю найліпшу окрасу життя, більше то-

го — неоціненний скарб, через недбальство не натрапити на щось підrobлене.

✓ Не все те отрута, що неприємне на смак.

✓ Добрий розум робить легким будь-який спосіб життя.

Бери вершину і матимеш середину.

✓ З усіх утрат втрата часу найтяжча.

✓ Коли ти не озброїшся проти нудьги, то стережись, аби ця тварюка не спихнула тебе не з мосту, як то кажуть, а з чесноти в моральне зло.

То навіть добре, що Діоген був приречений на заслання: там він узявся до філософії.

Так само як боязкі люди, захворівши під час плавання на морську хворобу, гадають, що вони почуватимуть себе краще, коли з великого судна пересядуть до невеличкого човна, а відти знову переберуться у тривесельник, але нічого сим не досягають, бо разом з собою переносять жовч і страх, — так і життєві зміни не усувають з душі того, що завдає прикрості і непокоїть.

✓ Безумцеві властиво жалкувати за втраченим і не радіти з того, що лишилось.

✓ Ти не можеш віднайти жодного друга, не нашукавши разом з ним і двох-трьох ворогів.

Більше думай і тоді вирішуй.

✓ Скільки зла таїться всередині за гарною подобою: гадюка ховається в траві.

△
Хто добре запалився, той добре почав, а добре почати — це наполовину завершити.

О, коли б змога писати так само багато, як і мислити!

Майбутнім ми маримо, а сучасним гордуємо: ми прагнемо до того, чого немає, і нехтуємо тим, що є, так ніби минуле зможе вернутись назад або напевно мусить здійснитися сподіване.

✓ У тих, хто душею низький, найкраще з написаного і сказаного стає найгіршим.

✓ Уподібнюйся пальмі: чим міцніше її стискає скеля, тим швидше і прекрасніше здійснюється вона до гори.

✓ О, коли б ми в ганебних справах були такі ж соромливі і боязкі, як це часто ми буваємо боязкі і хибно соромливі у порядних вчинках!

Визначай смак не по шкаралупі, а по ядру.

✓ Розум завжди любить до чогось братися, і коли він не матиме доброго, тоді звертатиметься до поганого.

Одне мені тільки близьке, вигукну я: о школо,
о книги!

З видимого пізнавай невидиме.

Щасливий, хто мав змогу знайти щасливе життя.
Але щасливіший той, хто вміє ним користуватись.

Не досить, щоб сяяло світло денного сонця, коли
світло голови твоєї затьмарене.

Звірившись на море, ти переставш належати сам
собі.

Похибки друзів ми повинні вміти виправляти або
зносити, коли вони несерйозні.

Немає нічого небезпечнішого за підступного ворога,
але немає нічого отруйнішого від удаваного друга.

Мудрець мусить і з гною вибрати золото.

Коли велика справа — панувати над тілами, то ще
більша — керувати душами.

Збери всередині себе свої думки і в собі самому
шукай справжніх благ. Копай всередині себе криницю
для тої води, яка зростить і твою оселю, і сусідську.

Для шляхетної людини ніщо не є таке важке,
як пишний бенкет, особливо коли перші місця на ньому
займають пустомудрі.

Хіба не любов усе єднає, будує, творить, подібно до того, як ворожість руйнує?

Природа прекрасного така, що чим більше на шляху до нього трапляється перешкод, тим більше воно вабить, на зразок того найшляхетнішого і найтвердішого металу, який чим більше треться, тим прекрасніше виблискує.

Неправда гнобить і протидіє, але тим дужче бажання боротися з нею.

Чи знаєш ти, яких ліків вживають ужалені скорпіоном? Тим же скорпіоном натирають рану.

Сліпі очі, коли затулені зіниці.

Як ліки не завжди приємні, так і істина буває сувора.

Все минає, але любов після всього зостається.

Кому душа болить, тому весь світ плаче.

✓ Тоді лише пізнається цінність часу, коли він втрачений.

Ти робиш найкращу і для тебе рятівну справу, коли твердо ступаєш по шляху доброго глузду.

✗ Як нерозумно випрошувати те, чого можеш сам досягти!

✓ Коли ти твердо йдеш шляхом, яким почав іти, то, на мою думку, ти щасливий.

✓ Коли не зможу нічим любій вітчизні прислужитись, в усякому разі з усієї сили намагатимуся ніколи ні в чому не шкодити.

✗ Всяка їжа і пиття смачні й корисні, але треба знати час, місце і міру.

Лід на те й родиться, аби танути.

Демон проти демона не свідчить, вовк вовчого м'яса не їсть.

Без ядра горіх ніщо, так само як і людина без серця.

✓ Краще голий та правдивий, ніж багатий та беззаконний.

Облиш забобони, обмий совість, а потім одягну, залиш усі свої хиби і підіймайся!

✗ Коли риба спіймана, вона вже не потребує принади.

Наступний, весело освітлений день — плід учорашнього, так само як добра старість — нагорода гарної юності.

✓ Солодке пізнає пізніше той, хто може проковтнути неприємне.

Не любить серце, не бачачи краси.

Що вподобав, на те й перетворився.

Не за обличчя судить, а за серце.

Кожен є той, чиє серце в нім: вовче серце — справедливий вовк, хоч обличчя людське; серце боброве — бобер, хоча вигляд вовчий; серце вепрове — вепр, хоч подоба бобра.

✓ Чи може людина, сліпа у себе вдома, стати зрячою на базарі?

Пізнаєш істину — ввійде тоді у кров твою сонце.

✗ Хіба може говорити про біле той, котрому невідоме, що таке чорне?

Світло відкриває нам те, про що ми у темряві лише здогадувалися.

✗ Не може не блудити нога твоя, коли блудить серце.

Ніхто не може вбити в собі зло, коли не втямить спершу, що таке те зло, а що добро. А не визнавши цього у себе, як можна взнати і вигнати його в інших.

На новий путівець шукай нові ноги.

Що з того, коли листок зовні зелений, та корінь позбавлений життєвого соку?

Чи не дивина, що один у багатстві бідний, а інший у бідності багатий?

Не називай солодким те, що породжує гіркоту.

Вірю, що більше елею має в своїх гладеньких словах улесник, аніж батько, коли карає, і що фальшива позолота блищить краще від самого золота... Але згадай приказку: «Вихвалявся гриб гарною шапкою, та що з того, коли під нею голови нема».

Вода без риби, повітря без пташок, час без людей бути не можуть.

Не все те недійсне, що недосяжне дитячому розумові.

Тінь яблуні не заважає.

Істина спалює і нищить усі стихії, показуючи, що вони лише тінь її.

Шукаємо щастя по країнах, століттях, а воно скрізь і завжди з нами; як риба в воді, так і ми в ньому, і воно біля нас шукає нас самих. Нема його ніде від того, що воно скрізь. Воно схоже до сонячного сяйва — відхили лише вхід у душу свою.

Математика, медицина, фізика, механіка, музика зі своїми сестрами — чим глибше їх пізнаємо, тим сильніше палять серце наше голод і спрага.

Книжка призначена для учнів старших класів, які за програмою середньої школи мають ознайомитися з життям і творчістю Григорія Савовича Сковороди. Тут уміщені твори чи уривки з них, що подають Г. С. Сковороду як українського поета, байкаря і філософа. Добірка листів та афоризмів Г. Сковороди дозволяє глибше зрозуміти його філософські, педагогічні, моральні, етичні погляди, а також збагатити уявлення про нього, як людину.

Твори до цієї книжки підібрані за виданням: Григорій Сковорода. Твори в двох томах. К., Вид-во АН УРСР, 1961.

Вміщені у збірці твори Г. Сковороди подаються в перекладах сучасною українською мовою. Для того щоб ознайомити читачів із українською книжною мовою XVIII ст., якою Г. С. Сковорода писав свої художні і філософські твори, тексти поезій із збірки «Сад божественних пісень» подаються паралельно — в оригіналі і в перекладі.

ПОЕЗІЇ

Із збірки «Сад божественних пісень»

Збірка «Сад божественних пісень» об'єднує 30 поетичних творів, які автор назвав піснями. Змістом, силою думки, втіленою в поетичному образі, а також формою його поезії нагадують то народну пісню, то релігійні псалми, канти, але із строгим реалістичним змістом. Перший біограф і друг Сковороди М. І. Ковалинський свідчить: «Він (Г. Сковорода) склав духовні концерти, поклав на музику деякі псалми, а також і вірші, що співають у літургії; їхня музика повна гармонії простої, але вона захоплює, обіймає душу, викликає сльози. Крім церковних, він склав багато пісень у віршах та сам грав на скрипці, флейтраверсі, бандурі та цимбалах приємно та з смаком... Лірники й бандуристи підхоплювали мотиви Сковороди та ширили їх по всій Україні».

Поезії, що увійшли до збірки «Сад божественних пісень», Скворода написав в різний час, у різних місцях. Самий ранній вірш належить до 1757 року, найпізніший датується 1785 роком.

«ВСЯКОМУ МІСТУ — ЗВИЧАЙ І ПРАВА...»

(Пісня 10-а)

* *Тих непокоїть Венерин амур.* Амур — Венерин син, у римській міфології бог кохання.

«В ГОРОД НЕ ПІДУ БАГАТИЙ...»

(Пісня 12-а)

Поезія має автобіографічний характер. У ній відбилась поетова любов до природи та бажання уникнути міської суєти. Його ідеал — сільська тиша, діброви, гаї, де він знаходить собі волю, спокій і нестримний політ думки.

* *Крім Христа святих пророчень — раю чистого мого.* Тут висловлено ставлення автора до біблії, як до джерела думок, роздумів. В інших творах зустрінемо різко негативне ставлення Г. Сквороди до біблії, яку він називає «лайно, мотыла, дрянь, грязь, гной человеческий» («Кільце»).

«ТО ЯКА Ж ТА СЛАВА НИНІ?...»

(Пісня 14-а)

Поезія має автобіографічний характер, малює поетів ідеал волі та закликає до простого життя.

* *Ізраїле.* — Таке звертання у творах Сквороди трапляється часто. Він один з перших в українській літературі використовував біблійні сюжети і образи для відтворення сучасного йому життя. (Згадаймо «Давидові псалми» у Шевченка, «Мойсей» у І. Франка, «І ти колись боролась, мов Ізраїль» у Лесі Українки). Скворода вживає власну назву «Ізраїль» як образ, у переносному значенні: батьківщина, рідна земля.

* *Гідра.* — У грецькій міфології — багатоголовий змій, що жив у болоті і пожирав людей та тварин. Скворода вживає у переносному значенні: житейська суєта і підлабунство — це злюще страховисько, що вбиває людське в людині.

* *Сирени.* — У грецькій міфології — напівптиці, напівжінки.

Скворода так пояснив цей образ: «Сирени — по-грецьки пуга, кайдани. Вони прекрасним лицем і найсолодшим голосом приваблюють до себе і сон викликають у мореплавців. Тут вони, за-

бувши дорогу свою і зневаживши гавань і вітчизну, розбивають об підводне каміння кораблі».

* «*Кит*» — значить пристрасть. Що є пристрасть? Є те ж, що смертний гріх. Але що є гріх? Гріх є болюча воля. Вона якраз є сребролюбство, честолюбство, сластолюбство. Сія гідра і кит пожирає і мучить на морі світу сього всіх. Вона ж якраз є і пеклом. Блажен, хто не є рабом цього тригубого язика!..» (*Примітка Г. С. Сковороди*).

* *Іраклій* — тобто титан Геракл, герой грецьких міфів.

* *Іона* — біблійний персонаж. За легендою, три дні перебував у череві кита, звідси: Іона во чреві суцїй.

* *Китова блювотина* — «образ нечистого серця, котре пиниться і клекоче, подібно хвилям морським, бажаннями мирськими. Вони — це честолюбство, сребролюбство, сластолюбство». (*Скорочена примітка Г. С. Сковороди*).

* *Кефа* — міфічна пристань з містом, де людина ховається від мирської суєти і морських нещасть (*за Г. Сковородою*).

«В ЖЕ ХМАРА ПРОЙШЛА...»

(Пісня 16-а)

* «*Давидова воле*» — Давид — цар Ізраїлю з 1055 по 1015 рр. до н. е. Заснував в Єрусалимі столицю Ізраїльського царства. За біблійною легендою, Давид був пастухом і придбав мудрість життя, перебуваючи у єднанні з природою, на дозвіллі складаючи псалми.

«ГЕЙ ТИ, НУДЬГО ПРОКЛЯТА!..»

(Пісня 19-а)

Як зазначає Г. С. Сковорода, поезія «складена 1758 року в степах переяславських, у селі Кавраї».

* «*Христе, ти — меч верховний, а ніхви — наша плоть*» — образи, що розкривають пантеїстичні ідеї Сковороди, ототожнюють бога з природою.

«ЩАСТЯ, А ДЕ ТИ ЖИВЕШ?...»

(Пісня 21-а)

* *Крин* — польова лілея.

* *Харрань* — місто в басейні верхнього Євфрату, тут — символ квітучої і багатой природи.

* *Гергесенські поля* — за євангельською легендою, багата земля, де було здійснено чудо зцілення біснуватого. У різних авторів називається по-різному: Гадаринські, Герасинські поля,— місцевість поблизу Генісаретського озера в Палестині, де, згідно біблійного міфа, відбулося зцілення двох біснуватих. Вигнані демони пішли в стадо свиней, і воно кинулося з кручі в море і загинуло. Тут Сковорода хоче сказати, що стаду нічого не загрожує.

«РОЗПОШИР УДАЛЬ СВІЙ ЗІР, ЯК І РОЗУМУ КОЛО...»

(Пісня 2 2-а)

* *Кугава* — прірва.

* *Сіон* — гора в Єрусалимі із древнім замком на ній.

* *Ієрихон* — місто в Палестині. За біблійною легендою, після виходу із так званого єгипетського полону євреї мали оволодіти Ієрихоном, та стіни його були настільки міцні, що зруйнувати їх не було змоги. Сталося «чудо»: від звуків священних труб ієрихонські стіни розпалися самі. Звідси крилаті вислови: «ієрихонські стіни», «ієрихонські труби».

«МИ ТЕБЕ ЗОВСІМ МАРНУЄМ...»

(Пісня 2 3-я)

Одна з найдовершеніших за змістом і формою поезій. У поетичних образах, афористичних висловах відбиває філософські погляди Сковороди, його настанови розумно користуватися часом.

«О СПОКОЮ НАШ КОХАНИЙ! ДЕ ТЕБЕ ЗНАЙТИ В НАШ
ЧАС?...»

(Пісня 2 4-а)

В оригіналі Сковорода зазначає, що це пісня «римського пророка Горація, перетолкована малоросійським діалектом у 1765 році... Містить же благі настанови до спокійного життя». Вірніше буде вважати цей вірш не перекладом, а оригінальною поезією, створеною за мотивами 16-ї оди Горація.

«ІДЕШ, ХОЧЕШ НАС ЛИШИТИ?...»

(Пісня 2 5-а)

Поезія написана у 1758 році на від'їзд із Переяслава до Вілгорода приятеля Г. С. Сковороди Гервасія Якубовича.

«ПІДІЙМИСЬ НА НЕБЕСА — У ВЕРСАЛЬСЬКИЙ
ХОЧ ВИ САД...»

(Пісня 28-а)

* *Версальський сад* — «...французького царя едем, тобто рай, чи солодкий сад, повний невимовних світських утіх». (Примітка Г. С. Сковороди).

* *Коперникові сфери*.— Сковорода визнавав геліоцентричну систему Коперника і загалом дотримувався найновіших на той час наукових поглядів на природу та суспільство. До вжитого образу Сковорода дав для читачів свого часу таке пояснення: «Коперник — найновіший астроном. Нині його систему, тобто план, чи типик, небесного світу прийнято скрізь. Народився над Віслою в польському місті Торуні. Систему свою видав 1543 р. Сфера — слово еллінське, на слов'янській мові — коло, клуб, м'яч, глобус, гиря, куля, коло місяця, коло сонця».

* *Августин Аврелій* (354—430) — старохристиянський богослов і філософ-містик.

* *Ад* — тобто пекло. Тут вжито як поетичний образ у переносному значенні. Для читачів свого часу Сковорода дав таке пояснення: «Ад — слово еллінське, означає темницю, місце підземне, що позбавлене світла, веселоців і найдорожчого золота — свободи. Пекельний в'язень — се свічадо полонян болісної власної волі, а ся люта фурія безперервно і вічно катує їх».

«ОСІНЬ НАМ ПРИХОДИТЬ, А ВЕСНА
ПРОЙШЛА...»

(Пісня 30-а)

Поезія славить життя, красне не довготою, а добрістю, сповнене презирства до смерті.

* *Епікур* (314—270 до н. е.) — давньогрецький філософ-матеріаліст, який вважав вищим благом і метою життя людини — розумну насолоду. Досягти цього, за Епікуром, можна, звільнившись від релігійних вірувань. Філософія епікуреїзму імпонувала Г. С. Сковороді.

ІНШІ ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

Фабула про Тантала

* *Тантал*, *Йовиш* (Зевс), *Ганімед*, *Бахус*, *Аполло* (Аполлон) — герої античної міфології.

ПОХВАЛА БІДНОСТІ

Цю поезію, а також «Ось вона, молодість року! Природи лице оновилося...», «Епіграма» і «На день народження Василя Томари» Сковорода написав латинською мовою.

Одним з перших перекладачів латинських віршів Сковороди був український учений і поет М. Зеров (1890 — 1941).

* *Тартар* — за уявленнями стародавніх греків — найглибші надра землі, підземне царство, нижня частина пекла, в якій, згідно міфів, тримали переможених титанів.

* *Злиденний Ір* — персонаж з Гомерової «Одіссеї», заздрисний і пожадливі дід на острові Ітака.

ЕПІГРАМА

* *Музам колись дев'ятьом...* — за грецькою міфологією, богині різних мистецтв: Кліо — муза героїчної пісні та історії; Евтерпа — муза ліричної поезії; Талія — муза комедії і жартівливих віршів; Мельпомена — муза трагедії і журливих пісень; Терпсихора — муза танцю; Ерато — покровителька інтимної, еротичної поезії; Полігімнія — тобто «багата на гімни», муза пантоміми; Уранія — муза астрономії; Калліопа — дев'ята і найстарша муза, покровителька епічної поезії.

* *Берло* — ознака найвищої, царської влади.

* *Гелікон* — гора в Греції, на якій, за грецькою міфологією, жили музи. У переносному значенні Гелікон — місце поетичного натхнення.

НА ДЕНЬ НАРОДЖЕННЯ ВАСИЛЯ ТОМАРИ

* *«І не з наймення лише, будь і ділами Василь».* — Ім'я Василь грецького походження. У перекладі означає — владар, цар.

БАЙКИ ХАРКІВСЬКІ

До збірки байок Сковорода, як і в «Сад божественних пісень», включив 30 творів. Перші 15 байок, за свідченням автора, — створені «на сьомім десятку нинішнього століття», після того, як він залишив харківський колегіум, тобто десь після 1766 року. Решта байок були написані 1774 року в селі Бабах на Харківщині.

При упорядкуванні текстів байок було зроблено деякі скорочення: знято посилання Г. С. Сковорода на біблію, подекуди

паралельні найменування понять грецькою та латинською мовами тощо. При цьому упорядник керувався наміром полегшити сприймання текстів учнями.

* *Сила* — мораль. На думку Г. С. Сковороди, має бути висловлена образно і емоційно, нести в собі головне і змістове навантаження.

«А коли щось настільки заслонене, що його чуттями не торкнеш, у тому найбільша прихована сила» («Нарцис»).

* *Люципер* (Сатана) — за християнською міфологією, повелитель пекла. У світовій поезії образ Люципера часто втілює протест проти деспотизму релігійних авторитетів, ідею богоборства.

* «...афінські громадяни поважають мене» — У Стародавній Греції сова була символом Афіни Паллади, покровительки міста Афін.

* *Піфікс* — «Слово еллінське, означає «велика мавпа». (Примітка Г. С. Сковороди).

* *Меандр* — назва річки в Малій Азії. Сковорода часто порівнює мову біблії з цією річкою, що тече по гарній місцевості, але в'ється, мов змії, та плутає течію свою, мов лабіринт.

* *Сірах* — тут посилання на біблійну «Книгу мудрості Ісуса сина Сіраха».

* *Катон Марк Порцій* (234—149 до н. е.) — римський політичний діяч і письменник.

* *Ціцерон Марк Туллій* (106—43 до н. е.) — видатний оратор, адвокат, письменник і політичний діяч у Стародавньому Римі. Сковорода переклав вибрані місця із книги Ціцерона «Про старість».

* *Опанча* — старовинний український верхній чоловічий та жіночий одяг.

* *Емблемат* — символічне зображення.

* *Траян Марк Ульпій* (53—117) — римський імператор.

* *Тит Флавій Веспасіан* (39—81) — римський імператор. В час його правління відбулося виверження Везувію, що знищило міста Помпею, Геркуланум, Стабію.

УРИВКИ З ФІЛОСОФСЬКИХ ТВОРІВ

На сьогодні відомо біля двадцяти різних філософських творів Г. Сковороди — проповідей, діалогів, трактатів, притч. До цього видання включено кілька уривків з філософських творів Г. С. Сковороди, що дають загальну уяву про нього, як мислителя. Виділення в окрему групу філософських творів у цій збірці дещо умовне, оскільки його вірші, байки — це теж переважно

філософські твори. Сковорода часто «силу» байки розгортає у справжній філософський трактат або, навпаки, фабулу байки вплітає у канву філософських трактатів. Саме тому у цьому розділі подаємо «Байку про котів», притчі «Вдячний Еродій» та «Вбогий жайворонок».

«РОЗМОВА П'ЯТИ ПОДороЖНИХ ПРО ІСТИННЕ ЩАСТЯ В ЖИТТІ»

* *Обсерватор* — оглядач, спостерігач (лат.).

* *Лазар* — персонаж із євангельської притчі. Безпомічний бідняк, що лежав під ворітьми безсердечного багатія. У потойбічному світі Лазар і багатій ніби помінялися ролями. Це складало невичерпне джерело проповідницького церковного моралізування.

* *Бресь* — відхилення від офіційного віровчення будь-якої релігії, опозиційна або ворожа панівній церкві течія.

* *Геєнний вогонь* — пекельний вогонь, тут у переносному значенні — терпіти несусвітські муки.

КІЛЬЦЕ, ДРУЖНЯ РОЗМОВА ПРО ДУШЕВНИЙ СВІТ

* *Платон, Солон, Сократ, Піфагор, Цицерон* — видатні філософи і політичні діячі стародавніх Греції і Риму.

* *Кесар Август* (Гай Октавій) (63—14 до н. е.) — римський імператор, племінник Юлія Цезаря.

* *Сентенція* — вислів морального характеру, мораль. В даному випадку — присуд, вирок.

РОЗМОВА, ЗВАНА АЛФАВІТ, ЧИ БУКВАР СВІТУ

* *Шляхетний список* — належність до дворянства.

* *Катон Марк Порцій* (Катон Старший, 234—149 до н. е.) — римський політичний діяч і письменник.

* *Авраамові чи Сатурнові часи*. — Авраам — за біблійною легендою, родоначальник євреїв, якого іудейська релігія намагається видати за історичну особу. Сатурн — у римській міфології бог посівів, покровитель землеробства. За легендами, Сатурн був найдавнішим царем Італії, навчив латинців хліборобства й виноградарства. При ньому на землі нібито був «золотий вік» — час загальної рівності, достатку й миру.

ВДЯЧНИЙ ЕРОДІЙ

* «Блонди і пуклі з кучерями». — Зовнішні прикраси. (Примітка Г. С. Сковороди).

ВБОГИЙ ЖАЙВОРОНОК

* *Салакон* — се еллінське слово, означає вбогого на вигляд, але облудного багатством хвалька... (Примітка Г. Сковороди).

* *Сабаш* — означає вільний, спокійний, від сірійського слова саба, чи сава, тобто мир, спокій, тиша. Звідси у євреїв субота — сабаш, звідси і се ім'я Варсава, тобто син спокою, вар — по-єврейському — син. (Примітка Г. Сковороди).

* *Ровеньки* — се те ж саме, що ровенники, тобто злодії, що живуть у ровах. «Та не зведе в мені ровенник вуст своїх» (псалом). (Примітка Г. Сковороди).

* *Алауда* — латиною означає жайворонок, а *lauda* — хвалю, латиною — *laudo*, лаудо, лаудон — той, що хвалить. (Примітка Г. Сковороди).

УРИВКИ З ЛИСТІВ Г. С. СКОВОРОДИ

Подані тут уривки з листів належать переважно до 1762—1764 рр., коли М. І. Ковалинський був учнем, а Г. С. Сковорода учителем Харківського колегіуму. Ці листи написані латинською і частково грецькою та давньоукраїнською мовами.

* *Сенека Луцій Анней* (4 р. до н. е.—65 н. е.) — найвидатніший представник філософського вчення, що виникло в Римі в кінці 4 ст. до н. е. на ґрунті старогрецької культури, так званого стоїцизму. Був вихователем імператора Нерона, який пізніше і приговорив Сенеку до смерті.

* *Марк Антуан Мюре* (1526—1585) — французький вчений-гуманіст, знавець римської літератури.

* *Еразм Роттердамський* (1466—1536) — гуманіст епохи Відродження. Автор злої сатири на феодальне суспільство «Похвала дурущам».

* *Пліній Молодший Гай Цецилій* (бл. 62—бл. 113) — римський державний діяч і письменник. До нас дійшло листування Плінія з різними особами. На це листування і посилається Сковорода.

* *Марон* — Вергілій Марон Публій (70—19 до н. е.) — видатний римський поет, автор знаменитої «Енеїди».

* *Плутарх* (бл. 46—бл. 126) — грецький письменник і філософ. Автор 227 творів, 150 з яких дійшло до нашого часу.

* *Лелій Кай на прізвище Мудрий* — римський консул часів Тіберія Гракха. Ціцерон відзначав ораторський хист Лелія і його обізнаність із грецькою культурою. Вважається автором кількох поетичних творів, на які посилається Сковорода.

* *«Я зневажаю Крезів, не заздрю Юліям, байдужий до Демосфенів»*. — Лідійський цар Крез вважався уособленням багатства, імператор Юлій Цезар — вищої влади, грецький оратор Демосфен — слави.

* *Теренцій Варрон, Марк* (116—27 до н. е.) — римський письменник і вчений.

* *Диоген із Сінопа* (404—323 до н. е.) — грецький філософ, виступав за незалежність людини від умовностей світу. Своім життям підкреслював намагання повернутися до «природного» стану; жив у бочці, харчувався грубою їжею. Заперечував державу, проголошував себе громадянином світу, мету людського існування вбачав в аскетичній добродішності.

* *Ікона Алквіадська* — філософський твір Г. Сковороди. Друга назва «Ізраїльський змія». Написано у 1775—1776 рр.

З М І С Т

Василь Яременко. На позвах із сучасністю 5

ПОЕЗІЇ

Із збірки «Сад божественних пісень»

Переклад В. Шевчука

«Всякому місту — звичай і права...»	29
«В город не піду багатий — на полях я буду жити...»	32
«Гей, поля, поля зелені...»	36
«То яка ж та слава нині?..»	38
«Вже хмара пройшла. Райдуга в небі грає...»	42
«Бачачи життя осьього горе...»	44
«Гей ти, пташко жовтобоко...»	46
«Гей ти, нудьго проклята! Ся докучлива печаль...»	48
«Чистий можеш бути собою...»	50
«Щастя, а де ти живеш? Горлиці, скажіте!..»	52
«Розпошир удаль зір свій, як і розуму коло...»	56
«Ми тебе зовсім марнуєм...»	58
«О спокою наш коханий! Де тебе знайти в наш час?..»	60
«Їдеш, хочеш нас лишити?..»	62
«Підіймись на небеса — у версальський хоч би сад...»	64
«Осінь нам приходять, а весна пройшла...» .	68

Інші поетичні твори

Фабула («Як тільки сонце вечір запалило...»)
Переклад В. Шевчука 70

Фабула про Тантала. <i>Переклад В. Шевчука</i>	71
Фабула («Філарет старенький колись у пустині...») <i>Переклад В. Шевчука</i>	73
Дука, мандруючи, співає пісню. <i>Переклад В. Шевчука</i>	75
Облудники, що моляться, співають. <i>Переклад В. Шевчука</i>	76
De Libertate. <i>Переклад В. Шевчука</i>	77
«Все лице морщиш, журний завсігди ти...». <i>Переклад В. Шевчука</i>	78
Похвала бідності. <i>Переклад М. Зерова</i>	79
«Ось вона, молодість року! Природи лице оновилось...» <i>Переклад М. Зерова</i>	81
Епіграма («Музам колись дев'ятьом...») <i>Переклад В. Шевчука</i>	82
На день народження Василя Томари. <i>Переклад М. Зерова</i>	83
Розмова про премудрість. <i>Переклад М. Зерова</i>	84
Епіграма («Скажи, яке для мужа мудре діло!..») <i>Переклад В. Шевчука</i>	86

БАЙКИ ХАРКІВСЬКІ

Переклад В. Шевчука

<i>Байка 1.</i> Пси	92
<i>Байка 2.</i> Ворон і чиж	93
<i>Байка 3.</i> Жайворонки	94
<i>Байка 4.</i> Голова і тулуб	95
<i>Байка 5.</i> Чиж і Щиглик	96
<i>Байка 6.</i> Годинникові колеса	97
<i>Байка 7.</i> Орел і Сорока	98
<i>Байка 8.</i> Голова і Тулуб	99
<i>Байка 9.</i> Мурашка і Свиня	100
<i>Байка 10.</i> Дві курки	102
<i>Байка 11.</i> Вітер і Філософ	103
<i>Байка 12.</i> Оселка і Ніж	105
<i>Байка 13.</i> Орел і Черепаха	106
<i>Байка 14.</i> Сова і Дрізд	107
<i>Байка 15.</i> Змія і Буфон	108
<i>Байка 16.</i> Жаби	109
<i>Байка 17.</i> Два коштовні камені — Діамант і Смарагд	110
<i>Байка 18.</i> Собака та кобила	111

<i>Байка 19.</i> Нетопир і двоє пташат — горленя та голубок	113
<i>Байка 20.*</i> Верблюд і Олень	115
<i>Байка 21.</i> Зозуля та Дрізд	116
<i>Байка 22.</i> Гній і Діамант	117
<i>Байка 23.*</i> Собака і Вовк	118
<i>Байка 24.</i> Крїт і Лінкс	120
<i>Байка 25.*</i> Лев та Мавпи	122
<i>Байка 26.*</i> Щука і Рак	123
<i>Байка 27.*</i> Бджола та Шершень	124
<i>Байка 28.</i> Олениця та Кабан	126
<i>Байка 29.</i> Баба та Гончар	128
<i>Байка 30.</i> Соловей, Жайворонок та Дрізд	130

РІЗНЕ

Уривки з філософських творів

Переклад В. Шевчука

Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті	135
Кільце. Дружня розмова про душевний світ	141
Розмова, звана алфавіт, чи буквар світу. Дружня розмова про душевний світ	147
Вдячний Еродій	153
Вбогий Жайворонок	155

Уривки з листів Г. С. Сковороди

До М. І. Ковалинського. <i>Переклад П. Пелеха</i>	163
До Я. Правицького. <i>Переклад П. Пелеха</i>	177
До Артема Дорофєйовича. <i>Переклад В. Шевчука</i>	178
Афоризми Г. С. Сковороди. <i>Переклад В. Шевчука</i>	180
Примітки	189

35753/1379 - Нк

ДЛЯ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

СКОВОРОДА ГРИГОРИЙ САВВИЧ

САД ПЕСЕН

Избранные произведения

(На українском языке)

Редактор Г. С. Ревенко

Художній редактор Є. О. Звездов

Технічні редактори Т. І. Розум, Ф. Н. Резник

Коректори Є. П. Карлаш,

З. І. Калиниченко

Здано на виробництво 22 X. 71 р. Підписано до друку 17. XII. 71 р. Формат 84×108¹/₃₂. Папір друк. № 1. Фіз. друк. арк. 6,375. Обл.-вид. арк. 7,24+ +4 вкл.(0,18)=7,42 Умовн. друк.арк. 10,71+4 вкл. (0,42)=11,13 Тираж 50 000. Зам. 1173. Ціна 37 коп.

Видавництво «Веселка», Київ, Басейна, 1/2.

Друкоофсетна фабрика «Атлас» Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР, Львів, Зелена, 20.

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА

САД ПІСЕНЬ

Київ

1972

37 коп.